

ГОЛЭМ*

Густаў Майрынк

з нямецкай мовы пераклаў

Васіль Сёмуха

СОН

Месячнае святло падае на мой ложка, у ногі, і ляжыць там, як вялікі светлы пляскаты камень.

Калі поўня пачынае брацца на ўшчэрб і яе левы бок цямнее і блякне, як твар, уступаючы ў запалы свой век, калі на шчоках у яго спачатку прабягаюць маршчынкi, — у такія ночы мяне агортвае пакутлівая журботная маркота.

Я не сплю і не чуваю, і ў такой дрымоце ў душы маёй перажытае мяшаецца з прачытаным і чутым, як калі зліваюцца ручаі рознага колеру і празрыстасці.

Перш чым легчы, я пачытаў пра жыццё Будды Готамы, і ў галаве маёй на тысячы ладоў вар'іравалася фраза, зноў і зноў:

„Зляцела варона на камень, падобны на кавалак сала, і падумала: а ці няма тут чаго смачненькага? Але, не знайшоўшы там нічога смачненькага, адляцела варона. Так і мы, грэшнікі, як тая варона, прылятаем на камень і пакідаем аскета Готаму, калі трацім да яго сваё ўпадабанне”.

І вобраз каменя, падобнага на кавалак сала, вырастае ў маіх мазгах да нечагася пачварна-вялікага:

Я іду па высахлым рэчышчы і збіраю гладкія каменьчыкі, гальку.

Шэра-блакітны, з крапінкамі бліскучых пылінак камень, над якім я доўга думаю, кручу галаву, але так і не магу даць сабе рады — што з ім рабіць; а вось чорны, серніста-жоўты, плямаваты, як усё роўна дзіцячыя спробы намаляваць нязграбную плямістую саламандру.

Мне так і карціць шпурнуць як мага далей куды гэты камень, гэтую гальчыну, але кожнага разу камень выслізгвае з рукі, і вочы мае не паспяваюць утрымаць у сабе яго палёту.

І ўсе тыя камяні, што гралі хоць якую ролю ў маім жыцці, вось яны — выплываюць перад мною.

Адны няўкладна спрабуюць выдзерціся з пяску на святло, як вялізныя, шыферна-сланцавыя ракі, ратуючыся ад хваляў прыліву, — яны так і назаляюцца вачам, так і хочучь расказаць мне нешта бясконца важнае.

Другія, стомленыя, знямогла падаюць назад у свае норы-гнёзды, ужо не рызыкуючы выпаведацца.

* Пераклад зроблены паводле выдання: Gustav Meyrink, *Der Golem*, Vitalis Deutscher Buchverlag, Prag 1996.

Часам я вынырваю з мораку гэтых паўсноў і нейкае імгненне зноў бачу месячнае святло на ўзбухлай у нагах коўдры, як вялікі светлы пляскаты камень, каб потым зноў звослепу хапацца і абмацацца запаленай свядомасцю вакол сябе, ліхаманкава шукаючы той камень, які ўжо так змардаваў мяне, камень, так падобны на кавалак сала, а нябось жа — ужо хаваецца недзе ў сконе маіх успамінаў.

Калісьці каля яго напэўна ж павінна была выходзіць дажджавая рына, думаю сабе, сагнутая пад тупым вуглом, з паедзенымі ржою краямі, — і сілюся затрымаць у сабе гэтую карціну, каб ашукаць свае ўспалошаныя думкі, закалыхаць іх у сабе.

Не ўдаецца.

Зноў і зноў з дурной настырнасцю ў душы дудніць нейкі наравіста-капрызны голас, нястомна, як аканіцы, якімі вецер раўнамерна ляпае аб сцяну: не, зусім не так, гэта зусім не камень, падобны на кавалак сала.

І ніяк не агнацца ад гэтага голасу.

Калі я каторы ўжо, ці не соты, раз пярэчу, што ўсё гэта не проста так сабе, не дробязь, ён на кароткі час аціхае, а пасля — ну добра, добра, ну хай ужо, хай гэта ўжо і не той камень, падобны на кавалак сала, — упарта заводзіцца зноў...

Спакваля мяне забірае нясцерпнае пачуццё бездапаможнасці.

Не ведаю, як яно пайшло далей. Ці самахоць, з добрае волі, перастаў я супраціўляцца, а ці здаўся на волю сваіх думак.

Адно толькі ведаю, — маё заснулае цела ляжыць на ложку, а думкі аддзяліліся ад цела і больш ад яго не залежаць...

Хто ёсць цяпер „я”, хочацца раптам спытацца; але, спахапіўшыся, згадваю, што ў мяне больш няма голасу, органа, які мог бы спытацца; і мне робіцца страшна, я баюся, што дурны голас можа зноў прачнуцца, і зноў пачнецца бясконца нудная дапытка пра той камень, пра тое сала.

І я адварочваюся да сцяны.

ДЗЕНЬ

І вось раптам я ўжо стаю ў нейкім змрочным двары і праз чырванаватую арку брамы бачу — па той бок вузкай бруднай вуліцы — яўрэя-старызніка каля склепа. Над дзвярыма сцяна ўвешана ўсякім старым жалеззем — ламанымі прыладамі, паржавелымі страмёнамі, канькамі і безліччу рознага іншага мёртвага прычандаля.

Карціна гэтая патыхала жалю вартай аднастайнасцю, якая ляжала і на ўсім тым уражанні, якое дзень у дзень так ці інакш, як гандляр-разносчык, што пераступае парог нашага ўспрыняцця і разумення, не выклікала ўва мне ні цікаўнасці, ні здзіўлення.

Я зразумеў, што гэта маё асяроддзе, што тут я — дома.

Зрэшты, яно і такое, усведамленне маё, нягледзячы на яго супярэчлівасць з тым, што я ўсё-такі зусім нядаўна, як тут апынуўся, адчуў яго, не зрабіла на мяне аніякага ўплыву...

Я напэўна ж недзе пачуў альбо прачытаў пра дзіўнае параўнанне каменя з кавалкам сала, і вось раптам мне згадалася гэтая карціна, калі я падымаўся па стаптаных прыступках у сваю каморку і мімаходзь падумаў пра засаленасць і вышмулянасць каменных прыступкаў.

І тады ж пачуў нечыесь крокі на лесвіцы, нехта па ёй збягаў, і, ужо падышоўшы да сваіх дзвярэй, я згледзеў чатырнаццацігадовую рыжую Разіну, дачку старызніка Аарона Васэртрума.

Я мусіў прайсці міма яе, амаль зачапіўшы, а яна падалася спінай да парэнчаў, зазыўна адкінуўшыся назад.

Свае брудныя рукі яна паклала на жалезную перакладзіну — абAPERціся, і я ўбачыў, як яе аголеныя па локаць рукі прасвечвалі з цьмянай гушчыні мораку. Я пазбягаў яе позірку.

Мяне гідзіла ад яе пажадлівай усмешкі і васковага твару, падобнага на морду карусельнай кабылкі.

Мабыць, у яе белае, брынялае цела, як у земнаводнай лічынкі-лярвы ахсалотла, той мексіканскай саламандры, якую я нядаўна бачыў у прадаўца птушак.

Вейкі ва ўсіх рыжых гідзілі мяне, як вейкі трусой.

Я борздзенька адамкнуў дзверы і бразнуў імі за сабою. - - - -

З акна я ўбачў старызніка Аарона Васэртрума.

Ён прыпёрся да сцяны каля змрочнае аркі і шчypчыкамі шчыкаў пазногці.

А рыжая Разіна хто яна яму — дачка, пляменніца? Аніякага ж падабенства.

Сярод яўрэйскіх твараў, якія дзень у дзень мазолілі мне вочы на Ганпасгасэ, я вельмі ясна адрозніваў розныя тыпы — калены народу Ізраіля, якія мала нівелююцца нават блізкай роднасцю асобных індывідаў, гэта ўсё адно, як калі змяшаць алей з вадою. Нельга сказаць: вось гэтыя двое браты альбо бацька і сын.

Той належыць да аднаго калена, той — да другога, вось і ўсё, што можна вычытаць з рысаў іхніх твараў.

Ну, бо і што б яно тое даказвала, калі б Разіна была — чысты старызнік!

Гэтыя калены пагарджаюць, грэбуюць адно адным, ненавідзяць адно адное, яны разбураюць нават цеснае сваяцтва, але разумеюць выдатна, што гэта трэба хаваць ад старонняга вока, як самую страшную і небяспечную таямніцу.

Ніхто ж аніводзін не дасца, каб у ім выглязелі гэтую тайну, і ў такой сваёй аднадушнасці яны нагадваюць раз'едзеных злосцю сляпых, што ўчапіліся ў мокрую брудную анучыну: адзін — абяруч, другі — знехаця, адным пальцам, але абодва апантанія прымхлівым страхам падупасці пагібелі, калі адмовяцца ад гэтага дурнога перацягвання і адстануць ад іншых.

Разіна з таго калена, рыжы тып якога яшчэ больш абрыдлівы, чым астатнія. Мужчыны гэтага тыпу — вузкагрудыя, з доўгімі гусінымі шыямі і вялікімі кадыкамі.

Мабыць, усё іхняе цела ўсыпана рыжым канапаццем, і ўсё сваё жыццё яны пераймаюцца ад вострых пакутаў размеранай пажадлівасці, гэтыя мужчыны, і ўпотаі бясконца змагаюцца супроць пахацімскай жарсці, да смерці стурзанія вечным страхам за сваё неацэннае здароўе.

Я ніяк не мог зразумець, як яшчэ можна было ўявіць сабе Разіну ў іншых стасунках са старызнікам Васэртрумам.

Я ж ніколі не бачыў Разіну паблізу старога, не заўважаў, каб яна калі перакінулася з ім хоць слоўцам.

Яна амаль не адлучалася з нашага двара альбо сноўдалася па цёмных закуцях і пад'ездах.

Несумненна, усе суседзі лічылі яе блізкай сваячкай альбо, прынамсі, выхаванкай Васэртрума, і ўсё ж я перакананы, што ніхто-аніхто не меў ніякіх падставаў на такія меркаванні.

Мне хацелася неяк атрэсціся ад настырных думак пра Разіну, і я зірнуў у адчыненае акно пакойчыка на Ганпасгасэ.

Нібы адчуўшы на сабе мой позірк, Васэртрум павярнуў твар і паглядзеў угору на мяне.

Гэты застылы, агідны, выродлівы твар з круглымі рыбінымі вачыма і хляпістай, рассечанай заечай губаю.

Ён здаваўся мне чалавекам-павуком, які адчувае самае далікатнае дакрананне да ягонай сеткі і робіць выгляд, што яму не абыходзіць.

З чаго ён жыве? Пра што думае і што намышляе?

А каб жа я ведаў.

На верхнім краі над аркай брамы ў ягоную лаўку увесь час, дзень у дзень, год у год вісяць усё тыя ж самыя мёртвыя, нікому не патрэбныя, нічога не вартыя рэчы.

Я мог бы назваць іх усе, заплюшчыўшы вочы: тут і пагнутая бляшаная труба без клапанаў, і выцвілы каляровы абразок на паперы, дзе былі намалёваны салдаты ў нейкім неверагодным страі. І яшчэ гірлянда паржавелых астрогаў на гнілым

скураным рэмені і ўсякая іншая струхлелая нікомунепатрэбшчына. - - - -

А наперадзе на зямлі, адзін на адзін складзеныя так, каб ніхто не мог пераступіць парог падвала, рад металічных кружкоў з фаерак...

Усіх гэтых рэчаў ніколі не большала, ніколі не меншала, і калі часам які прахожы спыняўся і спрабаваў да сяго-таго прыцаніцца, старызнік западаў у вялікае хваляванне.

Нейкім неверагодна жудасным чынам ён закапыльваў заечую губу і раздражнёна пырскаў нешта незразумелае гарлавым булькатліва-заіклівым басам, аж у пакупца адпадала ўсякая ахвота перапытваць, і ён, агаломшаны, ішоў сваё дарогай.

Аарон Васэртрум імгненна адвёў вочы і цяпер пільна-цікаўна разглядваў голы мур суседняга дома, які шчыльна прыцёрся да майго акна.

Што ён там мог убачыць?

Дом жа выходзіў на Ганпасгасэ задняй сцяной, а яго вокны выходзілі на двор! Толькі адно глядзела на вуліцу.

Выпадкова ў памяшканне на верхнім паверсе, як і мой пакой — думаю, гэта было памяшканне вуглавой студыі, — акурат у гэты момант нехта ўвайшоў, бо за сцяною я раптам пачуў галасы мужчыны і жанчыны.

Але неверагодна, каб старызнік мог пачуць іх знізу!..

За маімі дзвярмі нешта заварушылася, і я здагадаўся, што гэта была Разіна, якая стаяла там звонку ў зроку і прагна чакала, што, можа-такі, я яе ўпушчу.

А на паўпаверха ніжэй на лесвіцы, затаіўшы дыханне, васпаваты падлетак Лойза цікуе, ужо ці не адчыню я дзвярэй. Я літаральна чую ягонае дыханне, поўнае нянавісці і расшумаванай жарсці.

Ён баіцца падысці бліжэй, каб Разіна не згледзела яго. Ведае, што залежыць ад яе, як згаладалы воўк ад вартаўніка, але ж самае лепшае цяпер яму ўзяць бы дый кінуцца на злом галавы, узяць бы дый папусціць нарэшце лейцы свайму шалу! - - - -

Я сеў за свой рабочы стол, дастаў пінцэты і гравіравальныя штыхелі.

Але праца не пайшла, руцэ не хапала цвёрдасці і спакою, каб справіцца з далікатнасцямі японскай гравюры.

Шэрае, змрочнае жыццё ўсіх у гэтым доме не дае спакою ні духу ні сэрцу, і перад мною ўвесь час паўстаюць карціны мінулага.

Блізніюкі Лойза і Ярамір былі старэйшыя за Разіну, але не больш чым на год.

Не дужа каб добра я памятаў іхняга бацьку, пекара мацы, цяпер за імі прыглядае, здаецца, нейкая жанчына.

Я толькі не ведаў, як яна выглядае сярод усіх, што жывуць тут, пазашываўшыся, як краты, кожнае ў свой заканурак.

Яна прыглядае за гэтымі хлопцамі, інакш кажучы, — дае ім дах над галавою, за гэта яны мусяць аддаваць ёй усё, што дзе-коледы каторы ўкрадзе ці нажабруе...

Ці корміць яна іх? Хто ж яе там ведае, але наўрад ці, бо самая вяртаецца дахаты вельмі позна. Кажуць, яна абмывае нябожчыкаў.

Лойзу, Яраміра і Разіну я застаў яшчэ дзецьмі, калі яны часам бестурботна бавіліся на дварэ.

Але даўно мінуўся той час. Цяпер Лойза цэлымі днямі ўгоньваецца за рыжай жыдоўкай.

Часам ён доўга марна шукае яе і, калі нідзе не можа знайсці, падкрадаецца да маіх дзвярэй і чакае, перакошаны ў твары, калі яна потайкам прыйдзе сюды.

Тады я, седзячы за сталом, у думках бачу яго, як ён высочвае за дзвярыма ў каленчатым калідоры і падслухоўвае, нагнуўшы галаву, унурыўшы карак.

Часам цішыню раздзірае дзікі лямант.

Ярамір, глуханямы, чые думкі і помыслы занятыя толькі вар'яцкай сочкай за Разінай, бадзеецца вакол дома, як зацкаваны дзікі звер, і яго голас, падобны на сабачы брэх, завульвы, паўвар'яцкі ці то ад рэўнасці, ці то ад зайздрасці, азываецца, гучыць так жудасна, што кроў у жылах стыне.

Ён шукае Лойзу і Разіну, вечна падазраваючы, што яны хаваюцца ад яго ў адным

з тысяч брудных закуткаў, яго слепіць шалёная ятра, яго ўвесь час падхлэствае прага пераследаваць брата, каб з Разінай нічога не сталася, што не было б вядома яму.

Якраз гэтыя няспынныя пакуты калекі, думаю я, ёсць той дражлівы сродак, які змушае Разіну бясконца шукаць сустрэчы з другім.

Калі яе сімпатыя альбо рупнасць слабне, Лойза выдумляе самыя розныя паскудствы, каб зноў распаліць у Разіне юр.

Тады яны, ненаўмысна альбо ж і напраўду, даюцца глуханятому дагнаць іх і падступна занаджаваюць шаленца ў цёмныя калідоры, дзе ставяць яму пастку з іржавых абручоў, якія, калі на іх наступіць, узлятаюць угору, і жалезных грабляў, зубамі навывшчар. Ярамір падае ў гэтую пастку і раніцца да крыві.

Каб давесці пытку да крайнасці, Разіна час ад часу на сваю рызыку прыдумляе якую-небудзь новую штуку.

Пасля раптам, адным махам мяняе свае адносіны да Яраміра, прыкідваецца, быццам раптам зацікавілася ім.

З заўсёднай усмешкай яна таропка расказвае калеку такія рэчы, якія ўводзяць яго ў стан асатанелай развярэджанасці, і дзеля гэтага яна прыдумала нейкую загадкавую, напалавіну зразумелую таму мову жэстаў, і глухі нямо канчаткова заблытваецца ў хітра сплеченых сетках невядомасці і пустамарных спадзяванняў...

Аднаго разу я бачыў яго на дварэ, як ён стаяў перад ёю, а яна жэстамі і рэзкімі рухамі губоў на нешта падбівала яго, і я нават быў падумаў, што ў кожнае імгненне ад дзікай увярэды ён можа звар'яцець.

Ад нялюдскай напругі яго твар заліўся потам, ён з усёй сілы стараўся ухапіць сэнс сказанага Разінай наўмысна невыразна і таропка.

І тады ўвесь наступны дзень ён у гарачкавым пачаканні хаваўся на цёмных лесвіцах паўразваленага дома ў канцы вузкай і бруднай Ганпасгасэ, а ў выніку ўпускаў час, калі можна было выпрасіць у прахожых колькі там манетак.

А калі позна ўвечары, ледзь жывы ад голаду і распачы, ён ішоў дахаты, ягоная прыёмная маці даўно ўжо спала, замкнуўшы дзверы. - - -

Вясёленькі жаночы смех з суседняй студыі пранік праз сцены да мяне.

Смех? — У гэтых сутарэннях радасны смех, у гэтых дамах? У цэлым гэта няма чалавека, каб мог смяяцца.

І тут я згадаў, як некалькі дзён таму назад стары актор-лялечнік Цвак давяральна паведаміў мне, што адзін малады, знакаміты пан за высокую цану зняў у яго памяшканне студыі, мабыць, каб можна было там сустракацца без лішняга вока з дамай сэрца.

Раз у раз, ноч у ноч, каб ніхто ні пра што не здагадаўся, прыходзілася пераносіць рэчы і дарагую мэблю наверх у пакой новага наймальніка.

Дабрадужны стары актор аж рукі паціраў, расказваючы мне пра гэта, і, бы дзіця малое радаваўся, як гэта ён усё так спрытна зладзіў: ніводная жывая душа ў доме не здагадалася пра рамантычную закаханую парачку.

Абышоўшы тры дамы, можна было непрыкметна дастацца ў студыю. Праход быў праз дзверы на гарышчы!

Так, калі адчыніць жалезныя дзверы гарышча, а гэта вельмі проста робіцца знадворку, можна было, абмінуўшы дзверы маёй каморкі, выйсці на лесвіцу нашага дома і скарыстацца ёю як выхадам...

Згары зноў чуецца радасны смех, і ён разбудзіў ува мне ўжо няясныя ўспаміны пра раскошны дом і пра шляхетнае сямейства, куды мяне часта клікалі, каб рэстаўраваць там дарагія антыкварныя рэчы.

Раптам чую паблізу пранозлівы крык. Я спалохана прыслухоўваюся.

Рэзка скрыпяць дзверы на гарышчы, і ў наступнае імгненне ў пакой урываецца жанчына.

З распушчанымі валасамі, белая як смерць, на голых плячах залацістая парчовая накідка.

— Майстар Пэрнат, схавайце мяне — напрамілы Бог, дзеля Хрыста, не

пытайцеся, схавайце мяне тут!

Перш чым я паспеў адказаць, дзверы яшчэ раз шырока адчыніліся і зноў захлопнуліся...

На секунду ў іх усунуўся выскалены твар Аарона Васэртрума, падобны на страшэнную маску. - - - -

Круглая белая пляма выплывае перад мною, і ў месячным святле я зноў пазнаю свой ложкак.

На мне ўсё яшчэ ляжыць сон, як цяжкі суконны плашч, і імя Пэрнат залатымі літарамі выпісана ў маіх успамінах.

Дзе ж гэта я мог прачытаць такое імя? — Атанасіус Пэрнат? - - - -

Думаю, думаю, успамінаю, што калісьці даўным-даўно я быў пераблытаў свой капялюш, і яшчэ быў здзівіўся тады, як ён мне ў самы акурат упасаваў, хоць галава мая была даволі дзіўнай формы.

Я заглянуў у чужы капялюш, усярэдзіну... і тады... так-так, там на белай падкладцы стаялі пазалочаныя папяровыя літары:

ATHANASIUS PERNATH

Не ведаю, чаму, але мяне спалохаў той капялюш — я жахнуўся.

І раптам уварваўся голас, які я забыў ужо, і ён зноў хацеў выпытаць у мяне, дзе той камень, які падобны на кавалак сала.

Я адразу ж уяўляю сабе востры, саладжава-выскалены профіль рыжай Разіны, і такім чынам мне ўдаецца ўвінуцца ад стралы, якая тут жа і знікла ў цемры.

Так, Разінін твар! Гэта ўсё-такі мацней, чым тупамозгла бразгатлівы голас; і вось цяпер, калі я зноў схавваюся ў сваёй каморцы на Ганпасгасэ, буду зусім спакойны.

>|<

Калі я не памыліўся ў адчуванні, што нехта на пэўнай, увесь час адной адлегласці падымаецца за мною па лесвіцы з намерам наведць мяне, дык цяпер гэты нехта мусіць быць прыкладна на апошняй пляцоўцы.

А цяпер ён агінае вугал, дзе кватэра архівіста Шэмаяха Гілея, узыходзіць з вытаптаных кафельных плітак на пляцоўку верхняга паверха, якая выкладзена чырвонай цэглай.

Вось ён вобмацкам ідзе ўздоўж сцяны, і цяпер, рыхтык вось цяпер ён якраз павінен, з цяжкасцю разбіраючы ў паўзмроку, па складах чытаць маё імя на шылдачцы на дзвярах.

Я стаў пасярэдзіне пакоя і паглядзеў на дзверы.

Вось дзверы адчыніліся, і ён увайшоў.

Зрабіў некалькі крокаў да мяне, але ні капелюша не зняў, ні павітаўся.

Я зразумеў, што так ён паводзіцца дома, і нічога дзіўнага ў гэтым мне не здалося, так яно і мае быць.

Ён сунуў руку ў кішэню і дастаў кнігу.

Пасля доўга гартаў яе.

Аклад быў металічны, а паглыбленні ў форме разетак і пячатак пафарбаваныя, з маленькімі каменьчыкамі.

Нарэшце ён знайшоў патрэбнае месца, якое шукаў, і паказаў яго. Раздзел называўся „Ibbug”. „Духоўнае зачацце”, — пераклаў я.

Загалоўнае, выкананае ў золаце з чырваўленнем „Г”, займала амаль палавіну старонкі, якую я міжволь прабегаў вачыма і заўважыў, што літара з краю была папсаваная.

Мне трэба было яе паправіць. Ініцыял не быў наклеены на пергамент, як гэта мне даводзілася сустракаць у старых кнігах, а, бадай што, быў складзены з дзвюх палавінак, тоненькіх залатых пласцінак, песярэдзіне спаяных, яны агіналі

пергамент па краях.

Значыцца, там, дзе стаяла літара, у старонцы выразана акенца? Калі яно сапраўды так, дык з другога боку „Г”¹ павінна стаяць наадварот?

Я перагарнуў ліст — так яно і было.

Я міжволі прачытаў і гэтую, і наступныя старонкі. І ўжо чытаў далей і далей.

Кніга гаварыла са мною, як гаворыць з чалавекам сон, толькі больш ясна і зразумела. І гэта ўсхвалявала мяне, як хвалюе загадка. Словы струменіліся з нябачных вуснаў, ажывалі і наступалі на мяне. Яны круціліся і ўвіваліся перад мною, быццам рабыні ў стракатых строях, пасля знікалі пад зямлёю альбо раставалі, як срабрыстае мроіва ў паветры, саступаючы месца наступным. Кожная хоць якое імгненне спадзявалася, што я выберу яе і адмоўлюся ад астатніх.

Некаторыя, што выступалі ў раскошных, бліскучых строях, быццам павы, ішлі павольна і спаважна.

Іншыя — як каралевы, але ўжо прымятыя ўзрастам, а то і аджылыя свой век, з падфарбаванымі вейкамі, пахібнымі рыскамі каля вуснаў і маршчынамі, пахаванымі пад гнюсотнымі шмінкамі.

Я глядзеў міма іх, ужо на наступныя, і мой позірк слізваў па доўгім цугу шэрых постацяў з тварамі, такімі прэснымі і невыразнымі, што, здавалася немагчымым, каб яны пакінулі след у памяці. Яны прывалаклі за сабою жанчыну, галым-голую, яна была высачэзная ростам, быццам медны велікан. На нейкі момант жанчына прыпынілася, пасля нахілілася да мяне. Яе вейкі былі доўгія, у мой рост, яна моўчкі паказвала на пульс сваёй левай рукі.

Ён пульсаваў, як землятрус, і я адчуваў, што гэта пульсуе жыццё сусвету.

А ўдалечыні ўжо калываўся цуг карыбантаў².

Нейкія мужчына і жанчына абняліся. Я бачыў, як яны падыходзяць бліжэй і бліжэй, вакол іх бушаваў карагод.

Цяпер я чуў галаслівы спеў захаплення гэтых постацяў, ахопленых экстазам, а мае вочы шукалі тую пару. Але яна, пара, ператварылася ў адну суцэльную постаць — паўмужчына-паўжанчына, гермафрадыт, — на перламутравым троне.

На галаве ў гермафрадыта была карона з чырвонага дрэва; чарвяк разбурэння ўжо пратачыў у ёй таямнічыя рунічныя знакі.

У хмары пылу за імі паспешліва трухаў статак невялікіх сляпых авечак: жывую ежу гнаў на чале свайго почату двухполы велікан, каб падтрымліваць жыццё ў карыбантах.

Часам сярод постацяў, якія струменіліся з нябачных вуснаў, сустракаліся і такія, якія паўсталі з магілаў з захінутымі хусткамі тварамі.

Спыняючыся перад мною, яны раптоўна зрывалі з твараў хусткі, галоднымі драпежнымі вачыма ўпіваліся ў маю душу, і тут сцюжа страху сціскала мой мозак, і кроў мая рабілася падобнай на паток, у які з неба вывяргаліся каменныя глыгі, знянацку, у самую сярэдзіну рэчышча. - - -

Жанчына праляцела над мною. Я не разгледзеў яе твару, яна адварнула, і на ёй быў плашч са струменяў слёз. Маскі скакалі, рагаталі, не заўважаючы мяне.

Толькі П'еро задуменна азіраецца на мяне і вяртаецца назад. Ён садзіцца перад мною і ўзіраецца ў мой твар, як у люстра.

Ён круціць такія дзіўныя грымасы, падымае рукі і махае імі то павольна, то шалёна хутка, аж у мяне ўзнікае нейкі вусцішны парыв параймаць яго, падміргваць, як ён, перасмыкаць плячыма, як ён, расцягваць губы.

У гэты час на яго ззаду пачынаюць нецярпліва націскаць іншыя постаці, і кожная пнецца першай дастацца да мяне.

1 Апісанне пачатковага ў габрэйскім слове „Г” адпавядае габрэйскай графіцы: перад пачатковай галоснай пішацца літара „А” — вонкава гэта выглядае сіметрычнымі знакамі — >|<.

2 Гл. Ян: „Ісус сказаў ім у адказ: калі Я і Сам пра Сябе сьведчу, сьведчаньне Маё ёсьць ісьціна, бо Я ведаю, адкуль прайшоў і куды іду; а вы ня ведаеце, адкуль Я і куды іду” (8:14).

Але ніводная не затрымліваецца.

Яны — гэта перлы, пацерынкі, якія слізгаюць па шаўковай нітцы, асобныя гукі адной-адзінай мелодыі, цякла яна з нябачных вуснаў. Гэта ўжо была не кніга, што гаварыла са мною. Гэта быў голас. Голас, які чагосьці хацеў ад мяне, а чаго — я не разумеў; як ні намагаўся. Які даймаў мяне пякучымі, незразумелымі пытаннямі.

Але голас, які прамаўляў гэтыя бачныя словы, атухаў, заміраў без водгаласу, без рэха.

У кожнага гуку, які жыве ў сённяшнім свеце, ёсць шмат рэхаў, як і ў кожнай рэчы ёсць шмат доўгіх ценяў і шмат кароткіх; але ў гэтага голасу рэха не было, ні доўгага, ні кароткага — яно даўным-даўно адгучала і рассялася, растварылася ў паветры. - -

І я да канца дачытаў тую кнігу і яшчэ трымаў яе ў руках, калі мне здалося, быццам я шукаю патрэбную мне старонку не ў самой кнізе, а ў сваёй галаве! - - -

Усё, што сказаў мне голас, што я ад роду насіў у сабе, было толькі схавана і забыта і трымалася ў поўнай потайцы ад маёй свядомасці і памяці да сённяшняга дня. - - -

Я падняў вочы.

Куды падзеўся мужчына, які прынёс мне кнігу?

Пайшоў?

Ці забярэ ён кнігу, калі рэстаўрацыя будзе закончана?

Ці самому занесці яму?

Але я ніяк не мог успомніць, ці папярэдзіў ён мяне, дзе жыве.

Я хацеў узнавіць у памяці ягоны прыход, але марна.

Як ён быў апрануты? Стары ці малады? — І якія ў яго былі валасы і барада?

Нічога, абсалютна нічога не мог я ўгадаць. Усе вобразы яго, напісаныя маім уяўленнем, тут жа і расплываліся, перш чым я паспяваў у думках супаставіць іх.

Я заплюшчыў вочы і націснуў далоняй на павекі, каб ухапіць хоць бы малюсенькую дэталю яго аблічча.

Нічога, анічога.

Я спыніўся пасярод пакоя і зірнуў на дзверы, як гэта быў зрабіў раней, калі ён увайшоў, пачаў уяўляць: вось ён абыходзіць вугал, вось ступае на цагляную падлогу, вось чытае шылдачку на маіх дзвярах „Атанасіус Пэрнат”, вось — уваходзіць.

Ані блізка. Мне не ўдалося ўзнавіць у памяці нічога з таго, як ён выглядаў.

Я глядзеў на кнігу на сталі, спрабуючы ўспомніць хоць бы руку, якая дастала яе з кішэні, падала мне.

Але не мог нават успомніць, ці была тая рука ў пальчатцы, ці голая, маладая ці маршчыністая, з пярсцёнкамі на пальцах ці без.

І раптам прыйшло ў галаву.

Быццам натхніла, асяніла, і я не мог супраціўляцца гэтай думцы.

Я апрануў паліто, надзеў на галаву капялюш, выйшаў на калідор і спуściўся па лесвіцы. Пасля няспешна пачаў вяртацца да сябе ў пакой.

Павольна, вельмі павольна, гэтак сама, як і ён, калі ішоў да мяне. І, як толькі адчыніў дзверы, адразу ўбачыў, што мая каморка ахутана моракам. А хіба ж бо не было зусім светла, калі я толькі што выходзіў?

Колькі ж гэта часу я круціў сабе галаву, што нават не заўважыў, як сцямнела!

Я паспрабаваў прайсціся ягонай паходкай, скрывіць твар, як у яго — ат, пустое...

І зноў жа з якое такое рацыі спадзявацца на поспех, пераймаючы незнаёмага, калі ў мяне не было ніякага ўяўлення пра яго знешнасць?

Але выйшла інакш. Зусім інакш, чым я думаў.

Мая скура, мускулы, цела раптам здабылі памяць, абышліся нават неяк без дапамогі мозгу. Яны рухаліся насуперак маім жаданням і намерам.

Быццам усё ў маім целе было не маё!

Ледзь толькі я зрабіў некалькі крокаў па пакоі, як мая паходка ўраз ацяжэла, знепрывычнілася.

Гэта была хада чалавека, штомігу гатовага ўпасці, сказаў я сабе.
 Так, так, так, гэта была паходка ягоная!
 Я дакладна ведаў — ён такі.
 На мне быў чужы, безбароды твар з шырокімі пашчэнкамі і коса пастаўленымі
 вачыма.
 Я адчуваў гэта і ўсё-такі не мог зірнуць на сябе збоку.
 Гэта не мой твар, хацелася закрычаць у жаху, хацелася яго абмацаць, але рука не
 слухалася, апусцілася ў кішэню і дастала кнігу.
 Дакладна так, як гэта рабіў той, нядаўна...
 І вось ужо раптам я зноў сяджу за сталом, без капелюша, без паліто, і гэта быў я.
 Я. Я.
 Атанасіус Пэрнат.
 Жах і жуда калацілі мяне, сэрца разрывалася, і я адчуваў: таямнічыя пальцы,
 якія толькі што калупаліся ў маіх мазгах, пакінулі мяне ў спакоі.
 Я ўсё яшчэ адчуваў на патыліцы сляды халодных дакрананняў...
 Цяпер я ведаў, як выглядаў незнаёмы, я мог бы яшчэ раз адчуць яго ў сабе, у
 любы момант, калі б толькі захацеў; але ўявіць сабе ягонае аблічча, каб сустрэцца з
 ім твар у твар, — гэтага я пакуль што не мог зрабіць, зрэшты, мабыць, ніколі не
 змагу.
 Ён выглядаў, як негатыў, нябачная парожняя форма, і я не мог асэнсаваць яе
 абрысаў, але я павінен увайсці ў яе, калі меруся спазнаць яе аблічча і знешнасць у
 маім „я”...
 У шуфлядзе стаяла жалезная шкатулка, у яе я хацеў схавачь кнігу; і пакуль не
 абвастрылася душэўная хвароба, трэба было паспець паправіць папсаваную
 загалоўную „І”.
 Я ўзяў кнігу са стала.
 І ўзнікла адчуванне, быццам я зусім і не браў яе. Узяў шкатулку — тое самае
 адчуванне. Быццам дотыку давялося адолець велізарную адлегласць у глыбокім
 мораку, перш чым дайсці да маёй свядомасці, быццам прадметы адзелены ад мяне
 гадавым пластам часу і належалі мінуламу, якое даўным-даўно адышло з майго
 жыцця ў нябыт.
 - - - -
 Голас, які, шукаючы мяне, лунае ў цемры, хоча прыціснуць мяне тым каменем,
 падобным на кавалак сала, пралятае міма і не заўважае мяне. І я ведаю, што ён з
 царства сноў. Але тое, што я перажыў, было жыццём рэальным — таму яму не стае
 сілы ўбачыць мяне, таму ён шукае мяне марна, гэта я адчуваю.

ПРАГА

Каля мяне стаяў студэнт Хароўсэк, наставіўшы каўнер свайго тонкага, пацёртага
 летняга паліто, і я чуў, як у яго ад холаду ляскаталі зубы.
 Няйначай па смерць сваю прыйшоў пад гэтую скразнячную арку брамы, сказаў я
 сабе і запрасіў яго да сябе ў пакой.
 Але ён адмовіўся.
 — Дзякую вам, майстар Пэрнат, — прамармытаў ён зябка, — на жаль, мне лішне
 няма калі, мне спех у горад. Ды мы і прамокнем да рубчыка, як толькі выйдзем на
 вуліцу, ужо праз некалькі крокаў. Бачыце, зліва якая, і не перастае.
 Вадзяныя жахі падмятаюць дахі і сцякаюць па тварах дамоў патокамі слёз.
 Высунуўшы галаву крыху наперад, я ўбачыў на пятым паверсе сваё акно; залітае
 дажджом, яно абцякала, і шыбы здаваліся размяклымі, непразрыстымі і хвалістымі,
 як жэлатын. Жоўты брудны ручай бег па вуліцы, арка брамы запаўнялася
 прахожымі, якія хацелі перачакаць навальніцу.
 — Вунь плыве вясельны вянок, — сказаў раптам Хароўсэк і паказаў на букет
 міртавых сцяблін у патоку бруднай вады.

За намі нехта зарагатаў.

Абярнуўшыся, я ўбачыў, што гэта быў пажылы, прыстойна апрануты мужчына з сівымі валасамі, з азызлым жабападобным тварам.

Хароўсэк тасама абярнуўся і буркнуў сабе нешта пад нос.

Было штосьці непрыемнае ў старым, я адварнуўся і пачаў разглядаць мокрыя, аляпіста размаляваныя дамы, якія шнурам ціснуліся адзін да аднаго, як з'абьякавелыя пад дажджом жывёлы. Як жа несамавіта і нягегла яны выглядалі!

Непрадумана пастаўленыя тут, яны былі як зелле, узбуялае з зямлі.

Зелле гэтае прыціснулася да невысокага мура, адзінай устойлівай рэшткі колішняга доўгага дома, пабудаванага раней за ўсе іншыя, два-тры стагоддзі таму назад, без увагі на ўсё астатняе. Вось адзін апалавінены косавугольны дом з адкінутым назад лобам, а побач другі: выступае, як ікол.

Пад хмурным небам яны быццам заснулі, і нічога не гаварыла пра варожасць і злосць, якія часам з іх выліваліся, калі вуліцу засцілала пахмурнасць восеньскіх вечароў і дапамагала прыкрыць іх ціхую, ледзь улоўную міміку.

У тым людскім узросце, у якім я цяпер, ува мне моцна засела непазбыўнае ўражанне, што бываюць такія пэўныя гадзіны на самым золку, калі яны, дамы, вядуць ажыўленыя бязгучныя таямнічыя нарады. І тады па іх сценах прабягае лёгкае незразумелае трымценне, па дахах струменяцца шлахі і сцякаюць у рыны — і мы з тупым неўразуменнем безуважна прымаем іх жыццё, не дакопваючыся да яго першасновы.

Часта мне снілася, быццам я падглядваю за гэтымі дамамі ў іх прывідных жыццёвых памкненнях і з трывогай і страхам даведваюся, што тайнымі, сапраўднымі гаспадарамі вулкі былі яны, чужыя жыццю і свядомасці і здольныя нанова вярнуць іх сабе. Удзень яны маглі пазычыць гэтага жыцця жыхарам, якія ў іх туляцца, каб уначы зноў забраць усё назад з ліхвярскім працэнтам.

Калі я ў думках прапускаю паўз сябе ўсіх дзіўных людзей, якія жывуць у гэтых дамах, як цені, як істоты, народжаныя не жанчынамі, і якія ў планах і справах сваіх здаваліся пашытымі з розных кавалкаў без усякага разбору. І больш чым калі раней я быў схільны думаць, што ў такіх маіх снах хаваюцца цёмныя ісціны, якія на яве мільгалі толькі як уражанні ад каляровых казак душы.

Тады ўва мне зноў ажывае паданне пра таямнічага Голэма, таго штучнага чалавека, якога калісьці тут, у гэта, вылепіў з гліны, са стыхій-элементаў адзін абазнаны ў Каббале рабін і паклікаў яго да бяздушна-аўтаматычнага існавання, уклаўшы яму ў рот магічны лічбаслоў.

І як той Голэм зноў застывае ў вобразе глінянага балвана, калі з яго рота дастаць тую таямнічую сілабу жыцця, гэтак сама, думалася мне, павінны імгненна падаць мёртвымі ўсе гэтыя людзі, калі ў аднаго з галавы выветрыліся яго жалю вартыя ўяўленні, дробязныя турботы і клопаты, магчыма, бязглуздыя привычкі, а ў другога ўвогуле выпарылася цьмяная надзея на нешта няпэўнае, непатрэбнае.

І якое ж гэта было самаіснае, страшлівае чаканне, якая такая надзея жыла ў іх!

Ніколі не бачыш, каб яны працавалі, гэтыя людзі, а тым часам яны рана-раненька ўжо пры першых проблісках былі на нагах і, затаіўшы дыханне, чакалі — як бы нейкай ахвяры, якое, аднак, ім ніколі не дачакацца.

І калі аднаго разу нехта сапраўды заступіў за іх межы, нейкі безабаронны чалавек, на якім яны маглі пажывіцца, як раптам іх спаралізавала страхам, ён пазаганяў іх у закуткі, і яны спалохана адмовіліся ад сваіх намераў.

Ніхто не здаецца дастаткова слабым, каб ім не хапіла мужнасці забрытаць яго.

— Звыраднелыя бяззубыя драпежнікі, у якіх адабралі ўладу і зброю, — задуменна сказаў Хароўсэк і паглядзеў на мяне...

Адкуль ён мог здагадацца, пра што я думаю?..

Ягонья думкі часам так моцна бухторацца, што маглі, як іскры, перакідацца ў мазгі чалавеку, што стаіць побач.

— ... і з чаго толькі яны жывуць? — спытаўся я, крыху памаўчаўшы.

— З чаго жывуць? Ды адзін з іх — мільянер!
 Я зірнуў на Хароўсэка. Што б гэта значыла?
 Але студэнт маўчаў і толькі глядзеў на хмарнае неба.
 На момант мармытанне пад аркай аціхла, і чуваць было толькі шэлест дажджу.
 Што ж ён хацеў сказаць — „адзін з іх мільянер”?
 Зноў выйшла так, быццам Хароўсэк адгадаў мае думкі.
 Ён паказаў на лаўку старызніка каля нас, перад якою дажджавая вада ўжо
 напаласкала з жалезнага ламачча іржы, якая рыжа-рудымі плямамі спаўзала ў
 лужыну.

— Аарон Васэртрум! Ён, напрыклад, мільянер — ён валодае амаль трацінай
 яўрэйскага квартала. Дык вы, пане Пэрнат, не ведаеце гэтага?!

Мне проста ў горле перацяло.

— Аарон Васэртрум! Старызнік Аарон Васэртрум — мільянер?!

— О, я яго добра ведаю, — зларадна сказаў Хароўсэк, быццам толькі таго і
 чакаючы, каб я папытаўся. — Я і сына ягонага ведаў, д-ра Васоры. Вы ніколі не чулі
 пра яго? Пра д-ра Васоры, славуэта акуліста? Яшчэ год таму ўвесь горад толькі і
 гаварыў, што пра яго, толькі і захапляўся, што д-рам Васоры, вялікім вучоным. А
 ніхто ж тады не ведаў, што ён памяняў сваё прозвішча, якое раней таксама было
 Васэртрум. Ён вельмі любіў выстаўляцца паперад усімі як зышлы ад жыццёвай
 марнасці муж навукі; і калі часам заходзілася пра паходжанне, продкаў, ён сціпла і
 глыбокаўзрушана акідаўся словам-другім, што ягоны бацька нарадзіўся ў гета і, каб
 прабіцца з самага нізу ўгору, на святло, з беспрасветнай гароты, нэндзы і
 неверагодных турботаў, ён мусіўся выграбацца цяжкай працай, мардавацца за
 кавалак хлеба.

Так! З гароты і нэндзы!

Але чым клопатам, чымі турботаў ён выбіўся ў людзі — пра тое нідзе ані
 словам.

Хто-хто, а я ведаю, што і як там тварылася ў гета! — Хароўсэк схапіў мяне за руку
 і моцна сціснуў яе. —

— Майстар Пэрнат, я настолькі бедны, што наўрад ці нават сам гэта як след
 усведамляю, хаджу, як абадранец, як валацуга які, падзівіцеся сюды на мяне, а я ж
 такі вам студэнт-медык, я чалавек адукаваны! —

Ён рэзка расхінуў на сабе паліто, і я жажнуўся, убачыўшы, што на ім нічога не
 было — ні кашулі, ні каптана, ён насіў паліто на голае цела.

— І я ж быў такі самы бедны, калі зваліў гэтага вылюдка, усемагутнага і
 знакамітага д-ра Васоры, але сёння аніхто не здагадваецца, што гэта ж якраз я быў
 сапраўдны прычыннік яго пагібелі.

Па горадзе ходзяць чуткі, што вінаваты вядомы д-р Савіелі, які вывалак на божае
 святло яго брудныя гешэфты і давёў да самагубства. Д-р Савіелі, дазвольце вам
 сказаць, быў толькі прылада ў маіх руках. Я сам прыдумаў план, сам сабраў
 матэрыял, сабраў усе доказы, ціха і непрыкметна расхістаў увесь будынак д-ра
 Васоры і давёў усё да таго, што ўжо ні махінацыі гета, ні ўсё золата свету не маглі
 запабегчы ягонаму падзенню, на што спатрэбіўся яшчэ толькі адзін штуршок.

Вы ведаеце, такі яно так, як калі ў шахматы гуляеш.

Рыхтык так. Як калі ў шахматы...

І ніхто не ведае, што гэта быў я!

Хіба што, можа, аднаму старызніку Аарону Васэртруму не дае заснуць
 страшэнная здагадка, што той, каго ён не ведае, хто заўсёды каля яго, але каго ён не
 можа схапіць за руку, — дык вось ён якраз не д-р Савіелі, а той, хто завёў гэтую
 гульню.

Няхай нават Васэртрум бачыць праз сцены, але ён усё-такі не разумее, што ёсць
 мозг, які ўмее лічыць, які ўмее, быццам нябачная вострая атручаная іголка,
 пранізваць наскрозь такія сцены, абмінаючы каменныя пліты, золата і брыльянты,
 каб пацэліць у схаваную жывую жылу. —

Хароўсэк ляпнуў сябе па лобе і дзіка зарагатаў.

— Неўзабаве Аарон Васэртрум даведаецца, што сцены можна праткнуць велізарнай атручанай іголкай, якраз таго дня, калі ён схопіць д-ра Савіёлі за горла! От якраз у той саменькі дзень!

Я разлічыў партыю да апошняга хода. Гэтым разам будзе каралеўскі гамбіт. Тут да трагічнага канца няма ніводнага хода, на які я не меў бы пагібельнага адказу.

Хто прымае мой гамбіт, той траціць апору пад нагамі, скажу я вам, як бездапаможная марыянетка на тонкіх нітках, на нітачках, за якія тузаю я, вы слухаеце? — за якія тузаю я і свабодная воля якіх — пусты гук... —

Студэнт гаварыў, як у гарачцы, я з жахам глядзеў на яго. —

— Чаго ж вам такога набролі Васэртрумы, бацька і сын, што вы іх так ненавідзіце?

— Давайце пра гэта не будзем, — рэзка запырэчыў Хароўсэк. — Лепей папытайцеся, як д-р Васоры скруціў сабе карак! Альбо ж мо вам заўгодзіцца пагаварыць пра гэта іншым разам? Дождж перастаў. Можна, вам пара дахаты? —

Ён панізіў голас, як чалавек, які раптам схямануўся і апанаваў сабою. Я паківаў галавою. —

— Вы чулі калі, як сёння ў нас лечаць глаўкому? Не чулі? У такім разе я патлумачу вам, майстар Пэрнат, каб вы ўжо ведалі ўсё як след.

Дык вось слухайце. Глаўкома, ці як у нас кажуць — „зьялёная зорка”, цяжкая хвароба ўсярэдзіне вока, якая непазбежна прыводзіць да поўнай слепаты. Ёсць толькі адзін сродак запабегчы гэтаму ліху — так званая ірыдэктамія; сутнасць яе ў тым, што з радужнай абалонкі вока вышчыкваецца малюпасенькі кліночак тканкі.

Непазбежныя наступствы аперацыі — вельмі страшныя азнакі страты зроку. Аднак працэс, які вядзе да поўнай страты зроку, часцей за ўсё ўдаецца спыніць.

Але ў дыягназе глаўкомы ёсць адна вельмі цікавая дэталка.

Інакш кажучы, бываюць моманты, асабліва на пачатку хваробы, калі яўных сімптомаў хваробы выявіць не ўдаецца. У такіх выпадках урач, хоць ён і не можа паставіць дакладны дыягназ, аднак і не можа з поўнай пэўнасцю сказаць, што ягоны папярэднік, які трымаўся іншай думкі, яўна памыліўся.

Калі ж памянёная ірыдэктамія, якую, зрэшты, можна правесці як на хворым, так і на здаровым воку, ужо адбылася, тады немагчыма бывае вызначыць, ці была глаўкома ў воку да аперацыі ці не была.

Вось менавіта на такіх і іншых тонкасцях доктар і збудаваў свой сатанінскі план. Безліч разоў — асабліва ў жанчын — ён канстатаваў „зьялёную зорку”, калі гэта былі проста выпадкі самага звычайнага аслаблення зроку, абы каб толькі правесці аперацыю, якая не рабіла яму ніякага клопату, сам ён рабіў вялікія грошы.

Тады цалкам безабаронны чалавек быў у ягоных руках; абабраць яго — не трэба было вялікай мужнасці і адмысловага спрыту.

Як бачыце, майстар Пэрнат, дэгенераваны драпежны звер апынуўся ў такіх умовах, калі нават без улады і зброі ён мог мардаваць сваю ахвяру, як яму хацелася.

Нічым не рызыкуючы, нічога на карту не ставячы! Нават драбніцы!

Дзякуючы процьме публікацый у навуковых часопісах д-р Васоры стварыў сабе рэпутацыю першакласнага спецыяліста ў сваёй галіне і быў вядомы нават сярод сваіх калегаў, людзей, зрэшты, даверлівых, сумленных і прыстойных, каб заўважаць, як ён замятаў ім у вочы пыл.

Самым лагічным вынікам усяго гэтага быў наплыў пацыентаў да д-ра Васоры.

Цяпер, калі хто-небудзь прыходзіў да яго і прасіў дапамогі, д-р Васоры прыступаўся да справы з хітрай абачлівасцю.

Перш за ўсё ён праводзіў звычайнае апытанне пацыента, але, каб пасля так ці інакш да яго нельга было падкапацца, ён заўсёды занатоўваў толькі тых адказы, якія стасаваліся з глаўкомаю.

І асцярожненька, спрытна выпытваў, ці ставіўся пацыенту дыягназ раней.

У гутарцы ён як бы мімаходзь кідаў намёк, што да яго з пільнай просьбай

звярнуліся з-за мяжы тэрмінова прыехаць і ўзяць удзел у вельмі важнай навуковай канферэнцыі, і таму ўжо заўтра ён маецца мусова ад'ехаць.

З дапамогай афтальмаскопа з электрычным прамянём ён наўмысна прымушаў пацыента пакутаваць ад болю, пакуль той мог цяпець.

Усё з намыслам! Усё з намыслам!

Калі агляд заканчваўся і пацыент нясмела задаваў звычайнае пытанне, ці ёсць якія прычыны на трывогу, д-р Васоры рабіў свой першы шахматны ход. Ён садзіўся насупраць хворага, рабіў хвілінную паўзу, як бы раздумваючы, пасля спаважным, санорным голасам выдаваў першую фразу: „У самым блізкім часе поўная слепата непазбежная!”

Наступная сцэна, натуральна, была жажлівая. Амаль заўсёды людзі млелі на месцы, плакалі альбо крычалі, у дзікай распачы кідаліся на падлогу.

Страціць святло вачэй — страціць усё чыста.

І калі карціна паўтаралася, калі няшчасная ахвяра хапалася за калені д-ра Васоры і маліла-прасіла, няўжо няма на белым свеце нікога, хто мог бы дапамагчы, гэты вылюдак рабіў другі шахматны ход у партыі і ператвараўся ў Яго — Бога, які адзін толькі і мог выратаваць.

Майстар Пэрнат, увесь свет — шахматная дошка!..

Неадкладная аперацыя, гаварыў д-р Васоры, — гэта, бадай, цяпер адзінае, што яшчэ магло б дапамагчы. І з дзікай, раскупоненай пыхай, якая раптам апаноўвала яго, ён пахаджаў па пакоі, заклёбваўся ў нястрымным красамоўстве, маляўніча распісваючы самыя розныя выпадкі са сваёй практыкі, незвычайна падобныя на гэты, у гэтага пацыента.

Ён літаральна ўпіваўся асалодай, што яго тут прымалі за істоту найвышэйшага парадку, у руцэ якое права тварыць дабро і зло блізкаму.

А безабаронная ахвяра сядзела перад ім зламаная, яе сэрца палілі пытанні, халодны пот на лобе, ахвяра нават не рашалася перапыніць яго, баючыся угнявіць адзінага, хто яшчэ мог знайсці на хваробу нейкую ўправу, працягнуць руку збавення.

І д-р Васоры працягваў гэтую руку, кажучы, што ён гатовы прыступіць да аперацыі праз некалькі месяцаў, як толькі вернецца назад з-за граніцы.

„Спадзяюся — а ў такіх, як ваш, выпадках заўсёды трэба спадзявацца на лепшае — Бог дасць, яшчэ не будзе позна”, — казаў ён у заключэнне.

Ну вядома ж, хворы ў жаху ўскокваў, даводзіў, што ні за што не хоча адкладваць аперацыю нават на дзень, маліў, прасіў рады, да якога ўрача яму звярнуцца, хто мог бы зрабіць такую аперацыю.

Вось гэта якраз і быў той гарачанькі час, калі д-р Васоры наносіў заключны ўдар. У глыбікім задуменні ён пахаджаў па кабінце, горкія маршчыны суровілі яго твар, і нарэшце скрушлівым шэптам ён казаў, што ўмяшальніцтва іншага ўрача прывядзе, на вялікі жаль, да паўторнага прасвечвання вока электрычным промнем, а гэта — натуральна, пацыент сам ведае, як хваравіта ўспрымаецца працэдура, — можа абярнуцца самымі неспадкавальнымі наступствамі.

Іншы ўрач, такім чынам, выключаецца цалкам, бо сярод хірургаў мала хто мае патрэбны вопыт такіх аперацый. І якраз з прычыны таго, што ўрач абавязаны нанова абследаваць вока праз пэўны, даволі працяглы час, даючы тым самым зрокаваму нерву супакіцца і адпачыць, хірургічнае ўмяшанне адкладваецца... —

Хароўсэк сціснуў кулак. —

— На мове шахматыстаў гэта называецца „цугцвангам” — вымушаным ходам, дарагі майстар Пэрнат! Тое, што следала пасля, было таксама „цугам” з „двангам”, і партыя ішла да фарсіраванага эндшпіля.

Паўзвар'яцелы ад страху і распачы пацыент цяпер заклінаў і благаў д-ра Васоры, — а няхай жа ён дасць жалю, а няхай хоць на дзень адкладзе свой ад'езд і сам зробіць аперацыю. — Бо ж гаворка ідзе пра нешта большае, чым блізкая смерць, яна

ідзе пра жажлівы, пакутлівы страх, што ўжо, можа, вась зусім неўзабаве настане слепата, — гэта самае страшнае, што толькі стацца можа.

І чым болей вылюдак выкаблучваўся і жаліўся — маўляў, бачыце, вы ж зразумейце правільна, вы ж такі ўлічыце: адклад прынясе яму няма ладу якія выдаткі, — тым большыя стаўкі па добрай волі прапаноўваў яму пацыент.

Калі, нарэшце, сума здавалася доктару дастаткова вялікай, ён літасціва згаджаўся і ў той самы дзень, перш чым якая-небудзь выпадковасць магла раскрыць ягонья карты, наносіў абодвум здаровым вачам людзей, вартых спагады, непапраўную шкоду, пакідаючы тое пастаяннае адчуванне слепаты, якое ператварала жыццё ў суцэльную пакуту, і кожнага разу яму ўдавалася замесці сляды свайго злачынства.

Дзякуючы такім аперацыям на здаровых вачах д-р Васоры памножыў не толькі сваю славу і рэпутацыю выдатнага хірурга, якому заўсёды ўдавалася запабегчы пагрозе слепаты, — гэта адначасна спатольвала і ягоную непамыслую прагу да срэбра і цешыла ягоную амбітнасць, калі наіўныя ахвяры з абабранымі кішэнямі і такім самым зрокам глядзелі на яго з подзівам як на заступніка і дабраслаўлялі як збаўцу нябеснага.

Чалавек, усімі сваімі повязямі злучаны з гэта і ўрослы ў яго бясконцымі нябачнымі і тым не меней непарыўнымі каранямі, змалку прывучаны высочваць у засадзе, як павук, чалавек, які ведаў у горадзе ўсіх і кожнага і па любой дробязі мог адгадаць і распазнаць іх становішча і грашовыя магчымасці, — такі чалавек — хай сабе яго называюць „празорцам” — мог гады ў гады вычвараць любыя мязроты.

І не будзь мяне, ён да гэтага часу і да глыбокай старасці займаўся б сваім гнюсным рамяством, каб нарэшце, ужо шаноўным патрыярхам, а ў коле сваіх блізкіх — сцяжальнікам найвышэйшых цнотаў, у якасці прыкладу будучым пакаленням цешыўся б на схіле жыцця незямным шчасцем, пакуль — пакуль над ім урэшце не паспявалі б — „з вялікім здохлым супакой...”

Але ж я таксама вырас у гэта, і мая кроў таксама з д'ябальскім падступствам, і я скінуў яго з п'едэстала, як скідаюць чалавека нябачныя здані, як калі гракае каго гром з яснага неба.

Маладому нямецкаму ўрачу д-ру Савіёлі належыць заслуга выкрыцця Васоры, — а я стаяў у яго за спінай і збіраў факт да факта, пакуль не настаў дзень, калі рука пракурора дастала д-ра Васоры.

Вось тут якраз вылюдак і пакончыў з сабой! Дабраславёная тая гадзіна!

Быццам побач з ім стаяў мой дваінік і кіраваў яго рукою — ён звёў рахункі з жыццём, выпіў амлінітрыт з колбы, якую я наўмысна падсунуў на ўсякі раз у яго ардынатарскую, калі аднойчы ўгаворваў яго паставіць мне фальшывы дыягназ глаўкомы, наўмысна, і прагна жадаючы, каб гэты амлінітрыт нанёс яму апошні ўдар.

Паляруш разбіў, гаварыў пасля горад.

Удыханне пароў амлінітрыту — смертаноснае, як апаплексія. Але доўга верыць гэтым чуткам было немагчыма. - - - -

Хароўсэк рассяяна ўтаропіўся перад сабою, быццам паглыбіўся ў расэнне нейкай вельмі важнай праблемы, потым перасмыкнуў плячыма і кіўнуў убок лаўкі Аарона Васэртрума. —

— Цяпер ён адзін, — прамармытаў ён, — адзін-адненькі, сам-насам з сабою і... і... з васковаю лялькай!

- - - -

У мяне сэрца ў горле засела.

Я з жахам глядзеў на Хароўсэка.

Можа, ён не ў сваім розуме? Толькі ў гарачцы чалавечая фантазія здольная на такія выдумкі.

Ну вядома, вядома! Ён усё выдумаў, — прысніцца ж такое чалавеку!

Ніяк не маглі быць праўдай страхоцці, расказаныя пра доктара-акуліста. Хлопец

— сухотнік, і ягоныя мазгі яўна ў перадсмяротнай гарачцы.

Мне хацелася супакоіць яго жартамі, увесці яго думкі ў нармальнае рэчышча.

І тут, перш чым я паспеў нешта прыдумаць, падабраць патрэбныя словы, у памяці маланкай мільгануў твар Васэртрума з зачай губай, калі ён мінулага разу заглянуў у маю каморку, зіркнуўшы рыбінымі вачыма ў адчыненыя дзверы.

Д-р Савіёлі! Д-р Савіёлі! Так-так, менавіта так звалі маладога чалавека, пра якога мне даверліва нашаптаў актор-лялечнік Цвак, які здаў яму ў наём сваю студыю.

Д-р Савіёлі! — Гучным крыкам уварвалася ў маю памяць гэтае імя. Цэлы рой распылістых вобразаў трымцеў у маёй душы, выклікаючы страшныя падазрэнні і ўявы.

Хацелася распытацца ў Хароўсэка, са страху хуценька расказаць яму ўсё, што я ў той момант перажыў, але тут я ўбачыў, што яго раптам апанаваў прыступ кашлю і ён вось-вось упадзе. Я толькі змог заўважыць, як ён, натужліва абапіраючыся на мур, ледзь валачэ ногі па лужынах, на развітанне кінуўшы мне галавою.

Так, так, ён мае рацыю, ён гаварыў не ў гарачцы, я разумеў гэта, гэта няўлоўны пень злачынства, які крадзецца па вулцы ўдзень і ўначы і спрабуе ўцялесніць сваю душу.

Цень гэты носіцца ў паветры, але мы не заўважаем яго. Раптам ён увальваецца ў чалавечую душу, а мы не здагадваемся — ці тут гэта ці там. І перш чым паспяваем зразумець, бясформнае набывае форму — і ўсё ўжо даўным-даўно адбылося.

І ўжо толькі цьмяныя чуткі пра нейкае жудаснае здарэнне даходзяць да нас.

Я адразу зразумеў гэтыя загадкавыя стварэнні, якія жылі вакол мяне, у іхняй унутранай сутнасці: іх бязвольна несла па жыцці, якое падтрымлівалася нябачнай магнетычнай плынню, — вось якраз так зусім нядаўна ў канаве несла вясельны букет маладых.

Мне здалося, быццам усе дамы вырачыліся на мяне хітрымі вачыма, поўнымі неапісальнай злосці, а брамы раззявілі чорныя пашчы, з якіх вырваны языкі — горлы, якія вось-вось завьюць, заравуць так аглушальна, так ліхамысна, што ад страху душа зойдзецца і пахаладзе.

Што ж бо ён яшчэ сказаў у канцы, гэты студэнт, пра старызніка? Я шэптам паўтарыў ягоныя словы: Аарон Васэртрум сам-насам са сваёй прагнасцю і васковай лялькай.

Што яшчэ за лялька такая?

Гэта магло быць толькі параўнанне, супакойваў я сябе, адна з тых хваравітых метафараў, з якімі ён часам любіў нападаць знянацку, яны былі незразумелыя субяседнікам — метафары, якія пазней рабіліся бачнымі, маглі напалохаць да глыбіні душы, як рэчы незвычайнай формы, калі на іх раптам падае яркі прамень святла.

Я глыбока ўздыхнуў, каб супакоіцца і пазбыцца жудаснага ўражання, якое на мяне зрабіў Хароўсэкаў расказ.

Цяпер я лепей адрозніваў людзей, якія стаялі са мною пад аркай, — побач стаяў тоўсты стары. Той самы, які нядаўна так агідна рагатаў.

Ён быў у чорным лапсярдаку і ў пальчатках і пільна прыглядваўся запаленымі вачыма да брамы дома па той бок вуліцы.

Яго чыста паголены твар з мясістымі маршчынамі патузваўся ад узбуджэння.

Я міжволі прасачыў за яго поглядам і заўважыў, што ён як зачараваны прыляпіўся вачыма да рыжай Разіны, якая стаяла там, каля брамы, з заўсёднай ухмылкай на губах.

Стары ўсё заводзіўся падаць ёй нейкі знак, і я бачыў, што яна ўсё выдатна разумее, але робіць выгляд, што ёй аніяк не даходзіць.

Нарэшце стары страціў свой сцерп, заплюхаў на дыбачках і смешна паскакаў па лужынах, як вялікі гумовы мячык.

Яго, мусіць, тут усе ведалі — я пачуў шмат смешачкаў у яго адрас. Бэйбус за мною з чырвоным вязаным шалікам на шыі, у глыбокай вайскавай фуражцы і з

цыгарэтай за вухам, выскаліўшыся, намякаў на тое, у чым я не дужа разбіраўся.

Я толькі зразумеў, што ў яўрэйскім квартале старога звалі „вольным мулярам”. Пасля таго як прагучала гэтая мянушка, нехта сказаў, што стары, як звычайна, згвалціць дзяўчыну, але дзякуючы таму, што ён свой чалавек у паліцыі, яму ўсё спішацца...

Пасля Разіна і стары зніклі ў змроку пад'езда.

ПУНШ

Мы адчынілі акно, каб выветрыць тытунёвы дым.

Халодным начным ветрам пацягнула ў цесны пакоік, павеяла на павешанае на дзверы паліто, яно ціха закалыхалася.

— Дастойная акраса Пракопавай галавы так і рвецца ў палёт, — сказаў Цвак і паказаў на лямцавы капялюш музыканта, шырокія палі якога пакалыхваліся, як чорныя крылы.

Ёшуа Пракоп хітравата падміргнуў.

— А яму нясцерп, — сказаў ён, — мусіць яму нясцерп ...

— ... да „Лойзічка” на танцы, — перахапіў у яго слова Фрызландэр.

Пракоп засмяяўся, адбіваючы рукою такты гукам, якія рэдкі зімовы вецер нёс над дахамі.

Пасля ён узяў са сцяны маю старую, разбітую гітару, зрабіў рух, быццам кранае струны, і заспяваў скрыпучым фальцэтам і важніцкім акцэнтам на жаргоне, пражскім ідышы, цудоўную песеньку:

*Жалезныя лыткі
мае,
А горла ў тры горлы
п'е,
І дзесяць глякоў
выт'ю я,
А выпіць магу
да...*

— Як здатна засвоіў з аднаго разу! — І Фрызландэр гучна зарагатаў і падцягнуў:

*І шобла бушуе, і гляк
Пахан спаражняе, во бя!
Ура!..
Пятух запяяў...*

— Гэтую пацешную песеньку кожнага вечара, — сказаў мне Цвак, — надзеўшы зялёныя акуляры, — гутнявіць у „Лойзічку” прыдуркаваты Нэфталі Шафранак. А размаляваная баба грае на гармоніку і гарлае куплеты. Вам таксама, пане Пэрнат, нялішне заваліцца хоць бы разок у гэты шынок. Ну, хай крыху, можа, пазней, калі ўмурзаем гэты пунш. Як вы думаеце, га? Адсвяткуем ваш дзень нараджэння?

— Так, так, пойдземце, пойдземце, — сказаў Пракоп і зашчапіў акно. — Такое варта вачыма памацаць.

Пасля мы выпілі гарачы пунш, і кожны аддаўся сваім думкам.

Фрызландэр стругаў сваю марыянетку.

— Вы літаральна адсеклі нас ад знешняга свету, Ёшуа, — парушыў цішыню Цвак. — Як зачынілі акно, дык ніхто не вымавіў ні слова.

— Калі калыхаліся нашыя паліто, я толькі разважаў, як яно дзіўна, што вецер рухае мёртвыя рэчы, — паспяшаўся адказаць Пракоп, як бы перапрашаючы за сваё маўчанне. — Гэта так нязвыкла, калі прадметы, якія ты бачыш мёртвымі, раптам

пачынаюць як бы ажываць... Праўда ж? Аднаго разу на пустой бязлюднай плошчы я ўбачыў, як вялікія абрыўкі паперы — ветру я не адчуваў, бо быў пад абаронаю сцен дома, — у вар’яцкім шале віхураю кружлялі і даганялі адно адное, быццам самі сябе выраклі на смерць. Праз імгненне яны нібыта супакоіліся, але раптам іх зноў апанавала дзікая злосць, і ў нейкай ятры яны забушавалі, пачалі забівацца ў куткі, каб потым нанова разбегчыся ў розныя бакі і нарэшце знікнуць за вуглом.

Адна толькі тоўстая газеціна не магла дагнаць іх. Яна раскінулася на бруку і пучылася ад лютасці, быццам у задышцы, прагна глытаючы паветра.

Тады ў мяне і ўзнікла цьмяная здагадка: а што, калі мы, жывыя істоты, таксама, зрэшты, падобныя нечым на такія абрыўкі паперы? Можа, і нас таксама гоніць у розныя бакі нябачны таямнічы вецер і вызначае нашыя ўчынкі, тым часам як мы, простыя і наіўныя, думаем, што ўсё робім паводле сваёй свабоднай волі?³ А што, калі жыццё, якое ў нас, ёсць не што іншае як загадкавая віхура? Той самы вецер, пра які ў Бібліі сказана: ці ведаеш ты, адкуль і куды ён ідзе⁴? І ці не сніцца нам часам, што мы ў тоўшчы вады знаходзім і хапаем залатую рыбку, але нічога не адбываецца, апрача таго, што на самай справе нашыя пальцы сустракаюць халодныя павевы ветру?

— Пракоп, вы разважаеце рыхтык, як Пэрнат, што з вамі? — спытаўся Цвак і падазрона паглядзеў на музыканта.

— Гісторыя з кнігай „Ibbug”, расказаная раней, — сказаў Фрызландэр, — прымусіла Пракопа сур’ёзна задумацца, шкада, што вы спазніліся і нічога не чулі.

— Гісторыя з кнігай?

— Слушней будзе сказаць, з чалавекам, які яе прынёс, ён выглядаў даволі незвычайна. Пэрнат не ведае, як яго завуць, дзе жыве, чаго хацеў, і, хоць знешне ён кідаўся ў вочы, апісаць яго дакладна немагчыма.

Цвак уважліва слухаў.

— Гэта вельмі дзіўна, — памаўчаўшы, сказаў ён. — Можа, незнаёмы быў без барады, і ў яго былі коса пастаўленыя вочы?

— Мне здаецца, — адказаў я, — інакш кажучы, я... я цалкам у гэтым упэўнены. Хіба вы яго бачылі?

Актор-лялечнік пакруціў галавой:

— Мне згадваецца толькі Голэм.

Мастак Фрызландэр апусціў штыхель:

— Голэм? Я ўжо столькі пра яго наслухаўся. Цвак, вы што-небудзь ведаеце пра Голэма?

— Хто можа сказаць, што ён нешта ведае пра Голэма? — адказаў Цвак і паціснуў плячыма. — Ён існаў у свеце казак, пакуль аднаго разу ў завулку не адбылася падзея, якая зноў паклікала яго да жыцця. Нейкі час пасля гэтага кожны выстаўляўся са сваімі версіямі і выдумкамі, і чуткі раслі пачварнымі тэмпамі. Настолькі разрасліся, што нарэшце захлынуліся ў сваёй жа неверагоднасці. Пачатак гісторыі, кажуць, у семнацатым стагоддзі. Паводле забытых канонаў Каббалы адзін рабін зрабіў штучнага гамункула — так званага Голэма, — каб той быў яму слугою і дапамагаў званіць у званы ў сінагозе і наогул рабіў усю чорную работу.

Але той так і не ператварыўся ў сапраўднага чалавека, і жывіла яго толькі жалю вартая тупая, паўсвядомная вегетацыя. А жыў ён толькі ўдзень, калі рабін укладваў яму ў рот лічбаслоў з магчнай сілабай жыцця, вызваляючы гэтым самым таемныя сілы сусвету.

І калі аднаго разу ўвечары перад малітвай рабін забыўся дастаць звітак у Голэма з рота, таго апанавалі шалы, ён паляцеў у цемры па вуліцах, знішчаючы ўсё па дарозе.

Пакуль рабін не кінуўся напярэймы і не дастаў тую паперу са знакамі.

3 Гл. Ян: „Ісус сказаў ім у адказ: калі Я і Сам пра Сябе сьведчу, сьведчаньне Маё ёсць ісьціна, бо Я ведаю, адкуль прыйшоў і куды іду; а вы ня ведаеце, адкуль Я і куды іду” (8:14).

4 „Не ведаеш ты дарогі вятроў...” (Эк., 11:5).

І тады ідал мёртвы ўпаў на зямлю. Нічога ад яго не засталася, апрача глінянага цела, яго і сёння яшчэ паказваюць у Стара-новай сінагозе...

— Гэтага самага рабіна аднаго разу запрасілі ў замак да імператара, ён мог выклікаць цені памерлых, каб іх можна было бачыць, — дадаў Пракоп. — Цяперашнія навукоўцы кажуць, што дзеля гэтага рабін карыстаўся *laterna magica*.

— Канечне, няма такіх зашмальцаваных тлумачэнняў, якія дасюль не праходзілі б пад воплескі, — не павёўшы брывом, сказаў Цвак. — *Laterna magica*! Нібыта яго вялікасць імператар Рудольф, які такія рэчы, як усё адно рэпу грыз, мог з першага позірку не разгледзець такую нязграбную падробку!

Мне, канечне, невядома, што спарадзіла легенду пра Голэма, але што існуе нехта, хто не можа памерці, хто жыве ў гэтым квартале і прырос да ўсяго ўсёй сваёй істотай, у гэтым я перакананы. З роду ў род тут жылі мае продкі, і ніхто не можа памятаць пра перыядычныя з'яўленні Голэма лепш, чым я!..

Цвак раптам замоўк, і па яго твары было відаць, што ён цяпер у далёкім мінулым.

Калі ён, падпершы галаву, сядзеў за сталом і ў святле лямпы яго маладзенькія ружовыя шчочкі на фоне сівай галавы выдзяляліся вельмі дзіўна, я ў думках міжволі параўноўваў яго рысы з падобнымі на маскі тварамі яго марыянэтак, якіх ён мне часта паказваў.

Дзіўна, да чаго ж гэты стары быў падобны на іх!

Такі самы выраз, такія самыя рысы твару!

Многія рэчы ў гэтым прахлым свеце не ўжываюцца адно без аднаго, гэта я зразумеў. А калі ўявіў сабе просценькую гісторыю жыцця Цвака, мне адразу падалося неверагоднаю загадкаю, што такі чалавек, як ён, з выхаваннем куды лепшым, чым у яго продкаў, амаль ужо гатовы актор, раптам вяртаецца да пашарпанай скрыні для марыянэтак, каб зноў выступаць на кірмашах, каб прымушаць тых лялек, якія напэўна ж давалі ягонаму продку не дужа каб ладны заробак, зноў адвешваць нягеглыя паклоны і кніксы ды разыгрываць нудныя душэўныя парыванні.

Яразумеў, што жыць без іх ён не мог; яны жылі ягоным жыццём, калі ён перастаў з імі нянькацца, яны ператварыліся ў ягоныя думкі, жылі ў ягоным мозгу, не давалі яму прарэдыху, пакуль ён зноў не вярнуўся да іх. І таму цяпер ён поўны замілавання да іх і з гонарам выстройвае іх і ўпрыгожвае мішурою.

— Цвак, а чаму б вам не расказаць нам далей, — папрасіў Пракоп і запытальна паглядзеў на Фрызландэра і мяне, быццам пытаючыся, ці не паслухалі б і мы.

— Ужо і сам не ведаю, з чаго пачаць, — няўпэўнена сказаў стары. — Гісторыю з Голэмам цяжка асэнсаваць розумам. Як толькі што сказаў Пэрнат — ён добра ведае, як выглядаў той незнаёмы, аднак жа не мог бы яго абмаляваць. Прыкладна раз кожныя трыццаць тры гады на нашай вуліцы паўтараецца падзея, у якой няма нічога такога каб аж занадта дзівоснага, а якая, аднак, сее жах, якому няма ні тлумачэння ні апраўдання.

Колькі ж бо колькі разоў паўтаралася адно і тое самае: нікому не вядомы чалавек з безбародым жоўтым тварам мангольскага тыпу, апрануты ў старамодны вылінялы лапсардак, з'яўляецца з боку Альтшюльгасэ — Старашкольнай вуліцы, — ідзе роўным крокам, як бы накульгваючы, быццам вось-вось упадзе, праходзіць праз увесь яўрэйскі квартал і раптам знікае.

Звычайна заварочвае ў завулак і — няма яго.

Адны казалі, што, ідучы, ён апісваў кола і вяртаўся да месца, з якога выйшаў, — да старадаўняга будынка каля сінагогі.

Іншыя, развярэджаныя спатканнем жывыя сведкі, наадварот, бажыліся, што на свае жывыя вочы бачылі, як ён з'яўляўся за вуглом. І хоць — галаву на адрэз — ён ішоў ім насустрач, ягоная постаць усё меншала і меншала, аж нарэшце знікала зусім.

Шэсцьдзсят шэсць гадоў таму назад ягонае з'яўленне, сам памятаю, асабліва

моцна ўскалаціла ўсіх — я быў яшчэ зусім дзіця; будынак на Альтшульгасэ абшукалі тады ад падвала да гарышча — і каб табе след які.

Высветлілася толькі, што ў доме сапраўды ёсць пакой з закратаваным акном, але не было дзвярэй, каб увайсці ў яго.

З усіх вокнаў, што выходзілі на вуліцу, была вывешана бялізна, і толькі такім чынам устанавілі ісціну.

У пакой нельга было ўвайсці, і адзін мужчына спусціўся з даху па вярхоўцы, каб зірнуць усярэдзіну. Але як толькі ён апынуўся паблізу акна, вярхоўка трэснула, і небарака рассадзіў сабе галаву аб брук. А калі потым зноў рашылі паспрабаваць, дык усе перасварыліся паміж сабою, высвятляючы, каторае ж было тое акно, і пакінулі спробы.

Я сустрэў Голэма ўпершыню каля трыццаці трох гадоў таму назад.

Ён ішоў насустрач мне па так званым прахадным двары, і мы амаль сышліся.

Мне і дагэтуль незразумела, што тады рабілася са мною. І крыў жа Божа, увесь час, дзень у дзень, чакаць сустрэчы з Голэмам.

Але ў той момант, я пэўны — далібог, зусім жа пэўны, што, перш чым я паспеў убачыць яго, нейкі голас ува мне гучна крыкнуў: Голэм! І ў тое ж імгненне нехта, спатыкаючыся, выйшаў з цёмнае брамы. Незнаёмы прайшоў міма мяне. Праз імгненне насустрач мне лінуў патак збялелых узрушаных людзей, яны засыпалі мяне пытаннямі, ці не бачыў я яго.

І калі я адказваў, дык адчуваў, што язык мой не можа спыніцца, хоць да таго быў як усё адно да паднябення прыліп. Я проста быў ашаломлены, што яшчэ мог рухацца, і тут да мяне дайшло: нейкую долю хвіліны, што прыпадае на ўдар сэрца, я быў у поўным аслупяненні.

Я раздумваў пра Голэма часта і доўга, і мне здавалася, што я бліжэй за ўсё да ісціны, калі кажу, што ў жыцці ў кожнага пакалення абавязкова бывае такі момает, калі ў вокамгненне па яўрэйскім квартале пашыраецца нейкая псіхічная нядуга і з нейкай схаванай ад нашага разумення мэтай чапляе жывыя душы, і, як міраж, апранаецца ў рысы істоты, якая жыла, можа, некалькі стагоддзяў таму назад і прагнула жывога ўцялеснення.

Магчыма, тая істота ўсё яшчэ ходзіць сярод нас, але мы яе не заўважаем. Вось жа бо мы не чуем гуку камертона, калі ён дрыжыць, пакуль да яго не дакранецца палачка і тады ён зрэзануе.

Магчыма нават, гэта нешта такое, што нагадвае духоўны твор мастацтва, але без унутранага ўсведамлення, — мастацкі твор, які ўтвараецца, як крышталі з бясформнасці, але адпаведна сваім законам.

Хто яго ведае, хто разбярэ?

Калі ў душныя дні паветра дапоўна насычана электрычнасцю і напружанне нарэшце разраджаецца маланкай, дык чаму немагчыма, каб і бясконцае згущэнне адных і тых самых думак, якія труцяць атмасферу ў гэта, канчалася раптоўным рэзкім разрадам — душэўным выбухам? Выбухам, які б'е па нашай задрамалай свядомасці дзённым святлом, каб стварыць там, у прыродзе, маланку, а тут, у нас — прывід, які тварам, паходкай і рухамі абавязкова выяўляецца ў кожным без выключэння як сімвал масавага псіхозу, калі толькі правільна разумець тайную мову формаў.

Як некаторыя з'явы наперад прадказваюць удар маланкі, так і тут кожная вусцішная азнака пагражае ўварваннем гэтага фантома ў царства дзеяння. Абваліўся тынк на старой сцяне, і на яго месцы агаляецца сцяна ў форме чалавека; і ў марознай наледзі на шыбах утвараюцца рысы нерухома застылага твару. Мроіцца, што пясок з гарышча сыплецца інакш, чым звычайна, і змушае прымхлівага сведку падазраваць, быццам нябачны дух, які баіцца святла, шпурляе ў яго пяском і спрабуе з патайным намыслам любым чынам набыць канкрэтныя рысы. Глядзіць вока на звычайную тканіну альбо складкі скуры, а ён ужо адчувае, што ў яго выявіўся незразумелы дар бачыць усюды падазрона шматзначныя формы, якія

вырастаюць у нашых снах да валатоўскіх памераў. І вечна праходзіць чырвонаю ніткай праз марныя спробы нашай загуслай свядомасці прагрызці абалонку буднасці пакутлівая перакананасць, што нашая душа насуперак сваёй волі знясьліваецца сама ў сабе з адзінай мэтай — выявіць вобраз фантома пластычна.

Калі я нядаўна паслухаў Пэрната, які сцвярджаў, што сустрэў чалавека з безбародым тварам і коса пастаўленымі вачыма, перад мною паўстаў Голэм, якім я яго аднаго разу сам бачыў.

Ён вырас перад мною з-пад зямлі.

І нейкі тупы страх, што вось зноў мяне чакае нешта таямнічае, на хвіліну апанаваў мяне; такую жудасць я перажыў калісьці ў маленстве, калі першыя загадкавыя чуткі пра Голэма ішлі паперадзе яго, як цень. З таго часу прайшло шэсцьдзесят шэсць гадоў — да нас у дом прыйшоў падвечар жаніх маёй сястры, у сям'і павінны былі назначыць дзень вяселля. Мы пачалі плавіць волава — так, дзеля жарту, — я стаяў раззяўшы рот, не разумеючы, што ўсё гэта азначае, — і ў сваім блытаным дзіцячым уяўленні звязваў усё гэта з Голэмам, пра яго мне часта расказваў дзед, і мне здавалася, што дзверы вось-вось адчыняцца і ўвойдзе незнаёмы.

Мая сястра выліла расплаўленае волава ў ваду і весела з мяне пасмяялася, — вельмі ж бо я тады расхвалываўся.

Вялымі дрыготкімі рукамі дзед дастаў бліскучы кавалак волава і паднёс яго да свечкі. І ўсіх раптам ахапіла хваляванне. Пачалі гучна спрачацца, перабіваючы адзін аднаго, я хацеў працерабіцца бліжэй, але мяне адціснулі. Пазней, калі я падрос, бацька раскажаў мне, што расплаўленае волава застыла ў форме невялікай, але выразнай галавы — гладкай і круглай, быццам вылітай у форме, — і было так падобна на Голэма, што ўсе страшэнна перапалохаліся.

Я часта гутарыў з архівістам Шэмаяхам Гілелем, які захоўваў рэквізіты Старановай сінагогі, дзе была гліняная фігура часоў яго вялікасці імператара Рудольфа. Ён вывучаў Каббалу і лічыць, што гэтая гліняная глыга ў чалавечым вобразе, магчыма, не што якое, як старадаўняя азнака, такая самая, як і ў маім выпадку з алавянай галавой. А незнаёмы, які бадзеецца тут, мабыць, быў утворам фантазіі сярэдневяковага рабіна, які *чакаў яго жывога* раней, чым увасобіць у гліне. І цяпер у той самы час, калі яго вылепілі пры падобным размяшчэнні зорак, пры якім ён быў створаны, прывід вяртаецца, стомлены жаданнем уцялесніцца.

Твар у твар сутыкнулася з Голэмам і нябожчыца жонка Гілеля і адчула тое самае, што і я: аслупянела, калі таямнічая істота падышла да яе. Яна казала, што перакананая: тады яе душа, аддзяліўшыся ад цела, з рысамі дзіўнай істоты на імгненне паўстала перад ёю і зірнула на самую сябе.

Нягледзячы на жах, які ахапіў яе таго разу, яна ні на хвіліну не траціла ўпэўненасці, што той, хто паўстаў перад ёю, быў толькі часткай яе душы...

— Неверагодна, — задуменна прамармытаў Пракоп.

Здавалася, і Фрызландэр таксама быў цалкам у сваіх думках.

У дзверы пастукалі, і ўвайшла старая, якая прыносіла вечарам ваду і ўсё, што мне звычайна было патрэбна.

Мы паднялі вочы і ўбачылі, як у пакоі ўсё ажыло, але яшчэ ніхто не прамовіў ні слова.

Быццам у пакой разам са старою пранік новы настрой, з якім яшчэ трэба было абвыкнуцца.

— Вось! Рыжая Разіна, у яе такі самы твар, ад яго ніяк нельга адчапіцца і натыкаешся на яго ва ўсіх кутах і закутках, — раптам зусім нечакана сказаў Цвак. — Гэтую нерухомую ашчэраную ўсмешку я ведаю ўсё жыццё. Спачатку ў бабулі, пасля ў маці! І заўсёды той самы твар, кожнай рысачкай! Тое самае імя — Разіна. І вечна яна ўваскрасае ў іншай.

— Хіба Разіна не дачка Аарона Васэртрума? — спытаўся я.

— Розныя ходзяць чуткі, — адказаў Цвак. — Але ў Аарона Васэртрума хапае сыноў і дочак, пра якіх нічога не вядома. Як не вядома, хто бацька Разінінай маці і што з ёю сталася. У пятнаццаць гадоў яна нарадзіла дзіця і з таго часу прапала, як у воду ўпала. Яе знікненне прымеркавалі да забойства, якое адбылося ў гэтым доме праз яе.

Яна тады, як і сёння яе дачка, шашнілася з падлеткамі. Адзін з іх яшчэ жывы — я нават часта яго сустракаю, — толькі вось імя забыў. Другія неўзабаве паўміралі, думаю, яна іх усіх да часу страціла са свету. Увогуле з тых часін мне памятаюцца толькі паасобныя эпізоды, якія захаваліся ў душы быццам выцвілыя карціны. Так, у той час паявіўся быў адзін такі прыдурак, які па начах шастаў па шынках, за некалькі манет ён выразаў наведнікам з чорнай паперы іх сілуэты. А калі напіваўся няўпросых, дык западаў у неапісальную скруху і нудзгу і ўвесь час праз слёзы і ўсхліпы выразаў адзін і той самы дзявочы тонкі профіль, пакуль паперы ставала.

З прычынаў, даўно мною забытых, ён яшчэ падлеткам закахаўся ў нейкую Разіну, бадай што, бабуку нашай цяперашняй Разіны. Ён так горача яе кахаў, што праз гэтае каханне папсаваў сабе гарышча — звіхнуўся-такі розумам.

Калі я вяртаюся ў мінулае, дык нікога іншага згадаць і не магу, апроча бабкі цяперашняй Разіны.

Цвак замоўк і адкінуўся назад. -----

Я разумеў, што наканаванне ў гэтым доме блукае па коле і вяртаецца туды, адкуль пачынала свой рух. І перад маімі вачыма паўстала жажлівая карціна, сведкам якое я ўжо аднаго разу быў, — кот з разбітым чэрапам, хістаючыся, хадзіў па коле...

— А цяпер пара брацца за розум, — пачуў я раптам зычны голас мастака Фрызландэра.

І ён дастаў з кішэні круглы цурбак і пачаў стругаць.

Мае павекі як свінцом наліліся ад стомы, і я перасунуў сваё крэсла туды, дзе было цямней.

У чыгуне булькатала вада на пунш. Ёшуа Пракоп зноў наліў у шклянкі. Праз зачыненыя вокны ледзь-ледзь пранікалі гукі музыкі; часам яны зусім змаўкалі, пасля зноў ледзь чуліся, быццам вецер па дарозе то губіў іх, то падхопліваў на вулцы і падкідаў да нашага акна.

— Хіба вам не хочацца чокнуцца і выпіць з намі? — спытаўся ў мяне музыкант.

Але я не адказаў, мне не хацелася нават пальцам паварушыць, я настолькі знясілеў, што каб яшчэ і варочаць языком, — і падумкі такое не было.

Я думаю, што сплю, такі ўсеахопны спакой авалодаў мною. І мне, каб пераканацца, што я ўсё гэта бачу на жывое вока, давялося глядзець прыплюшчыўшы вочы на штыхель Фрызландэра, які з захапленнем рэзаў і стругаў дробныя стружкі.

Як бы крыху зводдаль чулася мармытанне Цвака, ён зноў расказваў ўсялякія дзівосіны пра марыянтак і веляругыстыя казачкі, прыдуманых ім для лялечнага тэатра. Зайшлося і пра д-ра Савіёлі, і пра высакародную даму, жонку арыстакрата, якая потайкам наведвала яго ў студыі.

І зноў перад мною выплываў злавесны і пераможны твар Аарона Васэртрума...

Хоць я і не мог паведаміць Цваку, што тады адбылося, мне думалася — у гэтакім разе я не лічыў гэта сабе каштоўным і важным. На самай справе я ведаў, што, калі б я паспрабаваў загаварыць, мне на гэта не хапіла б сілы.

Раптам усе трое за сталом утаропіліся на мяне, і Пракоп даволі гучна сказаў: „Ён заснуў”, сказаў так гучна, быццам пытаўся.

Далей яны гутарылі прыцішаным голасам, і да мяне дайшло, што пра мяне.

Штыхель Фрызландэра скакаў ва ўсе бакі і лязом лавіў святло ад лямпы, і прамень з яго сляпіў мне вочы.

Упала слова „вар'ят”, я прыслухаўся да гутаркі.

— Ніколі пры Пэрнаце не след расказваць такіх гісторый, як гісторыя з Голэмам,

— з дакорам сказаў Пракоп. — Мы сядзелі моўчкі і ні пра што не распытвалі, калі ён перад тым расказваў пра кнігу „Ibbur”. Гатовы прысягнуць, што яму гэта прыснілася.

— Рацыя, — згадзіўся Цвак. — Уявіце сабе, што нехта ўвойдзе з запаленай свечкай у запыленую камору, пад загнетку напханую розным хламам, а на падлозе па костачкі сухая парахня мінулага: адзін неасцярожны рух — і пажар знішчыць усё. Так і з Пэрнатам.

— Пэрната доўга трымалі ў вар'ятні? Шкада яго, яму ж усяго сорок, — сказаў Фрызландэр.

— Не ведаю і нават уявіць сабе не магу, адкуль ён родам і чым раней займаўся. У кожным разе выглядае, як стары французскі арыстакрат са статнай паставай і эспаньёлкай. Калісьці даўно адзін добра знаёмы мне ўрач папрасіў мяне, каб я дапамог знайсці яму невялікі пакоік тут, у вулцы, дзе ніхто не соваў бы носа і не назаляўся пытаннямі пра мінулае. — Цвак зноў заклапочана зірнуў у мой бок. — З таго часу ён жыве тут, рэстаўруе антыкварыят, выразае гемы і на гэтым нават уфундаваў сабе сякі-такі дабрабыт. Яму пашанцавала, бо ён зусім забыў, што яго звязвала з разумовым заскокам. Толькі Божа вас барані спытацца ў яго пра што-небудзь такое, што магло б уваскрэсіць у яго памяці мінулае. Стары доктар часта спрабаваў пераканаць мяне ў гэтым! Ведаеце, Цвак, казаў ён мне, у нас адзін даволі пэўны метады: нам вельмі цяжка далася замураваць ягоную хваробу — я гэта так называю, — так агароджваюць крыніцу няшчасця, бо з ёю звязаны непрыемныя ўспаміны...

Словы актора-ляlechніка разанулі мяне, як разніцкі нож безабаронную жывёлу, і сціснулі мне сэрца грубымі, жорсткімі рукамі.

З таго часу і дагэтуль мяне грызла неадольная туга — нейкае няпэўнае прадчуванне, быццам мяне абабралі, быццам ладны кавалак жыцця я прайшоў па краі прорвы, як начны туляга. І ніколі не ўдавалася дакапацца да крыніцы гэтага адчування.

Цяпер ключ да загадкі быў у мяне ў руцэ, і гэта адкрыццё выклікала ў душы невыносны боль і пякло, як адкрытая рана. Мая хваравітая нянавісць да падзей мінулага, нежаданне чапляцца за іх успамінамі і, апрача таго, нейкі дзіўны сон, які часта паўтараўся, — быццам я замкнуты ў доме з мноствам пакояў без дзвярэй, палахлівае адмаўленне памяці кранацца рэчаў, звязаных з маёй маладосцю, — усё гэта адразу знайшло сваё страшнае тлумачэнне: я быў вар'ят, якога лячылі гіпнозам, ад мяне замкнулі „пакой”, злучаны з іншымі „пакоямі” майго мозгу, і мяне выкінулі як бязродную душу ў чужое мне жыццё.

І не было аніякай надзеі калі-небудзь вярнуць страчаную памяць!

Яразумеў, што схаваная пружына маіх думак і ўчынкаў належала другому жыццю, якое знікла з памяці і ніколі мне не ўдасца нічога даведацца пра яго: я — сарваная кветка, зламаная галінка, прышчэпленая да чужога ствала. І калі б я знайшоў уваход у той „пакой”, дык ці не траплю я зноў у рукі зданяў, загнаных туды?!

Гісторыя з Голэмам, расказаная Цвакам гадзіну таму назад, не давала мне спакою, і я раптам усвядоміў фатальную таямнічую сувязь паміж пакоем без дзвярэй, у якім мог жыць той незнаёмы, — гэта магло быць і маім вешчым сном.

Так! У выпадку са мной „вяроўка парвалася” таксама, ледзь толькі я паспрабаваў заглянуць у закратаванае акно сваёй душы.

Гэтая дзіўная сувязь рабілася ўсё больш відавочнай і зразумелай і ўяўлялася неверагодна страшнай. Я адчуў у сабе — тут рэчы неспасцігальна злітыя адна з адной, і ляцяць яны, як сляпыя коні, не разбіраючы дарогі.

Так і ў гэта: каморка, пакоі, куды ніхто не можа знайсці ўваходу, прывідная істота, якая там жыве і час-парою паяўляецца на вуліцы, каб наганяць на людзей панічны страх!

Фрызландэр усё яшчэ выразаў галаву, і дзеравянка скрыпела пад яго штыхелем.

Чуючы гэта, я адчуваў боль, чакаючы, ці скоро ён скончыцца.

Галава ў руках у мастака пакручвалася ў розныя бакі, і здавалася, што яна гэта робіць свядома, заглядваючы ў розныя куты. Потым яе вочы ўтаропіліся на мяне, радыя, што нарэшце знайшлі тое, чаго шукалі.

Я таксама больш не мог адвесці ад яе вачэй і пільна ўзіраўся ў драўлянае аблічча.

Некалькі секунд здавалася, што штыхель нешта нясмела шукае, абмацвае, потым рашуча правёў лінію, і адразу ўсе рысы драўлянай галавы ажылі ў сваёй незразумелай жудаснасці.

Я пазнаў жоўты твар незнаёмага, які быў прынёс мне кнігу.

Потым я ўжо нічога больш не разбіраў, морак доўжыўся толькі секунду, і я адчуў, што сэрца маё спынілася і трымціць ад страху.

Аднак у памяці і свядомасці застаўся след гэтага твару — як мінулага разу.

Гэта быў я сам, і я ляжаў на каленях у Фрызландэра, азіраючыся па баках.

Мае вочы шнарылі па пакоі, а чужая рука рухала маю галаву.

Потым я тут жа ўбачыў твар усхваляванага Цвака і пачуў яго словы:

— Божа мой, ды гэта ж Голэм!

Кароткая схватка — у Фрызландэра спрабавалі сілай адабраць выразаную галаву, але ён адбіваўся як мог і, рагочучы, усклікнуў:

— Ну чаго вам трэба, усё адно галава мне не ўдалася!

Ён вырваўся, адчыніў акно і шпурнуў галаву на вуліцу.

У гэты час я самлеў і апусціўся ў апраметную цемру, праз яе была працягнута мішура, і яна ззяла золатам. І калі я, як мне здалося, праз нейкі час ачуняў і прыйшоў да памяці, дык толькі тут і пачуў, як дзеравянка са стукам упала на брук. -

— Вы так моцна спалі, што вас і гарматамі не дабудзіцца, — звярнуўся да мяне Ёшуа Пракоп. — Увесь пунш выпіты, і вы ўсё прапусцілі.

Горыч і боль ад таго, што я пачуў пра сябе, зноў забралі мяне, і я паспрабаваў крыкнуць, што мне нічога не прыснілася, калі я расказваў ім пра кнігу „Ibbur”, і што я магу дастаць яе са шкатулкі і паказаць ім.

Але мяне ніхто не хацеў слухаць, і нішто не магло парушыць настрой агульнага пад'ёму, у якім былі мае сабутыльнікі.

Цвак сілком нацягнуў на мяне паліто і ўсклікнуў:

— Хутчэй да „Лойзічка”, майстар Пэрнат, вам пара асвяжыць свой дух!

НОЧ

Я раўнадушна даўся Цваку звесці мяне з лесвіцы.

Усё больш і больш чуў носам пах дыму, які пранікаў з вуліцы ў дом. Ёшуа Пракоп і Фрызландэр ішлі за некалькі крокаў паперадзе нас і пра нешта паміж сабою разважалі, выйшаўшы на вуліцу, каля брамы.

— Упала, правалілася праз рашотку ў канал. Чорт яе пабяры, такі прапала!

Мы выйшлі на вуліцу, і я ўбачыў, як Пракоп нахіліўся і пачаў шукаць галаву марыянеткі.

— Вось ужо рады дык рады буду, калі не знойдзеш гэту дурную галаву, — буркнуў Фрызландэр.

Ён спыніўся каля мура, і на нейкія імгненні твар яго то асвятляўся, то зноў раставаў у цемры, калі ён чыркнуў запалку і пыхкаючы распальваў сваю кароткую люльку.

Пракоп, як бы перасцерагаючы таго, махнуў рукой і нагнуўся яшчэ ніжэй, амаль уклечыўшы.

— Ціхаце! Вы што, нічога не чуеце?

Мы падышлі да яго. Ён моўчкі паказаў на вадасцёкавую рыну і, прыслухоўваючыся, прыклаў руку да вуха. Нейкую хвіліну мы стаялі і не рухаліся, слухаючы гукі з калодзежа. Цішыня.

— Ну што там у цябе? — шапнуў нарэшце актор-лялечнік, але Пракоп тут жа схапіў яго за руку.

Усяго імгненне, не даўжэй як на адзін удар сэрца, мне здалося, што там унізе нехта стукаў рукой па чыгунным вечку люка, ледзь чутна. Калі праз секунду я ўжо быў падумаў пра гэта, усё аціхла; толькі ў грудзях гучала рэха ўспаміну, і яно спакваля пераходзіла ў страх.

Крокі, якія пачуліся на вуліцы, ўспалошылі гэтае адчуванне.

— Хадземце, чаго тут стаяць! — клікнуў Фрызландэр.

Мы рушылі ўздоўж дамоў па вуліцы.

За намі з кіслым тварам тупаў Пракоп.

— Галаву даю на адрэз, што там, пад зямлёю, нехта лямантаваў, як недарэзаны!

Ніхто з нас не адказаў яму, але я адчуваў, што нашыя языкі скаваў нейкі неўтаймавальны страх.

Неўзабаве мы спыніліся каля шынка пад акном з чырвонымі фіранкамі.

САЛОН ЛОЙЗІЧКА

Сёгоні а грэйсэ канцэр —

было напісана на кардоне, краі якога абляпілі выцвілыя фотаздымкі нейкіх маладзіц.

Перш чым Цвак паспеў узяцца за клямку, дзверы адчыніліся ўсярэдзіну, і нейкі прысадзісты няўклода з напамажанымі чорнымі валасамі, у зялёным шаўковым гальштуку на бледным целе без каўняра і ў фрочнай камізэльцы, упрыгожанай нізкай свіных зубоў, сустрэў нас нізкім паклонам:

— А-я-яй, які людзі... Пане Шафранак, выдаваем туш! — кінуў ён цераз плячо ў перапоўнены людзьмі салон, гасцінна запрашаючы нас увайсці.

Блям-блям-блям — такі быў адказ аркестра, быццам па струнах раяля прабег пацук.

— А-я-яй, які людзі, які людзі! Ві толькі ляньце на іх, — бясконца мармытаў сабе пад нос няўклода, памагаючы нам распануцца.

— Авой-авой, сёгоні ў міне пазьбіралася вісокі шляхта краю, — адказаў ён Фрызландэру, калі той здзіўлена паглядзеў на аддзеленую ад залы балюстрадай і дзвюма прыступкамі эстрадку, на якой каля задніка стаялі два шыкарныя маладзёны ў цыліндрах і фракках.

Клубы шызага едкага тытунёвага дыму слаліся над сталамі, за імі каля сцяны драўляныя ўслоны былі абсаджаны рознай ворванню: былі тут босыя, патлатыя і брудныя прадажныя шлюхі з цыцкамі навывалак, ледзь прыкрытымі хусткамі неверагоднага колеру; сутэнёры ў сініх вайсковых фуражках з цыгарэтай за вухам, гандляры-сотнікі з валасатымі кулакамі і мясістымі пальцамі, нямой мовай жэстаў, якімі яны перадавалі адзін аднаму ўсякія мярзоты, загульныя начныя кельнеры з нахабнымі вачыма і васпаватыя прыказчыкі ў клятчастых штанах.

— Я пастаўлю я вам тут а шпанскую шырму, каб вам файна пад рукі не лазілі, — загугніў тоўстым голасам няўклода, выцягваючы шырму, размалёваную дробненькімі кітайцамі ў нейкім іхнім танцы, няспешна паставіў шырму перад сталом, за якім мы і расселіся.

Шаргатлівыя гукі арфы тушылі гаману ў пакоі.

Настала хвіліна рытмічнай паўзы.

Запала мёртвая цішыня, быццам усім зарвала ў грудзях.

Раптам у трубках жалезных лямпаў вельмі неяк выразна пачулася тупое шыпенне пляскатага сэрцападобнага полымя, якое выдзімалася з завужаных на канцы шклянных губоў. Пасля музыка накрыла гэты шыпучы шолах і паглынула яго.

І тут перада мною з тытунёвага чаду выплылі дзве дзіўныя постаці, быццам яны толькі-толькі тут і з'явіліся.

У доўгай кучаравістай барадзе прарока, у чорнай шаўковай ярмолцы — як гэта іх

носяць старэйшыны яўрэйскіх сем'яў — на лысай галаве, з прыслепаватымі малочна-блакітнымі выцвілымі шкляннымі вачыма, якія атупела ўтаропіліся ў кут, там сядзеў старац, бязгучна мыляў губамі і грэбаў кашчавымі пальцамі, быццам шулячынымі пазурамі, па струнах арфы. Поплеч з ім у зацухмоленай сукні з чорнай тафты, з крыжам з чорных жа пэрлаў на шыі і такімі самымі акрасамі на руках — сімвалам фальшывай мяшчанскай маралі — сядзела азызлая гаргара з гармонікам на каленях.

З інструментаў вырываліся вісклівыя гукі, потым мелодыя аціхла і перайшла ў акампанемент.

Стары два-тры разы ўдыхнуў паветра і расхлябеніў рот так, што можна было ўбачыць пачарнелыя карані і пні згнілых зубоў. З грудзей ляніва выпаўз зычны бас разам з характэрнымі яўрэйскімі хрыпата-гарлавымі нюансамі:

Лю-у-блю зоркі я бла-кі-ы-тны-ы-я...

— *Я-бля-кідкі-я*, — засакатала баба з гармонікам і тут жа капрызна-наравіста падціснула губы, быццам і без таго няма ладу колькі наспявала.

*Люблю зоркі я блакітныя,
Люблю булкі апетытныя.*

— *А-пе-тытны-я.*

*Чарнавус і Сінявус,
Я наеты й пахмялёны.*

— *Пахмялёны, пахмялёны!*

На танец выйшлі першыя пары.

— Гэта песня пра хомэцыген борху⁵, — з усмешкай расталкаваў нам актёр-лялечнік і пачаў ціха падстукваць у такт музыцы алавянай лыжкай, чамусьці прымацаванай ланцужком да стала. — Гадоў так са сто таму назад, а мо нават і болей, два пекарчукі, Чарнавус і Сінявус, неяк увечары пад Шабэс гагодэль⁶ атруцілі хлеб — зорачкі і булачкі, каб смерць накасіла ў яўрэйскім квартале шчадрэй, чым калі раней; толькі мэшорэс — абшчынны служба — дзякуючы альсненню з неба загадзя запабег забойству і здаў абодвух „Вусоў” у паліцыю. У гонар гэтага цудоўнага выратавання ад смерці ламданім⁷ і бохэрлэх⁸ склалі гэтую цудоўную песеньку, якую мы сёння і слухаем з вамі як бардачную кадрыльку... *Я бла... Я- бля- кідкія...*

— *Люблю зоркі я блакітны-я...* — усё глушэй і фанатычней хрыпеў стары.

Мелодыя знянацку збілася з тэмпу і спакваля перайшла ў рытм багемскага „Шлапака” — плаўнага, павольнага танца, калі парачкі даверліва туляцца вільготнымі шчочкамі.

— Добра! Ай брава! Эй там, лавай, лапу-цапу! — крыкнуў з эстрады арфісту статны малады фраер у фраку і з маноклем у воку, дастаў з кішэні камізэлькі срэбраную манетку і кінуў яе старому. Але нічога не выйшла. Я ўбачыў, як круглікі бліснуў над шчыльна паўцісканымі ў танцавальным вэрхале парамі і знік. Нейкі валацуга — яго твар здаўся мне вельмі знаёмым, думаю нават, гэта быў той самы працмыга, які нядаўна стаяў з Хароўсэкам пад брамай, — падкінуў руку, якая да гэтага абдымала партнёрку і ляжала на хустцы за спінай. Спрытна, як малпа, не

5 Літаральна: атручаная малітва (*стар.-габр.*).

6 Перадпасхальная субота (*стар.-габр.*).

7 Музыкі (*стар.-габр.*).

8 Талмудысты, якія ведалі жаргон злодзеяў (*стар.-габр.*).

парушаючы нават скочнага такту танца, ён улёт перахапіў манету, і тая знікла. Твар малойчыка застаўся няўзрушны, толькі дзве-тры пары паблізу бязгучна ашчэрыліся.

— Мяркуючы па спрыце, мабыць, з „Батальёна”, — засмяўся Цвак.

— Відаць, майстар Пэрнат яшчэ ніколі нічога не чуў пра „Батальён”, — з падкрэсленай паспешлівасцю ўступіў у гутарку Фрызландэр і крадком падміргнуў Цваку, каб я не змеціў. Я добра разумеў: яны прымалі мяне за хворага. Так было і да гэтага ў маёй каморцы. Ім хацелася развесяліць мяне! Цвак мусова што-небудзь раскажа. Нешта такое гэтакае.

Добры мой дзедуган паглядзеў на мяне з такою спагадаю, што гарачая хваля ад сэрца хлынула да вачэй. Каб жа ён ведаў, як я пакутую ад ягонай спагады!

Я прапусціў міма прадмову, з якое актор-лялечнік пачаў сваю аповесць. У мяне было такое адчуванне, быццам я паступова сплываю крывёю. Я карчанеў ад холаду, тым часам як мая здэравяная галава ляжала на каленях у Фрызландэра. Пасля я прыйшоў да памяці на сярэдзіне расказу, які зрабіў на мяне дзіўнае ўражанне, нібыта гэта быў мёртвы ўрывац з кнігі.

Цвак пачаў:

— *Расказ пра вучонага праўніка доктара Гульберта і ягоны „Батальён”.*

... Ну, што мне вам, спадарства, распавесці? Твар у яго быў увесь у бародаўках, ногі скурчныя, як у таксы. Яшчэ замаладзь ён і слухаць ні пра што не хацеў, толькі навуку яму падавай, толькі б вучыўся з навукі, якая мазгі сушыць. Каб карміць яшчэ і сваю старую хворую маці, ён падхалтурваў урокамі. Якія яны зялёныя лугі, пашы, пагоркі ў квецені, лясы, ён думаецца мне, ведаў адно з кніжак. А як рэдка заглядвае сонечны прамень у змрочныя завулкі Прагі, вы ведаеце самі.

Выдатна абараніў доктарскую дысертацыю, што цалкам натуральна.

Прайшоў час, і ён ужо быў славуты юрыст. Настолькі славуты, што ўсе, ад суддзі да старога адваката, ішлі да яго па кансультацыю, калі ўзнікала якое сумненне. А тым часам жыў ён, як жабрак, у нейкай кануры на гарышчы з акенцам на Тайнгоф.

Так ішоў год за годам, і слава доктара Гульберта як вучонага свяцілы увайшла ў прымаўку *ogbi et urbi* — па гарадах і сёлах, скажу я вам. Нікому і да галавы не прыходзіла, што гэта ж мог быць чалавек, даступны самым пяшчотным сардэчным парыванням, тым болей, што па скронях ягоных ужо прабегла сівізна. А што ён можа гаварыць пра нешта іншае, апрача юрыспрудэнцыі, нават думкі не дапускалі, каб-такі мог. Аднак у такім асамотненым сэрцы якраз і зарадзілася самае палкае пачуццё. Калі доктар Гульберт дасягнуў вяршыні, якая, мабыць, здавалася яму самай заповітнай з гадоў студэнцтва, калі яго вялікасць імператар дараваў яму з Вены тытул *Rector magnificus*⁹ нашага універсітэта, вось тады якраз і паляцела погаласка, што ён заручыўся з маладзенькай, маляванай паненкай з беднай, але высакароднай сям’і.

З таго часу на самай справе здавалася, што да доктара Гульберта завітала-такі шчасце. І хоць шлюб ягоны застаўся бяздзетны, ён насіў сваю маладую жонку на руках, і за найвышэйшую радасць яму было — выконваць любое яе жаданне.

Купаючыся ў шчасці, ён ніколі не забываўся, як тое бывала шмат у каго, што такое шчасце нялёгка даецца ў рукі ягоным спакутаным блізкім. „Гасподзь спатоліў мае жарсці, — сказаў ён аднойчы, — ён увасобіў мне ў жывым абліччы вобраз маёй светлай мары, якая з самага дзяцінства праявілася на мяне чароўным святлом, — ён падарыў мне каханне самай вернай істоты на зямлі. І цяпер мне хочацца, каб водбліск гэтага шчасця падаў і на другіх людзей, наколькі мне гэта па сіле”.

І так яно выйшла, што ён пачаў апекавацца адным бедным студэнтам як родным сынам. Магчыма, таму, што памятаў пра сваю нялёгкую маладосць, калі ніхто не

9 Ганаровае званне рэктара універсітэта (лац.).

памагаў яму. Але справа, якая спачатку здаецца такой добрай і высакароднай, пазней акідаецца справай, вартай праклёну, бо не заўсёды чалавек можа адрозніць атрутнае насенне ад гойнага. Так яно і тут. З дзейснай спагадлівасці доктара Гульберта прабліся парасткі пакутлівай мукі яму самому.

Неўзабаве маладая жонка запалала гарачым пачуццём да студэнта, і жорсткая доля выракла так, што менавіта ў той самы момант, калі яго не чакалі, рэктар вярнуўся дамоў, каб на знак свайго кахання здзівіць маладую жончку букетам ружаў — дарункам на дзень нараджэння, і застаў яе знянацку ў абдымках у таго, каго ён ад поўніцы сэрца асыпаў сваімі шчадротамі.

Кажуць, лазуровыя кветачкі Багародзіцы назаўсёды трацяць свае калёры, калі бяклае серністае святло маланкі, якая нясе навальніцу з градам, раптам упадзе на іх. Ну вядома ж, душа старога чалавека назаўсёды аслепла ў той дзень, калі яго шчасце разбілася ўшчэнт. Таго самага вечара ён, каторы датуль не ведаў, што такое загул, сядзеў у „Лойзічку”, сіні ад выпітай сівухі. І „Лойзічак” зрабіўся яму інтымным прыстанкам на ўвесь астатак жыцця. Улетку ён спаў дзе-небудзь на сметніку на будоўлі, узімку тут, на драўляным услоне.

Яму не сказалі ні слова асуды, пакінулі за ім званне прафесара і доктара права. Бо і каму ж бо хапіла б мужнасці ўпикнуць яго, калісьці славутага вучонага-юрыстага, за скандальны лад яго жыцця, скажыце вы мне.

Спакваля вакол яго пачалі кучкавацца цёмныя суб'екцікі з яўрэйскага квартала, тады ж якраз і была зафундавана дзіўная суполіца, якую сёння называюць „Батальён”.

Шырокая абазнанасць доктара Гульберта ў законах зрабілася абаронай тым, каго паліцыя на воку мела. Калі сярод іх аказваўся які-небудзь былы вязень і ён паміраў з голаду, доктар Гульберт пасылаў яго ў Адамавых шатах на Старамескі рынак, і ў службе так званай „Рыбнай банкі” выдавалі яму вопратку. Вышлюць з горада бяздомную прастыгнутку, яе з ходу выдаюць замуж за якога-небудзь валацуту з „акруговай прыналежнасцю”, — і вось ужо яна „сталая пражывалка места Прагі”.

Доктар Гульберт ведаў любое выйсце з сотняў такіх сітуацый, і ў гэтай гульні карты паліцыі былі заўсёды бітыя. Усё, што гэта пазаддзе, гэтыя ачосы чалавечага грамадства „зараблялі”, да апошняга грошыка ішло ў агульную касу, з якой выплачвалася кожнаму патрэбная на пражытак сума. Ніхто ні разу не дазволіў сабе ўтоіць хоць бы якое каліўца з выручкі. Магчыма, дзякуючы такой жалезнай дысцыпліне і паявілася назва „Батальён”.

Штогодку першага снежня, калі адзначалася гадавіна няшчасця, якое разбіла жыццё старому чалавеку, у „Лойзічка” ўначы адбывалася адмысловая ўрачыстасць. Сюды батавалася процьма бадзьяў, жабракоў, сутэнёраў і шлюх, прапойцаў і старызнікаў, і тут панавала цалюткая цішыня — ані гуку табе, ані пашавелінкі, — як на ўрачыстым набажэнстве ў саборы. А потым доктар Гульберт, стоячы ў куце, дзе во цяпер абодва гэтыя во музыкі, проста пад карцінай, на якой намалювана каранацыя яго вялікасці імператара, расказваў ім гісторыю свайго жыцця: як гэта ён пратоўкся ўгору, атрымаўшы званне доктара, а пазней — Rector magnificus. А як толькі даходзіў да месца, калі ён з букетам ружаў увайшоў у пакой сваёй маладой жонкі, каб павіншаваць яе з днём нараджэння і нагадаць пра тую гадзіну, калі ён аддаў ёй руку і сэрца і яна назвалася яго нарочнай, — кожнага разу голас у яго зрываўся і, увесь у горкім плачы, ён ападаў на крэсла. Час ад часу каторая з тутэйшых зашлюндранак нясмела і крадком, каб ніхто не згледзеў, клала яму ў руку прывялую кветачку. Пасля чаго ўсе слухачы доўга стаялі нерухома. Да слёз гэтыя людзі былі глухія, але яны стаялі, апусціўшы вочы, у сваіх забрынданых, у сваіх, скажу я вам, залюманых абносках, не ведаючы куды рукі падзець.

Аднаго разу раніцай доктара Гульберта знайшлі нежывога на лаўцы на беразе Влтавы. Думаю, ён замерз ад холаду.

Ягонае пахаванне і сённяка ў мяне перад вачыма. „Батальён” трупам лёг, каб учыніць яму як найпышнейшыя апошнія праводзіны.

Наперадзе пры поўным парадзе ішоў універсітэцкі пэдэль¹⁰: у руках пурпуровая падушачка з залатым ланцугом на ёй, за катафалкам бясконцай калонай цягнуўся „Батальён”, босы, брудны, абадраны, у лахманах і рыззі. Адзін туляга прадаў з сябе апошнія дый ішоў так — абматаўшы цела, рукі, ногі газетамі, перавязваўшы іх шнуркамі.

Так яму аддавалі апошнюю чту.

На загародніх могілках на яго магіле і сёння стаіць белы камень, на ім высечаны тры фігуры — Ісус, укрыжаваны паміж двух злодзеяў. Хто гэты помнік паставіў — невядома. Ходзяць чуткі, нібыта ўсё-такі самая жонка доктара Гульберта.

Але ў тастаманце памерлага юрыста было прадугледжана, што кожны ў „Батальёне” пасля смерці доктара Гульберта атрымае дармовы суп у „Лойзічку”; вось дзеля гэтага і прымацавалі лыжкі ланцужком да стала, а выдзеўбаныя паглыбленні ў стальніцах служаць за талеркі. А дванаццатай гадзіне прыходзіць кельнерка і налівае ў іх баланду з вялізнай бляшанай помпы. І калі каторае з наведнікаў не можа даказаць, што ён член „Батальёна”, яна тою помпаю выпягвае сёрбанку назад.

З гэтага стала дасціпны звычай, скажу я вам, разышоўся па ўсім свеце.

Вэрхал у рэстаранчыку вывеў мяне з летаргіі. Апошнія словы Цвака яшчэ гучалі ў маім мозгу. Я яшчэ бачыў, як ён рухаў рукамі, калі тлумачыў механіку помпы, потым перад маімі вачыма ўзніклі малюнкi, якія праносіліся з такой аўтаматычнай хуткасцю і тым не меней з такой таямнічай яснасцю, што ў нейкія моманты я забываўся на самога сябе і мне мроілася, нібыта я калёсік у жывым механізме гадзінніка.

У зале гвалт і галас — поўны кавардак. На памосце эстрады — тузін нейкіх панкоў у чорных фракках. Беласнежныя манжэты, блёсткія пярсцёнкі. Драгунскі мундзір з аксельбантамі. Пад заднікам дамскі капялюшык са стравусіным пер'ем з ласасінавым адлівам. Праз балясіны балюстрады крывамордзіўся і лупіў бельмы Лойза. Я заўважыў, што ён ледзь трымаўся на нагах. Ярамір быў тут таксама; утаропіўшыся ў столь, ён шчыльна прыляпіўся да сцяны, быццам нябачная рука ўціснула яго туды.

Раптам пары спынілі танец: мабыць, шынкар крыкнуў ім нешта, і яны сумеліся. Музыка іграла далей, але цішэй, нясмелыя гукі ледзь трымцелі. Гэта ясна было чуваць. Але шынкароў твар ззяў шалёнай злараднасцю.

----- У парозе адразу матэрыялізуецца камісар тайнай крымінальнай паліцыі ў мундзіры. Ён раскідае рукі ўшыркі, каб ніхто не мог уцячы. За яго спінай — паліцэйскі.

— Дык усё-такі падгэльцваеце? Плявалі на ўказы, такі? Я прыкрыю вашу маліну. Гаспадар, са мною! Астатнія — у пастарунак, марш!

Гэта гучыць як загад.

Няўклуда маўчыць, але зларадная ўхмылка не сыходзіць з яго твару.

Яна толькі больш упарцістая.

Гармонік захліпнуўся свісцячымі гукамі.

Спалохана яўкнула і аціхла арфа.

Раптам усе твары паварочваюцца ў адзін бок — усе з чаканнем глядзяць на эстраду.

І тады імпазантная фігура ў чорным фракку ідзе з памоста ў залу праз дзве прыступкі і няспешна прастуе да камісара.

Вочы паліцэйскага зачаравана глядзяць на лакараваныя чаравікі арыстакрата.

Кавалер спыніўся за метр ад камісара, ляніва абпоўз яго позіркам з галавы да ног і зноў да галавы.

Астатнія маладыя арыстакраты на эстрадзе аблакаціліся на балюстраду і

¹⁰ Наглядчык за студэнтамі ў еўрапейскіх вышэйшых навучальных установах.

душацца смехам у шаўковыя насоўкі.

Драгунскі капітан, уціснуўшы ў вока манокль, спліёвае недакурак на галаву дзяўчыны ўнізе. Збялелы камісар надоўга ўляпіў вочы ў жамчужную зашчапку на грудзях у арыстакрата. Ён не мае сілы вытрымаць раўнадушных вачэй на гэтым гладка паголеным твары з глюгастым носам. Гэта выводзіць яго з душэўнай раўнавагі. Проста знішчае.

Мёртвая цішыня робіцца нясцерпнай.

— Нібы статуя рыцара, які пакоіцца са складзенымі рукамі ў каменнай рацы гатычнага храма, — шэпча Фрызландэр, зірнуўшы на кавалера.

Арыстакрат першы парушае маўчанне:

— Эгм, гм... — і, перадражніваючы шынкара: — А-я-яй, які людзі, адразу відаць...

Пранозлівы лямант раздзірае цішыню залы, аж шклянкі звіняць. Басота жыватамі кладзецца, суцэльны рогат. У сцяну ляціць першая бутэлька, разбіваецца. Няўклюд-шынкар звышпачціва гутулькае:

— Яго высокасць найсвятлейшы князь Фэры Атэнштэт...

Князь працягнуў камісару паліцыі візітоўку. Атрымаўшы яе, небарака бярэ пад казырок, ляскае абцасамі.

Зноў настае цішыня. Натоп бадзягаў, затоіўшы дыханне, чакае, што з гэтага будзе далей.

Кавалер зноў:

— Дамы і паны, якіх вы тут сузіраеце сукупна, э-э, — мае дарагія госці. — Яго светласць нядбалым жэстам паказвае на зборню абадранцаў: — Пан камісар бажаволяць, э-э, быць прадстаўленым?

Камісар з удаваным смехам адмаўляецца, нешта лялякае пра „пракляты службовы абавязак” і, набраўшыся духу, нарэшце адказвае:

— Бачу, у вас тут усё ў поўным парадку.

Драгунскі капітан ажыўляецца — ён спяшаецца да дамскага капялюшыка са стравусіным пер'ем і пад крыкі маладых арыстакратаў за руку выцягвае ў залу Разіну.

Дзяўчыну хістае ад выпітага, вочы ў яе заплюшчаныя. Вялікі раскошны капялюш з'язджае набакір, на Разіне нічога няма, акрамя доўгіх ружовых панчохаў і — мужчынскага фракка, надзетага нагола.

Узмах: і зноў шалёна гручоча музыка - - - - *я-бля-кіт, я-бля-кіт* - - - - і змятае клакатлівае выццё, якім шчыруе Ярамір, убачыўшы Разіну.

- - - -

Мы збіраемся.

Цвак кліча кельнерку.

Яго голас тоне ў гармідары.

Як у опіумным замарачэнні перад мною ўзнікаюць фантастычныя сцэны.

Капітан ціскае паўголюю Разіну і плаўна водзіць яе ў танцы.

Натоп пачціва расступаецца. Потым па ўслонах прабягае: „Лойзічак, Лойзічак”, шыі выцягваюцца, да пары далучаецца другая, яшчэ больш экстравагантная. Хлопец у ружовым трыко, дзевяпадобны, з доўгімі да плячэй белакурымі валасамі, з нафарбаванымі, як у прастытуткі, губамі і тварам, у какетлівай няёмкасці пануранатомна клеіцца да грудзей князя Атэнштэта.

Арфа пераліваецца ў вальсе.

Дзікая агіда да жыцця душыць мне горла.

Мой позірк спалохана натыкаецца на дзверы — адварнуўшыся ад усіх, каб ужо нічога не бачыць, там стаіць камісар і перашэптываецца з паліцэйскім, які нешта хавае за спінай. Падобна, — наручнікі.

Абодва паглядваюць на васпаватага Лойзу, які на момант спрабуе схавання, а потым застывае на месцы, як у палярушы, з бледным і перакошаным ад страху тварам.

І тут у маёй памяці успыхвае і гасне малюнак: Пракоп нахіляецца,

прыслухоўваецца да канала пад рашоткай, як я гэта бачыў гадзіну таму назад, і з-пад зямлі чуецца прарэзлівы перадсмяротны лямант. - - - -

Хачу закрычаць, а не магу. Заледзянелыя пальцы лезуць у мой рот і прыціскаюць язык, я не магу вымавіць ні слова.

Пальцаў мне не відаць, я ведаю, што яны нябачныя, і ўсё-такі адчуваю іх цялеснасць.

І мне робіцца ясна: пальцы належаць таямнічай руцэ, якая аддала мне ў маёй каморцы на Ганпасгасэ кнігу „Ibbur”.

— Вады, вады! — чую побач Цвакаў голас. Мне падымаюць галаву, і свечка асвятляе мае зрэнкі.

— Даставіць дамоў, выклікаць урача, архівіст Гілель кумекае ў такіх рэчах — нясіце да яго! — шэптам даюць парады.

Потым я, як нябожчык, нерухома ляжу на насілках, і Пракоп з Фрызландэрам выносяць мяне.

ЧУВАННЕ

Цвак, апярэдзіўшы нас, узбег па лесвіцы, і я пачуў, як Мір'ям, дачка архівіста Гілеля, спалохана распытвалася пра нешта ў яго, а ён стараўся супакоіць яе.

Не даючы сабе клопату ўслухацца, пра што яны там гаварылі, я, аднак, збоўльш здагадваўся, чым разумеў словы Цвака — пра мой прыступ і што яны прыйшлі з просьбаю дапамагчы мне і прывесці мяне да памяці.

Я ўсё яшчэ не мог і жылкай паварушыць, і нябачныя пальцы заціскалі мой язык, але галава была ў поўным парадку, мазгавала ясна і ўпэўнена, а адчуванне страху адступілася. Я добра ведаў, дзе я і што са мной сталася. І ні разу не здалося здзіўным, што мяне, як мёртвага, паклалі на насілку ў пакоі Шэмаяха Гілеля і пакінулі аднаго.

Ціхае душэўнае заспакаенне перапаўняла мяне, такое адчуваеш, калі вяртаешся дамоў пасля доўгага падарожжа. У пакоі было змрочна, і ў цьмяна прасвечаным з вуліцы мроіве расплываліся крыжы аконнай рамы.

Усё мне было тут знаёмае, усё на месцы і дарэчы, і я не здзівіўся ні з таго, што ў пакой увайшоў Гілель з яўрэйскім сямісвечнікам — мінорай, якую запальваюць на свята, у суботу, ні з таго, што ён спакойна прывітаў мяне — „Добры вечар!” — быццам загадзя ведаў, што я прыйду.

Пакуль я ўвесь гэты час жыў у доме, я ніколі не прыглядваўся да Гілеля пільней, хоць мы пастаянна, разы тры-чатыры на тыдзень, сустракаліся на лесвіцы. І раптам я звярнуў увагу на яго, калі ён пахаджаў па пакоі, расстаўляў на свае месцы рэчы на камодзе і нарэшце запаліў ад сямісвечніка другі сямісвечнік.

І найперш: прапарцыянальнасць яго цела, тонкія рысы твару, увенчанага высокім пукатым лобам. Пры свечках я ўбачыў, што яму магло быць не больш гадоў, чым мне — сама большае сорак пяць.

— Ты прыйшоў крыху раней, чым я чакаў, — сказаў ён праз хвіліну, — інакш я ўжо запаліў бы агонь. — Ён кіўнуў на абодва кандэлябры, падышоў да насілак і скіраваў свае глыбока пасаджаныя вочы на таго, хто, як мне здавалася, стаяў у мяне ў галавах альбо схіліўся над мною, але каго я не мог бачыць. Пры гэтым ён варушыў губамі і бязгучна штосьці прамовіў.

І тут нябачныя пальцы адпусцілі мой язык, адступілася і здранцвенне. Я падбадзёрыўся і агледзеўся: апрача мяне і Шэмаяха Гілеля ў пакоі нікога не было.

Значыцца, ягонае „ты” і словы пра тое, што ён чакаў майго прыходу, мелі для мяне і нейкі іншы сэнс?!

Здзівілі не так гэтыя дзве акалічнасці, як тое, што я не мог хоць трохкі здзівіцца.

Відаць, Гілель разгадаў хаду маіх разважанняў, бо прыязна ўсміхнуўся, дапамог мне падняцца з насілак і, паказаўшы рукою на крэсла, сказаў:

— Тут таксама няма нічога здзіўнага. Чалавека палохаюць толькі прывідныя рэчы

— кішуп¹¹; жыццё кусаецца і пячэ, як валасяніца, а сонечныя прамяні нябеснага свету — яны цёплыя і міладайныя.

Я памаўчаў, не маючы што адказаць. І ён, здавалася, не чакаў адказу, сеў насупраць і спакойна сказаў:

— Нават сярэбранаму люстру, калі б яно магло адчуваць, балела б пры паліроўцы. Але, ужо гладкае і бліскачае, яно нанова люструе ўсё, што на яго трапляе. Ні турботы ні клопату не маючы... Выгода чалавеку, — дадаў ён ледзь чутна, — калі ён можа сказаць пра сябе — я адпаліраваны.

На хвіліну ён глыбока задумаўся, і я чуў, як ён мармыча па-габрэйску: „*Лішuosэхo ківісі, Адошэм*”¹². — Потым ягоны голас ужо ясна дайшоў да мяне:

Ты прыйшоў да мяне ў глыбокім сне, і я разбудзіў цябе. У Давідавай псалме сказана:

*„Тады я сказаў сабе: цяпер я пачынаю; правіца Усявышняга стварыла гэтую перамену”*¹³.

Устаўшы з ложка, чалавек думае, што стаўся ахвяраю сваіх адчуванняў і здабычай новага, больш глыбокага сну, чым той, з якога ён толькі што выйшаў. Ёсць толькі адно сапраўднае чванне, і гэта якраз тое, да якога ты сёння наблізіўся. Абвясці пра гэта людзям, і яны скажуць, што ты хворы, бо не зразумеюць цябе. Таму ніякага сэнсу няма і жорстка казаць ім такое.

*„Ты быццам паводкаю зносіш іх;
яны — як сон,
як трава, што раніцаю вырастае,
раніцаю цвіце і зелянее,
увечары вяне і сохне”*¹⁴.

„Хто той незнаёмы, які прынёс мне ў каморку кнігу „Ibbur”? Прыснілася гэта мне, а ці я бачыў яго наяве?” — спрабаваў я спытацца ў Гілея, але ён адказаў мне раней, чым я паспеў укласці свае думкі ў словы:

— Уявім, што чалавек, які прыйшоў да цябе і якога ты называеш Голэмам, сімвалізуе ўваскрэсенне мёртвых праз пракаветна-схаванае жыццё духа. Кожная рэч на зямлі ёсць не што іншае, як вечны сімвал. Апануты ў тло!

Як з’яўляецца думка ў тваіх вачах? Усякая форма, якую ты бачыш, пазнаецца вачыма. Усё, што ўтварае згустак формы, раней было прывідам, мроівам...

Я адчуў, як усе паняцці, ідэі, раней нерухома заякараныя ў маім мозгу, нястрымна панесла ў адкрытае мора, як карабель без стырна.

Гілель спакойна гаварыў далей:

— Хто прагнуўся, той ужо ніколі не памрэ. Сон і смерць — аднае сутнасці рэчы. „... ніколі не памрэ?” — пранізаў мяне тупы боль.

— Дзве дарогі бягуць роўналегла: дарога жыцця і дарога смерці. Ты ўзяў кнігу „Ibbur” і прачытаў яе. Душа твая зачала ад духа жыцця, — чуўся мне голас Гілея.

„Гілель, Гілель, дазволь мне ісці дарогай, якую ідуць усе — дарогаю смерці!” — шалёна крычала ўсё ўва мне.

Твар Шэмаяха Гілея зрабіўся каменна-застылым.

— Людзі нікуды не ідуць ні дарогай жыцця, ні дарогай смерці. Іх мяце, як віхура пыл. У Талмудзе сказана: „Перш чым стварыць свет, Гасподзь паставіў перад кожным чалавекам люстэрка, у ім яны ўбачылі духоўныя цярпенні быцця і шчаснасць, якая даруецца пасля іх. Адны прынялі на сябе пакуты, другія адмовіліся. І тады Усявышні выкрасліў гэтых другіх з кнігі жыцця”. А ты *ідзеш* адной дарогай і

11 Вядзьмарства, магія (*стар.-габр.*).

12 „На дапамогу Тваю спадзяюся, Госпадзе” (Быц., 49:18).

13 Гл.: „І сказаў я: вось гора маё — перамена правіцы Усявышняга” (Пс., 76:11).

14 Пс., 89:6.

выбраў яе па сваёй волі, хоць нават не здагадваешся пра тое: ты пакліканы самім сабою. Не бяры да галавы: спакваля і памалу прыходзіць веданне, прыходзіць і памяць. *Веданне і памяць — аднае сутнасці рэчы.*

Сяброўскі спачувальны тон, з якім Гілель закончыў сваю прамову, вярнуў мне ранейшы спакой, я адчуў сябе ў бяспецы, як хворае дзіця, якое даведлася, што яго бацька побач.

Я падняў вочы і ўбачыў, што ў пакоі было ўжо некалькі чалавек, яны абступілі нас: адны ў белых саванах, якія насілі старыя рабіны, другія ў трохвуголках і туфлях са срэбнымі спражкамі. Але Гілель правёў рукою па маіх вачах, і пакой зноў апусцеў.

Тады ён правёў мяне да лесвіцы і даў запаленую свечку, каб я свяціў сабе ёю да сваёй каморкі. - - - -

Я ляжаў на сваім ложку і стараўся заснуць, але супакойлівы сон не прыходзіў, і я замест гэтага быў у нейкім дзіўным стане, які не быў ні мроівам, ні сном, ні чваннем.

Я патушыў свечку, але ўсё роўна ў пакоі было так светла, што я лёгка адрозніваў абрысы кожнае рэчы. Пры гэтым на душы было вольна і ўтульна, і мяне не даймала тое цьмяна-тужлівае хваляванне, якое бывае на сэрцы ў чалавека ў падобным настроі.

Ні разу ў жыцці мой мозг не працаваў так ясна і чуйна, як цяпер. Рытм бадзёрасці прабягаў па маіх нервах і выстройваў думкі плячо ў плячо, як войска, якое чакала маіх загадаў.

Варта было толькі загадаць, і войска рушыць і выканае кожнае маё жаданне. Мне згадалася гема, якую я спрабаваў выказаць на тым тыдні з авантурыну, але марна, бо лішне рассяняны пералівы блёсткаў у мінерале ніяк не хацелі супадаць з рысамі твару, мною ўбачанага ва ўяўленні, і я імгненна схачіў вобраз і ўжо добра ведаў, як трэба трымаць і весці штыхель, каб авалодаць структурай каменнай масы.

Былы нявольнік фантастычных уяваў і карцін, у якіх я ніколі не мог вылучыць, дзе там тыя вобразы, а дзе ідэі, я раптам убачыў сябе цяпер валадаром і манархам у сваім царстве.

Былічэнні, якія раней я, крэкчучы і стогнучы, сям-так вымучваў на паперы, цяпер даваліся ўдогадзь і знянацку, цяпер яны самі складваліся ў галаве ў вынік. І ўсё гэта я рабіў дзякуючы новай сваёй здольнасці бачыць і трымаць у памяці менавіта тое, што мне было патрэбна: лічбы, формы, прадметы альбо фарбы. І калі заходзіла пра пытанні, якія немагчыма было вырашыць з дапамогаю штыхеля — скажам, нейкія філасофскія праблемы ці што-небудзь з таго, — тады замест унутранага бачання мне дапамагаў слых, і пры гэтым маім павадыром тут быў голас Шэмаяха Гілея.

На маю долю выпала пазнанне адмысловае.

Тое, што ўсё сваё жыццё я безліч разоў прапускаў міма вушэй як толькі словы, паўстала цяпер перад мною ў сваім звышкаштоўным змесце да найтанчэйшых адценняў; тое, што мне калісьці даводзілася вучыць „напамяць”, цяпер „засвойвалася” з першага хапу і рабілася маёй „уласнасцю”. Тайны словатворчасці, пра якія раней я і не падазраваў, што ёсць такія, цяпер уяўніліся.

„Высакародныя” ідэалы чалавецтва, якія нядаўна звысака пазіралі на мяне, з гандлярска-дарадчай мінай на твары, з пафасным распіраннем грудзей, захляпаных ордэнамі, цяпер паслужліва паскідалі маскі з храпаў сваіх і благалі даравання і літасці: яны, бач, самі толькі ўбогенькія і лядашчанькія — пашкадуі іх, небаракаў, але ж прызапасілі капылы на яшчэ большае шарлатанства.

А можа, усё-такі гэта мне сніцца? І я зусім не гутарыў з Гілелем?

Я пасунуў крэсла бліжэй да сябе. І праўда: там была свечка, якую пакінуў мне Шэмаях; і шчаслівы, як блазнюк, як дзіця ў ноч перад Калядамі, пераканаўшыся, што цудоўная лялька і праўда-такі жывая, я зноў апусціў главу на падушку.

І, як сабака нюхам, пачаў прадзірацца далей праз нетры галаваломак.

Спачатку паспрабаваў дастацца да таго часу ў маім жыцці, да якога сягалі

ўспаміны. А ўжо толькі адтуль, як мне здавалася, я змагу прасачыць тую частку дарогі жыцця, якое ад ўсялякіх пакручастасцяў лёсу было ў мяне ахутанае змрокам.

Але як я ні стараўся, не ўдалося пасунуцца ні на крок, хіба толькі, што я бачыў сябе, нібыта гэта стаю я ў змрочным двары нашага дома і гляджу праз браму на лаўку Аарона Васэртрума — быццам я век жыў у гэтым доме, вечна стары разьбяр гемаў, у якога ніколі не было дзяцінства!

Я ўжо хацеў быў адмовіцца ад безнадзейнай спробы дабрацца да глыбокіх пластоў мінулага, як раптам з незвычайнай яснасцю зразумеў, што, бадай, мая памяць захавала ў мінулым прасцяжную дарогу, якая непазбежна ўпіралася ў браму. Але я не заўважаў мноства ледзь прыкметных вузкіх сцежак, якія амаль заўсёды ідуць побач з вялікай дарогай. „Адкуль у цябе веды, — пачуў я ў сабе голас, — дзякуючы якім ты існуеш далей? Хто навучыў цябе рэзаць гемы, рабіць гравюры і ўсё астатняе? Чытаць, пісаць, гаварыць, есці, хадзіць, дыхаць, думаць і адчуваць?”

Я адразу паслухаўся ўнутранага голасу. Пачаў увесь час вяртацца да мінулага.

Я мусіў пастаянна вяртацца туды, у мінулае, прадумваючы, што здарылася ў той ці іншы момант, што было вытокамі таго ці іншага выпадку, што было перад гэтым, і так далей.

І зноў я непазбежна ўпіраўся ў нейкую браму — зараз яна вось-вось адчыніцца! Зараз толькі невялікі скачок у пустату, і прорва, якая аддзяляла мяне ад забытага мінулага, будзе адолена. І тут перад мною ўзнікла карціна, якое я не заўважыў, калі ў думках рухаўся назад: Шэмаях Гілель правёў рукою па маіх вачах — гэтак сама. Як раней у сябе ў пакоі.

І ўсё растала. Нават жаданне даследаваць далей.

Толькі ў адным быў пэўны здабытак — у пазнанні таго, што мая жыццёвая дарога заўсёды ўпіралася ў тупік, якою б шырокаю і бітаю тая дарога ні была. Вузкія патайныя сцежкі вяртаюць нас да страчанага роднага краю: а тая дарожка, якая выведзена ледзь прыкметным росчыркам у нашай плоці, а не страшныя шнары, пакінутыя напільнікам марнага быцця, — гэта яна, тая сцежка, хавае разгадку апошняй таямніцы.

Гэтак сама, як я мог вяртацца ў дзяцінства, калі мне падабалася чытаць алфавіт у буквары ззаду наперад ад Я да А, і дастацца туды, дзе я пачаў вучыцца ў школе, — сама гэтак мне трэба было дабрацца, зразумеў я, да іншай, закінутай удалечыні радзімы, якая па той бок любой думкі.

Зямны шар круціцца цяпер на маіх плячах. Геркулес таксама трымаў на галаве нябесную сферу нядоўга, згадвалася мне, схаваны сэнс легенды паўстаў перад мною ў яе сапраўдным святле. І як Геркулесу толькі хітрасцю ўдалося вызваліцца, калі ён прапанаваў тытану Атласу: „Дазволь мне толькі абвязаць галаву вяроўкамі, каб мой чэрап не трэснуў ад страшэннага цяжару”, так, магчыма — здавалася мне, — глухая сцежка пазбавіць мяне ад цяжару забыцця і выведзе з тупіка.

Глыбокі недавер да таго, каб слепа пакласціся ў пошуках на ўказальны палец логікі, раптоўна авалодаў мною. Я лёг, затуліў пальцамі вочы і вушы, каб ні на што не адхіляцца і не даваць зачэпкі на разважанні.

Але мая воля разбілася аб несакрушальны закон — я заўсёды мог прагнаць думку толькі іншай думкай, і калі адна памірала, наступная кармілася яе целам. Я заглыбляўся ў шумны паток сваёй крыві, а думкі беглі за мною; на імгненне я хаваўся ў кузні свайго сэрца, але яны высочвалі мяне і тут. Зноў спагадлівы голас Гілеля прыйшоў мне на дапамогу і сказаў: „Ідзі сваёй дарогаю і не вагайся! Ключ да мастацтва забыцця патрэбен нашым братам, якія ступілі на дарогу смерці; а ты зачаты ад духа жыцця”.

Перад мною паявілася кніга „Ibbur”, і ў ёй успыхнулі дзве літары — адна азначала медную жанчыну, пульс у якой біўся з сілаю, роўнай землятрусу, і другая ў бясконцай далечыні: гермафрадыт на перламутравым троне, у кароне з чырвонага дрэва, якая ўвенчвала яе галаву.

Шэмаях Гілель трэці раз правёў па маіх вачах, і я сышоў у глыбокі сон. - - - -

СНЕГ

„Мой дарагі і шаноўны майстар Пэрнат!

Пішу Вам гэты ліст у вялікім спеху і крайняй трывозе. Калі ласка, знішчыце яго адразу, як толькі прачытаеце, — альбо яшчэ лепей вярніце яго разам з канвертам. Інакш я не супакоюся.

Ніводная жывая душа не павінна ведаць, што я Вам напісала. А таксама і таго, куды Вы сёння пойдзеце!

Ваш сумленны і добры твар — „нядаўна” — (пасля гэтага лёгенькага намёку на падзею, сведкам якога Вы былі, Вам няцяжка будзе здагадацца, хто Вам піша. Таму я апасаюся ставіць сваё імя ў канцы ліста) — пасяліў у маім сэрцы поўны да Вас давер, і больш за тое, Ваш любы нябожчык-бацька ведаў мяне яшчэ дзіцём — усё гэта дадае мне адвагі звярнуцца да Вас, як, магчыма, адзінага чалавека, які яшчэ можа мне дапамагчы.

Малю Вас прыйсці сёння ўвечары а пятай гадзіне ў сабор на Градчанах.

Знаёмая Вам дама”.

Добрую чвэрць гадзіны я сядзеў, трымаючы пісьмо ў руках. Дзіўны, поўны ўзнёслай мілаты стан духу, у якім я быў з учарашняй ночы, раптам знік, растаў — змеў яго свежым подыхам вецярок новага зямнога дня. Смеючыся і абяцаючы шчасце, увайшла да мяне юная фартуна, дзіця вясны. Жывое чалавечае сэрца прасіла ў мяне абароны! У мяне! Як адразу перамянілася мая каморка! Паточаная пашалем разьбёная шафа ўжо глядзела вельмі міралюбна, а чатыры крэслы ўяўляліся старцамі, якія гулялі ў карты за сталом і па-прыяцельску пакеплівалі адзін з аднаго.

Жыццё зноў вярнулася да мяне ва ўсім сваім бляску і раскошы.

Значыцца, і ўсохлая смакоўніца можа радзіць плады?

Я адчуваў, як жывыя токі раней заснулай ува мне энергіі прабягаюць па мне, — зусім нядаўна яна хавалася ў глыбінях душы, аглушанай будзённасцю, і вось прабілася-такі, як крыніца з-пад лёду.

І я добра ведаў, трымаючы ў руцэ ліст, што здолею дапамагчы, чаго б гэта мне ні каштавала. Маё радаснае сэрца было перапоўнена верай.

Затоіўшы дыханне, я бясконца перачытваў радкі: „... і больш за тое, Ваш любы нябожчык-бацька ведаў мяне яшчэ дзіцём...”; мне дух займала. Хіба гэта не гучала як абяцанне: „Яшчэ сёння ты будзеш з намі ў раі”? Рука, якая працягнулася да мяне, шукаючы абароны, прыносіла мне ў дарунак *успамін*, якога я так прагнуў, — яна адкрыла мне таямніцу, яна дапаможа мне адкрыць заслону, якая хавала ад мяне маё мінулае!

„Ваш любы нябожчык-бацька...”, — як дзіўна гучалі словы, калі я паўтараў іх! Бацька! На момант я ўбачыў перад сабою стомлены твар сівога старога, які сядзеў на крэсле каля маёй камоды, — чужы, зусім чужы твар і тым не меней такі жахліва знаёмы; тады я заглянуў у самога сябе, і моцныя штуршкі сэрца лічылі адчувальныя гадзіны жыцця.

Я спалохана падхапіўся: няўжо праспаў?

Зірнуў на гадзіннік: дзякуй Богу, толькі палова пятай.

Я пайшоў у спальню, надзеў капялюш і паліто і пачаў спускацца па лесвіцы. Мне ўжо не абыходзілі шэпты ў змрочных кутах, злосныя, дробязныя і раздражнёныя разважанні, якія, як заўсёды, і сёння чуліся адтуль: „Мы цябе не пусцім — ты наш — мы не хочам, каб ты радаваўся, — што можа быць прыгажэй за радасць тут, у доме!”

Дробны едкі пыл, які з усіх кутаў і калідораў цягнуў да мяне свае мацкі, каб задушыць, сёння адступіўся ад майго ажылага дыхання. На момант я прыпыніўся каля дзвярэй Гілея.

Зайсці?

Нейкая таямнічая нясмеласць не дазволіла мне пастукацца. Сёння ў мяне быў зусім іншы настрой — я адчуваў, што чамусьці *нельга* заходзіць да яго. І рука жыцця павяла мяне наперад, уніз па лесвіцы...

Вуліца ўся ў снезе.

Здаецца, ці не ўсе прахожыя віталі мяне; не памятаю, ці адказваў я ім. Зноў і зноў я хапаўся за грудзі рукою, правяраючы, ці са мною пісьмо.

З гэтага месца зыходзіла цяпло. - - - -

Праз арку я выйшаў на Старамескую плошчу і мінаваў бронзавы фантан, барочная рашотка якога была ўвешана ледзяшамі, перайшоў Каменны мост з яго статуямі святых і вялікай статуяй Яна Нэпамука¹⁵. Унізе шумавала рака, у шалёнай злосці штурмуючы каменныя быкі.

Мой паўсонны позірк упаў на выветраную пячанікавую постаць святой Лутгарды з „Пакутамі выклятых”: снег густа абляпіў вейкі пакаянцаў і ланцугі на малітоўна паднятых руках.

Аркі брамаў прымалі і выпускалі мяне, міма няспешна цягнуліся палацы з разьбёнымі ўрачыстымі парталамі, усярэдзіне якіх відны былі ільвіныя галовы з бронзавымі колцамі ў пашчы.

І тут усюды снег, снег. Мяккі, белы, як шкурка велізарнага паўночнага мядзведзя.

Высокія ганарыстыя вокны з бліскучымі заледзянелымі карнізамі абьякава глядзелі на воблакі.

Я здзівіўся, як многа было ў небе птаства.

Я падымаўся па бясконцых гранітных сходах на Градчаны, дзе кожная прыступка была шырынёю ў чатыры чалавечыя росты, і перад маімі вачыма ўнізе паступова адкрываўся горад з усімі дахамі і франтонамі. - - - -

Уздоўж дамоў ужо краліся прыцемкі, калі я выйшаў на пустэльны пляц, пасярэдзіне яго ўзносіўся сабор, на вяршыні якога быў анёл на троне.

Нечыя сляды — краёчкі іх ужо заледзянелі — вялі да бакавых дзвярэй храма.

Аднекуль здалёку, з нечыесь кватэры, у вечаровай цішыні плыла ціхая, ледзь чутная мелодыя фісгармоніі. Гукі падалі ў самоту, нібы кроплі слёз шчырадушнае скрухі.

Дзверы сабора зачыніліся за мною, і я пачуў іх мяккі ўздых. Я апынуўся ў мораку. Толькі залаты алтар пераліваўся ў застылым спакоі ў зялёным і блакітным ззянні прыгаслых прамянёў, якія падалі праз каляровыя вітражы на лаўкі. З чырвоных лампадаў пырскалі іскры.

Вялы водар воску і ладану.

Я прыхіліўся да лаўкі. Кроў мая на дзіва паспакайнала ў гэтым царстве маўклівасці і нерухомасці.

Жыццё прымоўклага сэрца запоўніла прастору — несамавітае, таямнічае, пакорлівае чаканне.

Вечным сном пакоіліся мошчы ў раках...

Вось! З далёкай, далёкай далечы пачуўся тупат капытоў. Ледзь улоўны спачатку, ён усё мацнеў, мацнеў і раптам змоўк.

Матавы гук, быццам хлопнулі дзверцы карэты... - - - -

За мною пачуўся шлох шаўковай сукні, і пяшчотная тонкая рука дакранулася да майго пляча.

— Калі ласка, пройдземце далей да калонаў. Мне няёмка гаварыць тут, каля лавак, пра рэчы, якія я хачу паведаміць вам.

Багавейная ўрачыстасць вылілася ў цвярозую яснасць. Дзень раптам паклікаў

15 Святар і духаўнік каралевы Яны, жонкі Вацлава IV, нарадзіўся ў 1330 годзе. Паводле падання, за адмову выдаць каралю тайны яго жонкі, паведамленыя Нэпамуку на споведзі, быў скінуты з моста ў Влтаву. Кананізаваны папам Бенедыктам XIII.

мяне да сябе.

— Не ведаю нават, як вам і дзякаваць, майстар Пэрнат, — у такую плягу вы дзеля мяне адбылі такую доўгую дарогу.

Я прамармытаў некалькі банальных слоў.

— ... але я не ведала іншага месца, дзе можна было б схавацца, дзе за мною не сачылі б. А тут, у саборы, канечне ж, нас ніхто шукаць не будзе.

Я дастаў ліст і працягнуў яго даме.

Яна была ледзь не закуклена ў дарагую футру, але ўжо нават па голасе я пазнаў у ёй тую, якая мінулага разу, поўная жаху перад Васэртрумам, унегла ў маю каморку на Ганпасгасэ. Зрэшты, вялікаму дзіву я і не даўся, бо нічога іншага і не чакаў.

Мае вочы застылі на яе твары, які ў мораку нішы здаваўся бляднейшым, чым, мабыць, быў на святле. Яе прыгажосць перацягла мне дыханне, я стаяў як укапаны. Сама лепшае — упаў бы цяпер перад ёю на калені, цалаваў бы ёй ногі толькі за тое, што я мусіў дапамагчы ёй, за тое, што выбрала яна мяне. - - - -

— Прашу вас, ад усяго сэрца прашу вас — выкіньце з галавы той прыкры выпадак, калі вы апошні раз бачылі мяне, хоць бы на той час, пакуль мы тут, — прыглушаным голасам папрасіла яна. — Я зусім не ведаю, як вы да такіх рэчаў ставіцеся...

— Я ўжо стары чалавек, атож ні разу ў жыцці не быў настолькі самаўпэўнены, каб судзіць сваіх блізкіх, — гэта было ўсё, што я быў здольны выціснуць з сябе.

— Дзякую вам, майстар Пэрнат, — цёпла і сціпла сказала яна. — А цяпер набярыцеся цярдлівасці і паслухайце; ці не маглі б вы дапамагчы мне ў маёй распачы, альбо, прынамсі, параіць што-небудзь? — Я адчуў, што яе ахапіў жахлівы страх, чуў, як дрыжыць яе голас. — Мінулага разу... у студыі... ува мне зарадзілася падазрэнне, што тое жудаснае страшыдла з нейкім намыслам высочвае мяне. Ужо праз некалькі месяцаў я заўважыла, што, куды б я ні ішла — хай адна, хай з мужам, альбо з... з... доктарам Савіёлі, заўсёды недзе паблізу аказвалася мярзотная храпа гэтага бандыта — старызніка. Яго раскосыя вочы ўсюду пераследуюць мяне — і ў сне, і на яве. І пакуль што аніякага знаку на тое, што ён супроць мяне мае, але ўжо па начах я ўся млею ад страху, што ён накідвае мне на шыю пятлю!

Спачатку доктар Савіёлі спрабаваў суцешыць мяне, угаворваў, што гэты жалю варты старызнік Аарон Васэртрум у горшым выпадку здольны на дробны шантаж ці на нешта падобнае, але кожнага разу, калі ён згадваў імя Васэртрума, у яго бялелі губы. Я сэрцам чую, доктар Савіёлі нешта хавае, каб не трывожыць мяне, хавае нешта жудаснае, што яму або мне можа каштаваць жыцця.

А пазней я даведалася, што ён так старанна спрабаваў утоіць ад мяне: *старызнік шмат разоў па начах наведваўся ў ягоную кватэру!* Я добра ведаю, адчуваю кожнай крывінкай сваёю, адбываецца нешта такое, што вакол нас паступова зацягвае пятлю. Што гэтаму душаўбойцу ад нас трэба? Чаму доктар Савіёлі не можа справіцца з ім? Не, не, я больш не магу спакойна глядзець на гэта. Мне трэба штосьці прыдумаць. Хоць што-небудзь, інакш звар'яцею...

Я спрабаваў супакоіць яе, але яна перапыніла мяне на паўслове:

— А апошнімі днямі злы дух, які пагражае задушыць мяне, ужо набывае формы. Доктар Савіёлі раптам захварэў — і я не магу наведаць яго, калі не хачу, каб усё адкрылася, каб усе даведаліся пра маё каханне да яго. Ён ляжыць у гарачцы, і адзінае, пра што можна было даведацца, гэта тое, што трызніць гэтым Ааронам Васэртрумам з заечай губай, які пераследуе яго!

Я ведаю, доктар Савіёлі — чалавек мужны, але тым вусцішней — вы можаце сабе гэта ўявіць? — гэта дзейнічае на мяне, калі я бачу, што ён бяссільны перад небяспекай, я сама яе адчуваю, быццам злавеснае набліжэнне анёла смерці.

Скажаце, я баязліўка і чаму б гэта мне адкрыта не прызнацца перад усімі, калі ўжо я так пакахала яго, чаму не махнуць рукою на ўсё — багацце, гонар, рэпутацыю і ўсё астатняе, але... — яна, можна сказаць, закрычала, аж рэхам пабегла па хорах, — я не магу! У мяне ж дзіця, беленькая маленькая дзяўчынка! Я не магу разлучыцца з

ёю! Думаеце, муж аддасць яе мне?! Вось, вось, майстар Пэрнат, — не памятаючы сябе ад адчаю, рэзка адчыніла сумачку, набітую жамчужнымі нізкамі і каштоўнасцямі, — і занясіце кату. Ведаю, ён прагне і збярэ ў мяне ўсё да апошняга, але хай толькі не чапае маё дзіцятка. Бо праўда ж, ён будзе маўчаць? Ну скажыце ж, дзеля Хрыста, хоць слоўца. Што дапаможаце мне!

Мне цяжка далася хоць збольшага супакоіць ашалелую ад гора жанчыну і пасадзіць яе на лаўку. Я гаварыў з ёю, як гэта, здавалася мне, адпавядала моманту. Сутаргавыя, бязладныя словы і фразы.

Думкі віхурыліся ў галаве, я сам ледзьве мог зразумець, што вымаўляюць мае вусны — ідзі самага фантастычнага кшталту і роду, яны развальваліся, не паспеўшы як след нарадзіцца.

Вочы рассяяна застылі на расфарбаванай статуі мнішка ў нішы. А сам я гаварыў і гаварыў. Паступова абрысы статуі змяніліся, раса ператварылася ў паношанае паліто з настаўленым каўняром, выглядваў толькі малады твар з запалымі шчокамі і сухотлівым румянцам.

Перш чым я здолеў асэнсаваць гэты відзеж, мнішак зноў стаяў на сваім месцы такі, які і быў раней. Сэрца маё грукатала.

Няшчасная жанчына абаперлася на маю руку і бязголосу плакала.

Я перадаў ёй крыху сваёй сілы, якая ўлілася ў мяне, калі я чытаў яе ліст, і цяпер зноў адчуў сябе пэўным і ўбачыў, як жанчына паступова брала сябе ў рукі.

— А я скажу, чаму я звярнулася рыхтык да вас, майстар Пэрнат, — зноў пачала яна ледзь чутна пасля доўгага маўчання. — Мімаходзь вы кінулі некалькі слоў, але шмат гадоў я не магла забыць іх...

Шмат гадоў? Кроў лінула ў мае жылы.

— Вы развітваліся са мною — не памятаю ўжо чаму і з якое прычыны, а я была яшчэ дзіця, і вы казалі так шчыра і так журботна: „Мінулага не вернеш. Але ўспомніце пра мяне, як што калі ў жыцці вы не ведацьмеце, што вам рабіць. А можа такі, дасць Бог, я вам спатрэблюся і змагу чым-небудзь пасобіць”. Тады я адварнулася і кінула свой мячык у фантан, каб вы не заўважылі маіх слёз. А потым рашыла падарыць вам каралавае сэрца, якое я насіла на шыі на шаўковай стужцы. Але я пасаромелася, я баялася, баялася, каб з мяне не смяяліся...

Памяць!

Халодныя пальцы сутаргі ўжо абмацвалі маю шыю. Мігатлівы бляск нуды, быццам з забытай далёкай радзімы, прабег па маіх вачах — знянацку, застрашліва. Маленькая дзяўчынка ў белай сукеначцы на палянцы замкавага парку, абсаджанага вязамаі. Так выразна я зноў убачыў усё гэта перад сабою...

Мабыць, я збялеў; я заўважыў гэта па спешцы, з якой яна загаварыла далей:

— Я ж ведаю, вашыя словы былі сказаны пад настрой, з якім вы развітваліся са мною, але яны часта суцяшалі мяне. І я ўдзячная вам за гэта.

Я моцна сціснуў зубы, заганыючы назад у грудзі распачны энк, які кроў мне сэрца.

Я зразумеў: то была міладайна, лігасцівая рука. Яна замыкала засаўку на браме маёй памяці. У свядомасці цяпер цвёрда засела, што мімалётны бляск ішоў з далёкага мінулага: каханне, якое так моцна спатужыла маё сэрца, на доўгія гады знясіліла мозак, і тады ноч бажавільнага шалу бальзамам умасціла маю параненую душу.

Спакваля і памалу на мяне сышла моўча вечнага спакою і асушыла мае сдэзы.

Суворыя і гордыя гукі званаў запаўнялі сабор, і, радасна ўсміхаючыся, я ўжо мог глядзець у вочы той, якая прыйшла шукаць у мяне абароны.

Я зноў пачуў глухі стук дзверцаў карэты і стукат капытоў.

Па вечаровым блакітна-бліскучым снезе я выйшаў у горад.

Ліхтары дзівілі мяне мігатлівымі вачыма, а горы наваленых кучамі елак пад шлолах серпантыну, мішуры і срэбраных арэшкаў нагадвалі мне пра Каляды.

На Ратушняй плошчы ў святле свечак каля статуі мадонны жабрачкі ў шэрых хустах перабіралі ружанцы і тварылі малітвы Багародзіцы.

Перад цёмным праходам у яўрэйскі квартал папрысядалі на кукішкі лаўкі каляднага кірмашу. У цэнтры яго, задрапіраваныя чырвоным палатном і ярка асветленыя чаднымі паходнямі, стаялі адкрытыя памосткі тэатра марыянтак.

Цвакаў Пульчынэль у пурпур-фіялетах, з плёткаю ў руцэ і з прывязаным да яе канца чэрапам выступаў конна — пад ім па сцэне гарцавала драўляная сівая кабылка.

Перад сцэнай радамі, шчыльна стоўкшыся, нерухома сядзела дзятва і не зводзіла вачэй з дзейства — шапкі нахлабучаныя на вушы, раты раззяўленыя, — усе багавейна і зачаравана слухалі вершы пражскага паэта Оскара Вінэра, прамаўляныя са скрыні маім сябрам Цвакам:

*Паэт быў першы, горды рыцар,
Хлапец худы ў атопках, трантах,
У яркіх латках хай, — а хіцер,
Усім грымасы кроіў хватка.*

Я завярнуў у цёмныя крывыя завулак, які выходзіў на плошчу. Там у прыцемках перад невялікай афішкай шчыльнай сцяною стаяў маўклівы натоўп.

Я падышоў. Мужчына запальваў сярнічкі, і я паспеў прачытаць абрыўкі радкоў. Мая атупелая галава ўтрымала некалькі слоў:

ВЫШУКВАЕЦЦА!

1000 гульдэнаў узнагароды
Пажылы мужчына апануты ў чорны
. Паведаміць:
. тоўсты, гладка паголены твар
. Валасы: сівыя
. Паліцэйская ўправа Кабінет №

Як жывы труп, бяздумны, да ўсяго абьякавы павольна валокся я уздоўж змрочных дамоў.

Жменька драбнюсенячых зорак іскрылася на цёмнай паласе неба над карнізамі дамоў.

Думкі мае бесклапотна луналі. Летучы назад у сабор... І цішыня ў глыбіні маёй душы рабілася ўсё больш шчасцедайнай і бясконцай, калі з боку плошчы, быццам над самым маім вухам, у марозным паветры пачуўся голас актора-лялечніка:

*Дык дзе ж каралавае сэрца?
Яно на стужцы палка б'ецца —
Яго на сэрцы я нашу...*

ЗДАНЬ

Да позняй ночы я неспакойна мераў крокамі свой пакойчык і круціў сабе галаву — як лепей успасобіцца ёй.

Колькі ўжо разоў быў гатовы пайсці ўніз да Шэмаяха Гілея, расказаць яму ўсё, што было даверана мне аднаму, і папрасіць у яго рады. І кожнага разу ўсё-такі не адважваўся.

Ён стаяў у маіх вачах такі велічны, што здавалася блюзнерствам займаць яго рэчамі зямной марнасці, пасля чаго зноў наставалі моманты, калі мяне пачыналі вярэдзіць жудасныя сумненні і паняверкі, — а ці праўда я перажываю ўсё гэта на яве, бо прайшло зусім няшмат часу, а ўсё, што адбылося, здавалася мне такім дзіўна збяжым у параўнанні з жыццёвым напорам падзей мінулага дня.

Няўжо-такі я не сплю? Ці магу я, чалавек, які, як яму здавалася, забыў сваё мінулае, — быць упэўненым хоць на хвіліну, што ўсё адбылося са мною на яве, калі адзіным сведкам усяго гэтага была толькі мая памяць?

Мой позірк упаў на свечку Гілея. Якая ўсё яшчэ стаяла на крэсле. Дзякуй Богу, прынамсі, адно бясспрэчна — я гаварыў з ім асабіста!

А ці нельга такі, без лішняга адкладу, збегчы да яго, кінуцца ў ногі, абхапіць калені і як чалавек чалавеку пабедаваць, пажаліцца на невымоўна горкую скруху, якая раз'ядае мне душу і сэрца?

Я ўжо быў узяўся за клямку, але тут жа і адвёў руку; уявіў сабе, што адбудзецца: Гілея умілажаліцца і правядзе рукой па маіх вачах... Не, не, толькі не гэта! Я не маю права на суцяшэнне. Яна даверылася мне, паспадзявалася на маю дапамогу і разумела, што ў небяспецы, якая мне, зрэшты, часам здавалася хімерычнай, — ёй небяспека тая ўяўлялася рэальнай і вельмі вялікай!

Я стараўся разважаць цвяроза і холадна — яшчэ ёсць час параіцца з Гілеем і заўтра; турбаваць яго цяпер, сярод ночы? Не выпадае. Толькі вар'ят зрабіў бы так.

Хацеў запаліць лямпу, але перадумаў, пакінуў, як было. Месяцава святло адбівалася з даху дома па той бок вуліцы і асвятляла маю каморку ярчэй, чым гэта нават было трэба. Я баяўся, што, калі запалю лямпу, ноч яшчэ больш задоўжыцца.

Ужо ў самой думцы запаліць лямпу, каб дачакацца раніцы, была распач, — нейкі ціхі страх падказваў мне, што раніца праз гэта адсунецца ў такую далеч, што яе можна і не дачакацца.

Я падышоў да акна: там, у вышыні, быццам прывідны, завіслы ў паветры могільнік, стаялі рады велягурыстых франтонаў — як каменныя помнікі з пасціранымі датамі жыцця і смерці, узбатаваныя на змрочныя разбураныя магілы, гэтыя „жытлішчы”, у якіх мроівы яшчэ жывых прагрызлі сабе норы і праходы. Доўга стаяў я так і пільна ўзіраўся, пакуль не пачаў ціхенька, зусім ціхенька здзіўляцца, што чамусьці зусім не спалохаўся, калі да мяне дайшоў шлох асцярожных крокаў за сцяною.

Я прыслушаўся: няма сумнення, там зноў нехта хадзіў. Рэзкі поскрып маснічын выдаваў нясмелую скрадлівасць падэшваў.

Я адразу апамятаўся. І літаральна паменшаў ростам, бо ўсё ўва мне сціснулася ад жадання пачуць. Усё адчуванне часу згусла ў адну кропку хвіліны. Зноў жвавае шалахценне, быццам яно спалохалася самога сябе і паспешна аддалася. І мёртвая моўча. Тая затоеная, жудасна напружаная ціша, якая выдае сама сябе і хвілінамі ператвараецца ў бясконцую пытку. Я стаяў нерухома, прыклаўшы вуха да сцяны, з камяком страху ў горле, бо раптам той там, за сцяною, стаіць гэтак сама, як і я, і робіць тое самае.

Я прыслухоўваўся.

Ані гуку.

Студыя за сцяною як вымерла.

Бясшумна, на пальчыках, я падкраўся да крэсла каля ложка, узяў Гілею свечку, запаліў.

Пачаў разважаць: жалезны дахавы люк каля ўваходу ў студыю Савіелі можна адчыніць толькі сярэдзіны.

На ўсякі раз я ўзяў кавалак загнутага ў крук дроту, які ляжаў сярод маіх штыхеляў на сталі: такія замкі адчыняліся лёгка. З першага націску на спрунжыну.

І што было б?

Гэта мог быць толькі Аарон Васэртрум, гэта ён нышкарыў за сцяной, — магчыма, капаўся ў камодзе, разважаў я, каб атрымаць у рукі новую зброю і доказы.

Але што толку, калі я ўмяшаюся?

Адкінуўшы ўсе сумненні, я пастанавіў сабе: разважаць няма чаго, дзейнічай!
Толькі б нечым спыніць гэта жажлівае чаканне раніцы!

І вось ужо я стаяў перад дахавым люкам, асцярожна націснуў, прасунуў кручок у замок і прыслухаўся. І праўда: быццам нейкі цяглы пошум там у студыі, быццам нехта высоўваў шуфляду.

У той жа момант засаўка паддалася.

Я паспеў аглядзець пакой і ўбачыў, хоць было цёмна і свечка толькі сляпіла мне вочы, як чалавек у доўгім чорным паліто адскочыў ад пісьмовага стала, нейкае імгненне памарудзіў, шукаючы, куды схвацца, зрабіў рух, быццам хацеў кінуцца на мяне, пасля сарваў з галавы капялюш і прыкрыў ім твар.

„Што вы тут шукаеце?” — хацеў крыкнуць я, але чалавек апырэдзіў мяне.

— Пэрнат! Гэта вы? Дзякуй Богу! Патушыце свечку!

Голас падаўся мне знаёмым, але ні ў якім разе ён не мог належаць старызніку Васэртруму.

Я машынальна дзьмухнуў.

У пакоі стаяў прыцемак — толькі ў акно пранікала мігатлівая блакітнаватая мгла, яна як бы нават асвятляла пакой, зусім як у мяне, і я з асаблівай увагай напружыў вочы, перш чым у змардаваным сухотнай гарачкаю твары, які раптам выплыў з паліто, змог пазнаць рысы студэнта Хароўсэка.

„Мнішак!”, — ужо гатова было сарвацца ў мяне з языка, і я адразу ўзгадаў учарашнія відзежы ў саборы. *Хароўсэк! Менавіта ён — той чалавек, які мне патрэбны!* І я зноў пачуў ягонныя словы, сказаныя мінулага разу ў дождж, калі мы стаялі пад аркай брамы: „Неўзабаве Аарон Васэртрум даведаецца, што сцены можна праткнуць велізарнай атручанай іголкай; якраз таго дня, калі ён схопіць д-ра Савіелі за горла! От якраз у той саменькі дзень!”

Значыцца, Хароўсэк — мой саюзнік? Ці ведае ён, што тут спрыгодзілася? Яго прысутнасць тут у такі незвычайны час ужо дазваляла зрабіць такую выснову, але я не асмеліўся задаць пытанне ў лоб.

Ён падбегаў кінуўся да акна і паглядзеў уніз паміж занавесак на вуліцу.

Я здагадаўся: ён апасаўся, што Васэртрум мог заўважыць святло ад маёй свечкі.

— Вы, канечне, думаеце, што я начны злодзей, які шастае па чужых кватэрах, майстар Пэрнат, — сказаў ён няўпэўненым голасам пасля доўгага маўчання. — Але я гатовы пабажыцца...

Я тут жа перабіў Хароўсэка і супакоіў яго.

Каб паказаць, што у мяне да яго няма ніякага недаверу, а, наадварот, бачу ў ім саюзніка, я з некаторымі пропускамi, якія палічыў патрэбнымi, сказаў яму ўсё, што ведаў пра студыю і як я баяўся, што добра знаёмай мне жанчыне пагражае небяспека ў пэўным сэнсе стаць ахвярай прагнага шантажыста.

Па ўвазе, з якою ён выслухаў мяне, не перапыняючы майго маналогу сваімі пытаннямі, я ўпэўніўся, што ён амаль усё ведае, хоць, магчыма без некаторых дэталей.

— Магчыма, так яно і ёсць, — задуменна прамовіў ён, калі я скончыў свой расказ. — Значыцца, я ўсё-такі не памыліўся! Прахвост хоча ўзяць д-ра Савіелі за горла, гэта ясна, але, відавочна, яшчэ не набраў дастаткова матэрыялу. Мабыць, менавіта таму ён і цягаецца сюды бясконца! Якраз іду гэта я ўчора, як кажучы „чыста выпадкова”, па Ганпасгасэ, — патлумачыў Хароўсэк, убачыўшы недаўмёнасць на маім твары. — Аж кінулася мне ў вочы, што Васэртрум спачатку вельмі доўга — з удаванай абыякавасцю — шлындаецца каля брамы, а потым, думаючы, што яго ніхто не бачыць, шыгануў у дом. А я тут жа за ім, удаючы, быццам хачу заскочыць да вас на хвілінку, і пастукаўся да вас і застаў яго знянацку, калі ён каля жалезных дзвярэй на дах поркаўся ключом. Вядома, ён тут жа спашапіўся, калі я падышоў, і нібыта з той самай прычыны, што і я, пастукаўся да вас. Зрэшты, вас не аказалася дома, бо ніхто нам не адчыніў.

Калі ж я пазней асцярожненька распытаўся ў яўрэйскім квартале пра студыю, мне сказалі, што нехта, паводле апісання гэта мог быць толькі д-р Савіёлі, тайна здымае тут кватэру. Калі д-р Савіёлі цяжка захварэў, да ўсяго астатняга я дадумаўся сам.

Глядзіце, усё гэта я дастаў з шуфлядаў, каб на ўсякі выпадак апярэдзіць Васэртрума, — сказаў Хароўсэк і паказаў на пачак пісьмаў, якія ляжалі на пісьмовым сталі. — Гэта ўсё, што я мог знайсці з дакументаў. Дасць Бог нічога больш і няма. Прынамсі, я праверыў усе камоды і шафы, хай сабе і ўпоцьмах.

Слухаючы яго, я агледзеў пакой, і міжволі пагляд мой спыніўся на люку ў падлозе. Пры гэтым я цьмяна памятаў, што Цвак неяк казаў мне, нібыта ў студыю вядзе патайны ход.

Гэта была квадратная пліта з колцам замест ручкі.

— Дзе нам схаваць пісьмы? — зноў пачаў Хароўсэк. — Вы, майстар Пэрнат, і я, бадай што, адзіныя на ўсё гэта, хто здаецца Васэртруму бяскрыўднымі людзьмі Чаму менавіта я, на тое... у мяне... свае адмысловыя... падставы (я ўбачыў, як перакасіўся ад гневу яго твар, як ён літаральна перакусіў апошнюю фразу), а вы для яго... — Хароўсэк праглынуў слова „вар'ят” з сутаргавым прытворным кашлем, але я здагадаўся, што ён хацеў сказаць.

Аднак горычы ніякай я не адчуваў: адно тое, што я магу „яе” абараніць, рабіла мяне такім шчаслівым, што любая крыўда тут залішнілася б.

Хароўсэк даўно пайшоў, а я ўсё ніяк не адважваўся падысці да ложка. Нейкая ўнутраная трывога грызла мяне і не давала заснуць. Нешта яшчэ я павінен зрабіць, падумаў я, але што, што?

Накідаць план студэнту, як дзейнічаць далей?

Гэта не гадзілася. Хароўсэк і без таго не спускаў вачэй са старызніка, гэта несумнена. Я жахнуўся, калі падумаў, колькі нянавісці было ў ягоных словах.

Што ж такога мог яму зрабіць Васэртрум?

Дзіўны душэўны неспакой нарастаў і даводзіў мяне да роспачы. Нешта Нябачнае, Тагасветнае клікала мяне, але я не разумеў Яго.

Я здаваўся сабе канём, які падчас выездкі адчувае, як патузваюцца павады, і не ведаў, які трук трэба выканаць, не разумеў каманды верхаўца.

Альбо, можа, усё-такі спусціцца да Шэмаяха Гілея?

Усё ўва мне пратэставала.

Учарашнія саборныя відзежы, прывідны мнішак, на плячах у якога вырасла галава Хароўсэка, як адказ на маўклівую просьбу пра абарону, было мне дастатковым намёкам, каб і далей не грэбаваць цьмяным прадчуваннем. Тайныя сілы прагнуліся ўва мне даўно, гэта было непазбежна, пачуцці абвастрыліся, як я ні спрабаваў адмаўляць гэта.

Адчуваць літары, а не толькі чытаць іх — зрабіцца ў самім сабе іх тлумачальнікам, які перакладае сабе тое, што падказвае маўклівы інстынкт, менавіта тут павінен быць ключ, — думаў я, — якім можна растлумачыць зразумелаю моваю самога сябе, сваю душу.

„Ёсць у іх вочы, але не бачаць; ёсць у іх вушы, але не чуюць”¹⁶, — успомніў я словы з Бібліі, якія праяснялі маю думку.

„Ключ, ключ, ключ” — машынальна паўтаралі мае губы, пакуль прывід гэтай незразумелай ідэі марочыў мне галаву, і я нечакана згледзеў гэта.

„Ключ, ключ?..” Мой позірк упаў на драцяны кручок, які я ўсё яшчэ трымаў у руцэ і якім толькі што дапамог сабе адчыніць дзверы на гарышча. А пякуючы цікаўнасць, куды ж такі мог весці квадратны люк са студыі, так і разбірала мяне. Нядоўга думаючы, я яшчэ раз прабраўся ў студыю Савіёлі і пачаў цягнуць за кальцо люка, пакуль мне не ўдалося падняць пліту.

¹⁶ Пс. 113:13-14; 134:16-17.

Спачатку ўнізе нічога не было відаць — цемра і цемра. Пасля я разгледзеў вузкія крутыя сходкі, якія вялі ў апраметную цемру.

Я пачаў спускацца.

Нейкі час веў рукою навобмацак па сцяне, але ёй канца не было: праёмы, сырыя ад слізі і плесні, павароты, куты, закуткі і праходы найпрост, направа і налева, рэшткі згнілых драўляных дзвярэй, перакрываванні, а потым зноў сходды, сходды угору і ўніз.

І паўсюль матавы, задушлівы пах плесні і гнілізны

І ўсё яшчэ аніякага пробліску.

Трэба было хоць прыхапіць Гілелеву свечку!

Нарэшце я адчуў, што ступіў на роўную гладкую зямлю.

Пад нагамі захрабусцела, і я адчуў, што іду па сухім пяску.

Гэта мог быць толькі адзін з бясконца праходаў, бясконца і бяссэнсавых праходаў пад гэта да ракі.

Я не здзівіўся: з неверагодна далёкіх часоў паўгорада стаяла на такіх падземных катакомбах, а ў жыхароў Прагі былі важкія падставы спакон веку свае цёмныя гешэфты хаваць ад старонняга вока.

Ніякага пошуму згары; гэта падказвала мне, што я ўсё яшчэ мог быць пад яўрэйскім кварталам, які быццам выміраў уначы, хоць пад зямлёй я ўжо быў цэлую вечнасць. Грукатлівыя плошчы альбо вуліцы там, наверху, выдалі б сябе грукатам экіпажаў.

На імгненне я спалохаўся: а што, калі я кружляю на адным месцы?! Альбо ўпаду ў яму, паранюся, зламаю нагу і не змагу ісці?!

Што тады будзе з яе пісьмамі, пакінутымі ў маёй кватэры? Яны непазбежна трапяць у рукі Васэртруму.

Успаміны пра Шэмаяха Гілея, з якім цьмяна звязвалася ўяўленне пра заступніка і настаўніка, міжволі супакоілі мяне.

Каб перасцерагчыся, я прыпаволіўся, ставячы ногі навобмацак, а рукі падняўшы ўгору, каб незнарок не напароцца галавою, калі праход раптам звужаецца.

Час ад часу, а там і ўсё часцей, я апускаў рукі, і нарэшце скляпенне стала такое нізкае, што я, каб рухацца далей, мусіў нагнуцца.

Раптам мая паднятая рука правалілася ў пустату.

Я спыніўся і паглядзеў угору.

Паступова я пачаў адрозніваць слабенькае святло, якое падала са столі, ледзь прыкметнае прасвятленне.

Няўжо тут шахта, якая, можа стацца, вядзе з падземелля? Я выпрастаўся на поўны рост і на ўзроўні галавы пачаў мацаць вакол сябе рукамі: угары была квадратная шахта, выкладзеная каменем.

Паступова я разгледзеў абрысы гарызантальнага крыжа, і нарэшце мне ўдалося ўхапіцца за адну перакладзіну, падцягнуцца і пралезці паміж імі.

Цяпер я *стаяў* на крыжы і спрабаваў зразумець, дзе ж гэта я апынуўся.

Мабыць, тут канчалася вінтавая лесвіца, калі мне правільна падказвалі пальцы.

Доўга, неверагодна доўга мусіў я абмацаваць сцяну, пакуль не знайшоў другую прыступку, а тады я праціснуўся на яе.

Усяго было восем прыступак. Кожная адна ад адной на вышыні чалавечага росту.

Незразумела: угары лесвіца прымыкала да гарызантальнай панелі, святло праз яе сачылася ў форме раўнамерных ліній, якія я заўважыў яшчэ з праходу.

Я нахіліўся, наколькі мог, каб лепей разгледзець здалёку, як праходзяць лініі, на сваё вялікае здзіва, убачыў, што яны ўтвараюць форму шасцікутніка, які я бачыў на сінагозе.

Што ж гэта магло быць?

Раптам да мяне дайшло: ды гэта ж люк, які па краях прапускаў святло!

Драўлянае века люка ў форме зоркі!

Я ўперся плячом у века, падняў яго і ў наступнае імгненне апынуўся ў

памяшканні, асветленым яркім месяцам.

Гэта быў даволі цесны пакоік, з кучай рыззя ў куце і з адным закратаваным акном.

Дзверэй ці, інакш кажучы, уваходу, за выключэннем таго, якім я толькі што скарыстаўся, выявіць не ўдалося, як я ні абмацваў усе сцены.

Адлегласць паміж прутамі рашоткі на акне была надта малая, каб можна было прасунуць галаву, але тым не меней мне ўдалося шмат чаго разгледзець.

Пакой ляжаў прыкладна на вышыні чацвёртага паверха, бо дамы па той бок вуліцы былі толькі трохпавярховыя і дахі ў іх былі ніжэй акна з рашоткаю.

Тратуар быў ледзь відзён, але за месячным святлом, якое біла мне ў твар, там здавалася так цёмна, што было немагчыма разгледзець усё ў дэталях.

Вулка несумненна была ў яўрэйскім квартале, бо вокны па той бок усе да аднаго закладзены цэглай ці пазначаны на будынку карнізам, а толькі ў гэта дамы былі так дзіўна павернутыя спінай адзін да аднаго.

Дарма я мучыўся, каб даведацца, чым магла быць гэтая дзіўная будыніна, у якой цяпер быў я.

Магчыма, гэта закінутая бакавая вежа грэчаскай царквы? Альбо нейкая прыбудова да Стара-новай сінагогі?

Месца было мне незнаёмае.

Я зноў агледзеў пакойчык — нічога, што магло б даць хоць якую зачэпку здагадацца, дзе ж гэта я. Ад сцен і вуглоў веяла холадам, тынк даўно адлушчыўся, і ніводнай дзіркі ад цвіка, якія маглі б падказаць, што нехта калісьці ў памяшканні жыў.

Падлога была пакрыта тоўстым пластам пылу, быццам па ім ужо добры дзесятак гадоў не ступала нага чалавечая.

Капацца ў старых трантах, кінутых у куце, было агідна. Там было досыць цёмна, і я не мог разгледзець, што там такое было.

Збоку глядзелася кучай рыззя.

Альбо, можа, як два-тры старыя чорныя чамаданы.

Я паддаў лахманы нагою. І гэтым самым пасунуў кучу бліжэй да паласы святла, якая клалася ад месяца папярок пакоя. Гэта быў вялікі цёмны хатуль, ён ляніва расхрысціўся перад мною.

Як бяльмо, бліснула пляма!

Можа, металічны гузік?

Паступова да мяне дайшло, што з хатуля выпаў рукаў неверагодна старадаўняга крою.

І ўнізе ляжала невялікая белая скрыначка ці нешта падобнае на яе, прыціснутае маёй нагою, — яна тут жа рассыпалася множам зашмальцаваных лісткаў. Лёгкім ударам нагі я паддаў адзін. Лісток паляцеў да святла.

Паштоўка?

Я нагнуўся: пагат¹⁷?

Тое, што мне здалося белай скрыначкай, было калодай картаў для гульні ў тарок.

Я падняў іх. Што можа быць больш недарэчнае за калоду картаў тут, у гэтым таямнічым месцы!

Дзіўна, але я ўсміхнуўся. І ледзь прыкметны страх запоўз у душу.

Я спрабаваў знайсці банальнае тлумачэнне, — як маглі трапіць сюды карты. І машынальна пералічыў іх. Калода была поўная — семдзесят восем штук. Але ўжо пакуль лічыў, звярнуў увагу — карты былі быццам зроблены з льдзінак.

Паралізуючы холад ішоў ад іх, і калі я сціснуў калоду ў руцэ, дык потым ледзьве мог растуліць пальцы, — іх як сутаргай звяло. Зноў паспрабаваў знайсці разумнае тлумачэнне: на мне ўсё лёгкае, без паліто і капелюша я доўга блукаў па падземным лабірынце, глухая зімовая ноч, каменныя сцены, лютая сюжа пранікае ў пакой з

17 Пагат („Блазен”) — першая казырная карта ў картачнай гульні тарок.

месячным святлом, — дзіўна, толькі цяпер я адчуў, што замярзаю. Хваляванне, якое ўвесь час трымала мяне, яно ж і не давала мне адчуць холаду.

Па целе прабеглі дрыжыкі. Паступова мароз пранікаў у мяне ўсё глыбей і глыбей. Я адчуваў, што косці мае ператвараюцца ў лёд, у ледзяныя металічныя пруты, да якіх прыліплі мьшцы.

Не дапамагалі ні бег па пакоі, ні тупанне нагамі. Ні ляпанне рукамі наапахі. Я сціснуў зубы, каб не чуць, як яны ляскаюць.

Гэта смерць, сказаў я самому сабе, гэта яна паклала свае ледзяныя далоні на маё цемя.

Я апантана змагаўся з дурманам ледзянога сну, які абвалокваў мяне пушыстым і душным покрывам.

Пісьмы ў маім пакоі, — яе пісьмы! — крыкнула ў мяне ўсярэдзіне. Іх знойдуць, калі я памру. А яна спадзяецца на мяне! Яе ратунак у маіх руках! Памажыце! Памажыце! Памажыце!

Я крычаў праз аконную рашотку ў пустую вуліцу, аж рэха паўтарала: „Памажыце! Памажыце!”

Я кінуўся на падлогу і зноў ускочыў. Мне нельга паміраць, нельга! Дзеля яе, толькі дзеля яе! Што б там ні было, мне трэба грымець касцямі, каб сагрэцца.

Тут мой пагляд упаў на рыззё ў куце, я кінуўся да яго і дрыготкімі рукамі нацягнуў на сябе.

Гэта быў сатлелы лапсярдак з тоўстага цёмнага сукна дапатопага крою.

Ад яго патыхала гнілізнай і сырасцю.

Потым, прысеўшы на кукішкі, я скурчыўся ў куце і паступова, паступова пачаў крыху сагравацца. Але мяне не пакідала жудаснае адчуванне. Што я прамерз да касцей. Я сядзеў нерухома, толькі вадзіў вачыма: карта, якую я спачатку ўбачыў, — Блазен — яшчэ ляжала пасярэдзіне пакоя ў паласе святла.

Я пільна ўглядваўся ў яе.

Як што я ўглядваўся зводдалі, мне здавалася, што яе няўмела размалывала акварэльнымі фарбамі дзіцячая рука. На карце была намалывана яўрэйская літара „Алэф” у выглядзе мужчыны, апранутага ў старафранкскі касцюм, з каротка падстрыжанай вострай бародкай —эспаньёлкай і паднятай левай рукою, а правая паказвала ўніз.

Няўжо мужчына на карце так дзіўна падобны на мяне? — пачаў падазраваць я. Барада — зусім не пасавала Пагату-Блазну, я падпоўз да карты і адкінуў яе ў кут, дзе валяліся рэшткі рыззя, каб барадаты не мітрэнжыў мяне сваім паглядам.

Цяпер ён валяўся там — шэра-белая цёмная пляма — і мільгацеў мне з поцемкаў.

Я сілай прымусіў сябе падумаць, што ж мне цяпер рабіць, каб зноў дастацца ў свой пакой.

Дачакацца раніцы! Прахожыя пачуюць крыкі з акна, падставяць адтуль лесвіцу, перададуць мне свечку альбо ліхтар! Я быў цвёрда ўпэўнены, што без святла, блукаючы па бясконцы падземным ходзе, мне ніколі не дабрацца дамоў. Альбо, калі занадта высока, дык тады з даху на вярхоўцы?.. Божа мой, як маланкай працяло мяне; цяпер я ведаў, куды трапіў: *пакой без дзвярэй* — толькі з зарашочаным акном, — старадаўні асабняк на Старашкольнай, які людзі за мілю абыходзяць бокам! Ужо колькі гадоў таму назад адзін такі рызыконт спусціўся быў з даху на вярхоўцы, каб заглянуць у акно, а вярхоўка парвалася і... так: *я быў у тым самым доме, у якім кожны раз знікаў Голэм.*

Дзікі жах, з якім я дарма змагаўся і якога ні разу не мог заглушыць успамінамі пра пісьмы, паралізаваў мае думкі, і сэрца маё сутаргава сціснулася.

Здэравянельмі губамі я паўтараў, што гэта толькі вецер, які ледзяным дыханнем крануў куты пакоя, паўтараў часцей і часцей, са свістам прыдыхаючы, — больш нічога не дапамагала: там, па той бок бялёсая пляма — карта, яна згарнула ў згустак, дакранулася да краю светлай паласы і зноў адпаўзла ў цемру. У прасторы

пачуліся адзінокія гукі — паўвыдуманя, паўрэальныя — і тым не меней па-за мною, і ў той самы час у іншым месцы — у глыбіні маёй душы, — і зноў пасярэдзіне пакоя. Гукі, падобныя на шолах, як калі ён бывае ад цыркуля, калі яго вастрыё ўваткнута ў сэрца дрэва!

І гэтая неадступная бялявая пляма... бялявая пляма! Карта, нікчэмная, дурная і недарэчная гульнёвая карта, крычаў я сам сабе, убіваў у мазгі... дарма... Усё было марна: яна ўсё-такі і насуперак усяму здабыла плоць...

Блазен зашыўся ў кут і ўтаропіўся знізу на мяне *маім уласным тварам*.

Гадзінамі, гадзінамі сядзеў я на кукішках, нерухома, у сваім кутку, засунуўшы ледзяныя косці ў чужы сатлелы лапсардак. А па той бок Блазен — я сам. Нямы, нерухомы.

Так мы ўзіраліся — я ў яго твар, а ён у мой — вусцішнае люстраванне. -----

А ці сапраўды ён бачыў, як месячныя прамяні, нібы марудлівы слімак, прабіраюцца па падлозе і паўзуць па сцяне як стрэлкі нябачнага гадзінніка у бясконцасці, і ўсё бляднеюць, усё бляднеюць?

Я зачаравана глядзеў на яго, але нічога яму не памагло, калі ён захацеў растварыцца ў прамянях золку, якія ішлі яму на дапамогу праз рашотку акна.

Я трымаў яго.

Крок па кроку я змагаўся за сваё жыццё — за жыццё, якое належала мне, бо яно больш не было маё. -----

І калі ён зусім зменшыўся на святанні, зноў зашыўся ў сваю карту, я падняўся, падышоў да яго і схваў яго ў кішэню — Блазен. -----

Вуліца ўсё яшчэ была пустая і бязлюдная.

Я абшукаў кут, цяпер ужо асветлены ранішнім прыцемкам: чарапкі, заржавелая патэльня, сатлелыя лахманы, гарляк бутэлькі. Бяздушныя рэчы і тым не меней на дзіва знаёмыя мне. І сцены таксама — як у іх выразна пазначыліся дзіркі і шчыліны, але ж дзе бо гэта я іх бачыў?

Я ўзяў у руку калоду картаў — мне памроілася: ужо ці не сам я калісьці ў дзяцінстве размаляваў яе? Даўным-даўно, га? Гэта была калода для гульні ў тарок. Карты з яўрэйскімі знакамі. Я цьмяна памятаў, што нумар дванаццаць павінен быць — Павешаны... Галавой уніз. Рукі за спінай. Звязаныя. Я пералістаў калоду. Вось! Вось ён!

А пасля зноў — паўсон, паўдрымота, паўпэўнасць — перад мною ўзнікла карціна: *пачарнелая школа*, ссутулены, перакошаны, бурклівы вядзьмачы будынак, левае крыло паднятае, правае — зраслося з суседнім домам. Мы — падлеткі, нейкі закінуты склеп.

Пасля я агледзеў сябе з ног і вышэй і зноў не мог толку дабраць: адкуль на мне дапатопы лапсардак з чужога пляча?...

Грукат тачкі на вуліцы спалохаў мяне, я выглянуў, але на вуліцы па-ранейшаму — ні душы. Толькі раскормлены сабака на рагу вуліцы разважаў пра нешта сваё.

Вось! Нарэшце — галасы! Жывыя чалавечыя галасы!

Дзве старыя бабы няспешна ішлі па вуліцы, мне ўдалося напалавіну праціснуць галаву паміж прутамі. І я клікнуў іх. Раззвіўшы раты, яны ўтаропіліся ўгору і падрыхтаваліся слухаць. Але ўбачыўшы мяне, дзіка залямантавалі і далі лататы.

Яны прынялі мяне за Голэма, зразумеў я.

І пачаў чакаць, калі збяжыцца народ і я растлумачу ім, як сюды трапіў, але давялося чакаць добрую гадзіну, і толькі часам з-за якога-небудзь вугла асцярожна высоўваўся бледны твар, які сачыў за мной, каб тут жа зноў у дзікім страху кінуцца прэч.

Чакаць яшчэ некалькі гадзін. Пакуль не прыйдуць паліцэйскія — „дзяржаўнае смецце”, як звычайна называў іх Цвак?

Не, ужо лепей паспрабаваць пашукаць дарогі па падземным ходзе.

Магчыма, цяпер праз шчыліны сутарэння прабіваюцца промні святла?

Я споўз па лесвіцы і пайшоў дарогаю, якою ішоў учора, — па наваленых кучах бітае цэгля, па разбураным падвале, пасля ўскараскаўся па лесвіцы і зноў апынуўся ў калідоры *пачарнелай школы*, якую да гэтага я быццам бачыў у сне.

На момант на мяне наплылі ўспаміны. Парты, запырсканыя чарнілам, сшыткі па арыфметыцы, слязлівыя запевы, хлопчык, які выпусціў у класе хрушча, падручнікі з раздушанымі ў іх бутэрбродамі і пах апельсінавай лупіны. Цяпер я добра і напэўна ведаў: я бываў тут калісьці ў дзяцінстве. Але мне не хапала часу на пустыя развагі, і я паспяшаўся дамоў.

Першы, хто мяне сустрэў на Зальнітэргасэ, быў стары ссутуланы яўрэй з сівымі пэйсамі на скронях. Ледзь глянуўшы на мяне, ён тут жа закрыў твар рукамі і пачаў з падывам учыняць яўрэйскую малітву.

На крык павыскоквалі са сваіх нораў людзі — за маёй спінай падняўся неверагодны гвалт. Я азірнуўся і ўбачыў масу людзей са смяротна белымі, перакошанымі ад страху тварамі, яны кішэлі, натыкаліся на мяне.

Уражаны, я апусціў вочы і зразумеў: паўзверх майго касцюма на мне надзеты той самы лапсардак — і людзі паверылі, што перад імі Голэм. Я хуценька шмыгнуў і схаваўся за вугал бліжэйшае брамы і скінуў з сябе сатлелья лахманы.

Тут міма мяне з галасам пранёсся натоўп, размахваючы каламі, раз'юшана праклінаючы мяне. - - -

СВЯТЛО

Некалькі разоў за дзень я стукаўся да Гілея; на душы было неспакойна: мне трэба было пагаварыць з ім і распытацца пра ўсе гэтыя загадкавыя падзеі, але за кожным разам мне адказвалі, што яго няма дома, і я не ведаў, што мне рабіць.

Як толькі ён вернецца з яўрэйскай Ратушы дамоў, яго дачка, сказала, адразу заведаміць мяне...

Зрэшты, якая дзівосная дзяўчына гэтая Мір'ям!

Дзяўчат такога тыпу я яшчэ ніколі не бачыў.

Прыгажосць такая самабытная, што з першага погляду яе і зразумець немагчыма, прыгажосць, ад якога язык няме, калі глядзіш на яе, і якая абуджае нейкае няўцямнае пачуццё, нешта накшталт пяшчотнай журбы. Паводле законаў прапорцыі, якія ўжо тысячы гадоў як адышлі ў нівеч, думаў я, гэты твар набыў форму, якую вось я зноў бачыў перад сабою.

Я прымяраў: які ж каштоўны трэба выбраць камень, каб захаваць такі твар у геме і пры гэтым, хай хоць чыста вонкава, датрымацца мастацкасці; чорна-сіні адліў валасоў і вачэй, які пераўзыходзіў усё, што толькі я мог уявіць, мне не ўдаваўся. Як спачатку духоўна і фізічна, згодна з сэнсам і зрокавым уражаннем перадаць у геме незямную вытанчанасць твару, не заходзячы ў тупік павярхоўнага рамесніцкага падабенства ў духу кананічнай псеўдамастацкай школы!

Я ясна разумеў, што толькі ў мазаіцы можна дамагчыся поспеху, але які матэрыял выбраць? На яго пошук можа не хапіць чалавечага жыцця...

І куды толькі падзеўся той Гілель!

Я рваўся да яго як да даўняга дарагога друга.

Дзіўна: усяго за некалькі дзён — а я ж, па сутнасці, гаварыў з ім толькі раз у жыцці, добра памятаю, — ён прырос мне да сэрца.

Так, правільна: мне трэба больш надзейна схаваць пісьмы, яе пісьмы. Каб не хвалявацца, калі зноў давядзецца надоўга сысці з дому.

Я дастаў іх з камоды: у шкатулцы ім будзе надзейней.

З пісьмаў выпала фотакартка. Я не хацеў глядзець, але ўжо было позна.

Мне кінуліся ў вочы парчовая накідка на аголеных плячах — такую я ўбачыў „яе” першы раз, калі яна была ўбегла ў мой пакой са студыі Савіёлі і паглядзела мне ў вочы.

Невыказны боль пранізаў мяне. Я прачытаў надпіс на картачцы, не разумеючы ні слова, і ў канцы імя:

Твая Ангеліна.

Ангеліна!!!

Ледзь толькі я вымавіў гэта імя, як зверху данізу разадралася завеса. Я думаў, што ад гора упаду на падлогу. Сутаргава сціснуў пальцы і стагнаў, кусаючы сабе рукі: толькі б зноў не бачыць, Божа нябесны, благаў я, дай, як раней, жыць у глыбокім сне.

Стогн падступіў мне да горла. — Набрыняў. — У роце смакавала дзіўна соладка — як крывёю...

Ангеліна!!

Імя яе плыло ў маіх жылах разам з крывёю і ператварылася ў невымоўна таямнічую пяшчоту.

Вялікай намогай сілы і духу я прымусіў сябе супакоіцца — са скрыгатам зубоўным, — глядзець на картачку, пакуль нарэшце не ўзяў над ёю ўладу.

Уладу над ёю!

Гэтак сама, як сёння ўначы над гульніёвай картай. - - - -

Нарэшце! Крокі! Мужчынскія крокі!

Прыйшоў!

Радасны, я падбег да дзвярэй і адчыніў.

Перад мною стаяў Шэмаях Гілель, а за яго спінай — я крыху папільнуў сябе, што адчуў расчараванне, — чырванашчокі з круглымі дзіцячымі вачыма стары Цвак.

— Рады бачыць вас у выдатным здароўі, майстар Пэрнат, — пачаў Гілель.

Халоднае „вы”?

Мароз. Лютая забойчая сцюжа раптам хлынула ў пакой.

Прыгнечаны, я слухаў, мала што чуючы, як лапатаў нешта Цвак, задыханы ад хвалявання.

— Уй, вы ўжо ведаеце, зноў аб'явіўся Голэм! Надоечы толькі і гаворкі было, што пра яго, вы ж яшчэ памятаеце, Пэрнат? Увесь яўрэйскі квартал на нагах, Фрызландэр бачыў яго на свае жывыя вочы, ну ж, Голэма бачыў. І зноў, як заўсёды пачалося з забойства, вы ж ведаеце...

Заінтрыгаваны, я наставіў вушы — забойства?

— Дык вы нічога не ведаеце, Пэрнат, вы нічога не ведаеце? — затармасіў мяне Цвак. — Але ўнізе на рагу вісіць грозная паліцэйская абвестка. Ну, як на мой характар, дык, магчыма, забілі дырэктара страхавой кампаніі Цотмана, „вольнага муляра”. Лойзу ўжо забралі адразу — у доме. Рыжая Разіна кудысьці зліняла... Голэм... Голэм. Гэта ж проста валасы ўстаюць, гэта ж трэба...

Я нічога не адказаў і ўбачыў вочы Гілеля: чаго ён так пільна глядзеў на мяне?

Лёгенькая ўсмешачка ледзь кранула яго вусны.

Я зразумеў — гэтая ўсмешка мне.

Хацелася кінуцца яму на шыю — у такой радасці, у такім захлёбе.

Я замітусіўся па пакоі, не ведаючы, што падаць, што прынесці. Шклянкі?

Бутэльку бургундскага? (Засталася толькі адна.) Цыгары?..

Нарэшце я змог загаварыць:

— Але ж чаму вы не сядзеце?! — і ўмомант пасадзіў абодвух сваіх сяброў.

— Чаго вы ўвесь час усміхаецеся, Гілель? — з прыкрасцю сказаў Цвак. — Ужо ці не думаеце вы, што Голэм — прывід? Мне здаецца, вы наогул не верыце ні ў якога Голэма?

— Я не паверыў бы ў яго, нават калі б убачыў яго тут перад сабою ў пакоі, — спакойна адказаў Гілель, паглядваючы на мяне.

Я зразумеў двайное дно ў ягоных словах.

Цвак атарапела адарваўся ад віна:

— А сведчанні сотняў людзей вам нішто, Гілель? Але ж, Гілель, пачакайце, падумайце над тым, што я вам зараз скажу: у яўрэйскім квартале цяпер пойдзе забойства за забойствам, адно за адным пойдучь, скажу я вам! Голэм вядзе за сабою цэлы легіён.

— У збегу падобных падзей няма нічога дзіўнага, — запярэчыў Гілель. Адказваючы на хаду, ён падышоў да акна і глянуў на вуліцу на лаўку старызніка. — Калі дзьме адліжны вецер, ён аддаецца ва ўсім карэнні, і ў салодкім і ў агрутным.

Цвак весела падміргнуў мне і кінуў у бок Гілея.

— Калі рэбэ захоча, ён раскажа вам пра такія рэчы, ад якіх валасы ўстаюць дыбарам, — нападўголасу сказаў ён.

Цвак абярнуўся.

— Я не рэбэ, хоць і маю права насіць такі тытул. Я ўсяго толькі бедны архівіст у яўрэйскай Ратушы і вяду запісы ў кнізе — пра жывых і мёртвых.

Я адчуў прыхаваны сэнс ягоных слоў. Нават актор-лялечнік адчуў гэта. Ён прыціх, і нейкі час ніхто з нас не парушаў маўчання.

— Паслухайце, рэбэ, даруйце, я хацеў сказаць пан Гілель, — зноў пасля паўзы сказаў Цвак, і ягоны голас прагучаў незвычайна сур'ёзна. — Я ўжо даўно хачу папытацца ў вас. Вы можаце нічога не адказаць, калі не хочаце альбо не павінны...

Шэмаях падышоў да стала і, пакручваючы ў руцэ шклянку, паглядзеў на яго. Ён не піў віна, магчыма, яму забараняў яго яўрэйскі закон.

— Смялей, пане Цвак, пытайцеся.

— ... Вы што-нубудзь ведаеце пра яўрэйскае містычнае вучэнне Каббалу, Гілель?

— Зусім няшмат.

— Я чуў, што павінен быў захавацца дакумант, па якім можна вывучыць Каббалу. „Сохар”...

— Так, „Сохар” — „Кніга зьянення”.

— Вось такі бачыце, ёсць-такі, — узбурыўся Цвак. — Ці ж не ёсць лямант у неба такая несправядлівасць, што твор, які нібыта трымае ў сабе ключы да разумення Бібліі і да райскае асалоды...

— Толькі адзін ключ, — запярэчыў яму Гілель.

— Хай сабе адзін, але-такі ключ. Дык вось, гэтая праца, з прычыны яе небывалай рэдкасці і каштоўнасці, зноў жа даступная адным багацеям? У адным-адзіным экзэмпляры, які да таго ж пыліцца ў Лонданскім музэі, як мне казалі. І каб жа толькі таго. А то ж яшчэ і напісаны па-халдэйску, па-арамейску і па-габрэйску, альбо, ужо і сам не ведаю па-якому! — І вы сабе думаеце, што я, напрыклад, магу калі-небудзь у жыцці навучыцца гэтых моваў альбо ж з'ездзіць у той ваш Лондан?

— Няўжо ўсе вашыя заповітныя жаданні скіраваны толькі на гэта? — з лёгкімі кепікамі ў голасе спытаў Гілель.

— Паклаўшы руку на сэрца, дык жа не, — прызнаўся Цвак, збіты спанталыку такой заўвагай.

— Тады вам не след скардзіцца, — суха сказаў Гілель. — Хто не прагне духоўнасці ўсёй істотай сваёй, як ядушны хворы — паветра, той не можа спадобіцца дару далучыцца да боскіх тайнаў.

„І тым не меней кніга павінна быць перакладзена, — мільганула ў мяне ў галаве. — Бо ў ёй усе ключы да разгадкі астатняга свету, а не толькі адзін ключ”. Я машынальна пачаў церабіць „пагата —блазна”, які ўсё яшчэ ляжаў у мяне ў кішэні, але перш чым мне ўдалося сфармуляваць пытанне, Цвак ужо задаў яго.

Гілель зноў загадкава ўсміхнуўся:

— *Любое пытанне, якое можа задаць чалавек, у той самы момант ёсць і адказ, калі пытанне саспела ў галаве.*

— І вы зразумелі, што ён хацеў гэтым сказаць? — павярнуўся да мяне Цвак.

Я не адказаў і затоіў дыханне, каб не прапусціць ніводнага Гілелевага слова.

Шэмаях сказаў далей:

— Усё жыццё ёсць *не што* іншае, як наспелыя пытанні, цяжарныя адказам, і

адказы, цяжарныя пытаннем. Хто бачыць у жыцці нешта іншае, той — дурань.

Цвак стукнуў кулаком па сталe:

— Ага: пытанні кожны раз гучаць інакш, і адказы, якія кожны разумее па-свойму.

— Усё якраз у гэтым, — ахвотна згадзіўся Гілель. — Лячыць усіх людзей адной лыжкай — выключны прывілей урача. Хто задае пытанне, той атрымае і адказ, які яму патрэбен, інакш любая істота страціць сама сябе. Вы думаеце, нашыя яўрэйскія творы выпадкова напісаны толькі зычнымі літарамі? Кожны знаходзіць *самому сабе* ўтоеныя галосныя, якія адкрываюць свой пэўны сэнс толькі аднаму яму, жывое слова не павінна рабіцца мёртвай догмай.

— *Словы, рэбэ, словы!* — рэзка запырэчыў актор-лялечнік. — Будзь я апошні „блазен”, калі што-небудзь зразумеў!

Блазен!! — маланкай бліснула ў маім мозгу. Ад страху я ледзь не ўпаў з крэсла.

Гілель стараўся не глядзець мне ў вочы.

— „Апошні блазен”? Хто ведае, ці не завуць вас так на самай справе, пане Цвак! — быццам здалёку даляцеў да мяне голас Гілеля. — Ніколі нельга быць да канца пэўным сваёй справы. Зрэшты, калі ўжо ў нас завялося пра карты, пане Цвак, дык ці не гуляеце вы ў тарок?

— У тарок? А як жа. Змалку.

— У такім разе мне неяк нязвыкла чуць, што вы распытваецеся пра кнігу, якую тысячы разоў трымалі ў руках.

— Я? Трымаў у руках? Я? — Цвак схапіўся за галаву.

— Вядома, вы! Вам ніколі не здавалася дзіўным, што ў калодзе для тарока дваццаць два казыры — роўна столькі ж, колькі літар у габрэйскім алфавіце? Хіба нашыя чэшскія карты не нясуць на сабе карцінак, відавочных, як сімвалы: дурань, смерць, сатана, Страшны суд? Вы. Дарагі мой дружа, па сутнасці, хочаце, каб жыццё яшчэ мацней крычала вам адказы проста на вуха? Чаго вы, зразумела, не абавязаныя ведаць, дык гэта таго, што „тарок” альбо „тарот” — закон, альбо стараегіпецкае „тарут” — „спытаны”, і ў стараперсідскай мове слова „тарыск” азначае „я чакаю адказу”. Усё-такі вучоным трэба было ведаць гэта, перш чым сцвярджаць, што тарок паходзіць з часоў Карла Шостага. І гэтак сама як пагат — блазен — галоўны козыр у калодзе, так і чалавек — галоўная постаць у сваёй уласнай кнізе з малюнкамі, свой уласны двайнік. Старажытнагабрэйская літара „Алэф”, зробленая ў форме чалавека, які адной рукой паказвае ў неба, а другою ўніз, інакш кажучы, літара паказвае — „Тое, што ўгары, тое і ўнізе. Тое, што ўнізе, тое і ўгары”. Якраз таму я да гэтага сказаў: хто ведае, ці на самай справе вас завуць Цвакам, а не Блазнам. Не наклікайце бяды... — Гілель пры гэтым не зводзіў з мяне вачэй, і я адчуваў, як за ягонымі словамі раззеўрылася бездань новых значэнняў. — Не наклікайце бяды, пане Цвак! *Інакш можна апынуцца ў цёмным лабірынце*, з якога дарогі назад не знаходзіў ніхто з тых, хто *не насіў з сабою талісмана*. Паданне кажа, што аднойчы тры чалавекі спусціліся ў царства цемры, адзін звар’яцеў, другі аслеп, і толькі трэці — рабі бэн Акіба — вярнуўся дамоў цэлы і здаровы і сказаў, што ён сустрэў самога сябе. Вядома, будзеце казаць вы, не ён адзін сустракаўся з самім сабою, напрыклад, Гётэ, звычайна на мосце альбо нават на кладках, перакінутых з аднаго берага на другі, — хто глядзеў самому сабе ў вочы і *не з’ехаў з глузду*. Але ў гэтым выпадку было адлюстраванне толькі сваёй свядомасці, а не сапраўдны двайнік, не тое, што на арамейскай называецца „Гаўла дэ-Гармэй” — гэта значыцца, „дух касцей”, пра які сказана: „*Як сышоў ён, у праху, у магілу нятлены, так уваскрэсне ў дзень Страшнага суду*”. — Позірк Гілеля ўсё глыбей западаў мне ў душу.

Нашыя прабабкі казалі пра яго: „*Ён жыве* высокая над зямлёй у *пакоі без дзвярэй, толькі з адным акном*, праз якое нельга зносіцца з людзьмі. Хто зможа адолець яго і ачысціць яго душу, той зробіцца найлепшым сябрам самому сабе”...

... Нарэшце, што да тарока, вы яго ведаеце не горш за мяне: на кожнага гульца

выпадаюць розныя карты, але хто ў час скарыстаецца казырамі, той і мае партыю...

А цяпер, пане Цвак, нам пара! Хадземце, інакш вы вып'еце ўсё віно ў майстра Пэрната і не пакінеце яму ні кроплі.

НЭНДЗА

За акном бушавала завіруха. Сняжынкі, гэтыя кагорты малюсенькіх салдат у кашлатых мундзірах несліся міма акна адзін за адным у адным кірунку, быццам у вялікай паніцы перад ворагам, які не ведае літасці. Раптоўна збіўшыся ў кучу, яны з незразумелай прычыны раз'ятрыліся і шалёна кінуліся назад, пакуль іх не атакавалі з флангаў, знізу і згары новыя варожыя кагорты, і ўсё завяршылася вар'яцкай куламесай.

Мне здалося, што прайшлі месяцы з таго часу, як я зусім нядаўна перажыў загадкавы падзеі, і калі б да мяне не даходзілі па некалькі разоў на дзень чуткі, зрэшты, ужо прыхарошаныя, пра Голэма, і яны пастаянна не ажывалі з новай сілай, я мог бы падумаць у хвіліну сумненняў, што зрабіўся ахвярай псіхічнай хваробы.

Са стракатых арабесак, спілеченых вакол мяне падзеямі, адразу кінуўся ў вочы расказаны мне Цвакам выпадак з нераскрытым да гэтага часу забойствам так званана „вольнага муляра”.

Мне ніяк не ўкладвалася ў галаве ставіць у нейкую залежнасць з гэтым забойствам васапатага Лойзу, хоць і пазбыцца ад пэўных цьмяных падазрэнняў я таксама не мог — бо амаль адразу ж пасля таго, як Пракоп у тую самую ноч сказаў, што нібыта праз вадасцёкавую рашотку яму чуліся распачныя крыкі, мы сустрэлі хлопца ў „Лойзічку”. Праўда, гэтак сама лёгка можна было б сказаць, што крык пад зямлёй быў ніякі не кліч на дапамогу, а што яму толькі так здалося. - - -

Завіруха ўсё схавала ад маіх вачэй, я толькі бачыў, як круцілася тая куламеса. Я зноў паглядзеў на гему.

Васковая мадэль твару Мір'ям павінна была выдатна легчы на блакітнаваты месяцавы камень. Я быў рады: гэта была ўдалая выпадковасць, што сярод маіх мінеральных запасаў знайшоўся камень, які якраз быў мне патрэбен. Матрыца рагавой абалонкі з чорным адлівам надавала каменю патрэбны водбліск, а абрысы так удала размеркаваліся, быццам прырода сама наўмысна стварыла яго, каб зрабіцца вечным адбіткам тонкага профілю Мір'ям.

Спачатку я задумаў выказаць гему — егіпецкага бога Асірыса, але гермафрадыт з кнігі „Ibbur”, які кожны раз вельмі ясна ўсплываў у маёй памяці, прымушаў мяне зрабіць гэта па-мастацку максімальна выразна, але паступова з першых штрыхоў я адкрыў такое падабенства з дачкою Шэмаяха Гілея, што адкінуў былую задуму. - - -

Кніга „Ibbur”?!

Уражаны, я адклаў убок сталёвы разец. Неверагодна, колькі ўсяго ўсякага адбылося ў маім жыцці за такі карацюткі час!

Як чалавек, які раптам бачыць сябе перанесенага ў бяскрайнюю пустыню, так я раптам, у адно імгненне, спазнаў глыбокую прорву адзіноты, якая аддзяляла мяне ад людзей.

Ці мог я сябру, апрача Гілея, сказаць пра ўсё, што ператрываў?

Мабыць, у зацішныя гадзіны начной адзіноты ўва мне ажываў успамін пра тое, што замаладзь, з самага дзяцінства пачынаючы, мяне да болю мучыла невыказная туга па цудах, якія былі па той бок усяго прахлага, але здзяйсненне гэтай прагі навальнічнай бурай закруціла мяне і сваім шалам задушыла ў душы крык радасці.

Я трымцеў, чакаючы таго моманту, калі зноў прыйду да памяці і адчую ўсё, што адбываецца, у яго поўнасці і мозгаспапяляючай жывасці як *цяпер'існае*.

Але якраз цяпер дык і не след было! Цяпер спярша след было б упіцца асалодай — убачыць, як да цябе вяртаецца невыказнае ў ззянні!

Усё гэта ў маёй уладзе і волі! Трэба толькі прайсці ў спальню і адчыніць

шкатулку. Дзе ляжыць кніга „Ibbur”. Падарунак таямнічага!

Колькі часу прайшло з таго моманту, як я дакранаўся да яе апошні раз, хаваючы туды лісты Ангеліны!

Глухое дрыжанне з вуліцы, калі часам вецер скідаў з дахаў вялікія снежныя масы, змянілася поўнай цішынёй, і снег на вуліцы паглынаў усе гукі.

Я рашыў папрацаваць яшчэ, калі раптам з вуліцы да мяне даляцеў гучны стук капытоў, аж здавалася, з-пад іх пырскалі іскры.

Акно не адчыніць і не выглянуць — ледзяныя мышцы злучылі раму па краях з каменнай сцяной, ды і шыбы былі да палавіны замецены снегам. Я толькі заўважыў, што Хароўсэк знешне даволі міралюбна стаяў поплец са старызнікам Васэртрумам — яны, мабыць, пра нешта гутарылі, — убачыў, як усё больш расло здзіўленне на абодвух тварах, як яны моўчкі дзівіліся, магчыма, на карэту, якое я яшчэ не бачыў.

Першае, што прыйшло ў галаву, — прыехаў Ангелінін муж. Не можа быць, каб гэта была яна сама! Прыехаць сюды, да мяне, у сваёй карэце — на Ганпасгасэ! — на вачах ва ўсіх! Немагчыма! Але што я маю сказаць яе мужу, калі ўсё-такі гэта ён, калі зваліцца на мяне, як снег на галаву, са сваімі пытаннямі?

Усё адмаўляць, не прызнавацца.

Я хуценька прыкінуў усе магчымасці: гэта мог быць толькі яе муж. Атрымаў ананімнае пісьмо ад Васэртрума, што яна ездзіць сюды на спатканні, і — ёй патрэбна было алібі — мабыць, хацела загазаць у мяне гему ці што-небудзь такое. Вось! Моцны стук у дзверы — перад мною Ангеліна.

Яна не магла вымавіць ні слова, але твар яе сказаў мне ўсё: ёй не было патрэбы тоіцца. Песенька спета.

Аднак я супрацівіўся гэтай здагадцы. Не, я не быў гатовы паверыць, што мяне падманвае пачуццё, быццам я магу ёй дапамагчы.

Я падвёў яе да крэсла. Моўчкі пагладзіў па галаве, і яна, смяротна стомленая, як дзіця, уткнулася тварам мне ў грудзі.

Мы чулі, як патрэскалі ў печы дровы, бачылі, як мігатаў на падлозе чырвоны водбліск агню. Загараўся і гас, загараўся і гас... - - - -

„Дык дзе ж каралавае сэрца?..” — гучала ў маёй душы. Я ўскочыў — дзе я? Колькі часу яна сядзіць тут?

Я пачаў распытвацца — асцярожна, ледзь чутна, каб не напалохаць яе і не развярэдзіць свежых ранаў.

Я па кавалачках даведваўся пра тое, што мне было трэба, і ўсё стала на свае месцы, як у мазаіцы.

— Ваш муж ведае?..

— Не, яшчэ не ведае, ён у ад'ездзе.

Значыцца, гаворка пра жыццё д-ра Савіёлі; Хароўсэк меў рацыю ў сваіх здагадках. А таму гаворка ідзе пра жыццё Савіёлі, а не пра яе жыццё, яна ж была тут. Я зразумеў — яна больш не збіраецца таіцца.

Васэртрум другі раз наведваўся да д-ра Савіёлі. Пагрозай і сілай прабіўся да ложка хворага.

А далей! Далей! Што яму ад яго трэба?

Што яму трэба? Ён напалавіну здагадваецца, напалавіну ведае: яму трэба, каб... каб... д-р Савіёлі наклаў на сябе рукі.

Яна цяпер таксама ведала прычыны дзікай, неацуглянай нянавісці Васэртрума.

— Д-р Савіёлі давёў ягонага сына акуліста Васоры да самагубства.

І адразу маланкай мільганула думка: бегчы ўніз, раскрыць старызніку таямніцу, што ўдар у спіну нанёс Хароўсэк — а не Савіёлі, які толькі быў прыладай у яго руках...

„Здрада! Здрада! — крычала ў маёй галаве. — І ты хочаш, каб гэты прахвост адпомсціў беднаму сухотніку Хароўсэку, які хацеў дапамагчы *табе і ёй*”. Гэта кроіла мне сэрца.. Пасля ў думках я прыйшоў да цвярозага і спакойнага рашэння: „Дурны!

Усё ў тваіх руках! Трэба толькі ўзяць напільнік, ён вунь там, на стале, збегчы ўніз і ўсадзіць яго старызніку ў горла, каб вастрывы выйшла з патыліцы”.

Мая душа радасна закрычала. Я дзякаваў Богу. - - - -

Я дапытваўся далей:

— А д-р Савіёлі?...

Несумненна ён пакончыць з сабой, калі яна не выратуе яго. Медсёстры вачэй з яго не зводзяць, даюць яму морфій, але калі ён, магчыма, раптам прачнецца — можа, якраз зараз — і... і... не, не, яна павінна ехаць, нельга ўпусціць ні секунды... яна напіша свайму мужу, усё яму растлумачыць — хай возьме яе дзіця, але Савіёлі яна ўратуе, бо гэтым самым выб'е з рук Васэртрума адзіную зброю, якую ён пагражае.

Яна сама адкрые тайну, перш чым ён паспее яе раскрыць публічна.

— Вы не зробіце так, Ангеліна! — усклікнуў я і падумаў пра напільнік, і голас перарваўся ў радасці ад усведамлення маёй улады.

Ангеліна спрабавала вырвацца, але я моцна трымаў яе.

— Толькі аднаго прашу: падумайце, няўжо ваш муж вось так адразу і паверыць старызніку?

— Але ў Васэртрума ёсць доказы, магчыма, мае пісьмы, нават фотаздымак — усё, што схавана ў пісьмовым стале побач, проста ў студыі.

Пісьмы? Фотаздымак? Пісьмовы стол? Я больш не ўсведамляў, што раблю, — прыціснуў Ангеліну да грудзей і пацалаваў яе. У губы, лоб, вочы.

Яе русыя валасы ўпалі мне на твар, як залацісты вуаль.

Потым я ўзяў яе за тонкія рукі і, задыхаючыся ад спеху, сказаў, што смяротны вораг Васэртрума — бедны багемскі студэнт — перанёс пісьмы і ўсё астатняе ў бяспечнае месца, і яны цяпер у мяне, надзейна схаваныя.

Смеючыся і плачучы ўголос, Ангеліна кінулася мне на шыю. Пацалавала мяне. Падбегла да дзвярэй. Зноў вярнулася і зноў пацалавала.

Потым яна знікла.

Я стаяў як громам прыбіты і адчуваў яшчэ на сваім твары яе дыханне.

Пачуўся грукат колаў па бруку і шалёны галоп коней.

Праз хвіліну ўсё аціхла. Як у падвале.

І ў маёй душы.

- - - -

Раптам у мяне за спінай рыпнулі дзверы, і ў пакоі паявіўся Хароўсэк.

— Даруйце, пане Пэрнат, я доўга стукаў, але вы, здаецца, не чулі.

Я толькі моўчкі кіўнуў.

— Спадзяюся, вы не лічыце, што я пайшоў на мір з Васэртрумам, калі ўбачылі, як я з ім гутару. — Зларадная ўсмяшка Хароўсэка падказала мне, што ён толькі змрочна пажартаваў. — Бо вы павінны ведаць: мне падваліла шчасце. Той мярзотнік, майстар Пэрнат, пачаў пранікацца да мяне любоўю. Дзіўная гэта штука, голас крыві, — дадаў ён ціха, ледзь чутна.

Я не зразумеў, што ён хацеў сказаць гэтым, і нават падумаў, што недачуў.

Перажытае хваляванне яшчэ паказвала сябе.

— Ён збіраўся падарыць мне паліто, — расхвалявана гаварыў Хароўсэк. — Я, вядома, падзякаваў яму і адмовіўся. Мяне грэе сама мая скура. І тады ён пачаў навязваць мне грошы.

„І вы не адмовіліся?“ — ледзь было не вырвалася ў мяне, але я ў час прыкусіў язык.

Шчокі ў студэнта пайшлі чырвонымі плямамі.

— Ад грошай я, вядома, не адмовіўся.

У галаве маёй — вэрхал.

— Не адмовіліся? — заікаючыся, спытаў я.

— Ніколі не падумаў бы, што на зямлі можна адчуваць такую чыстую радасць! — Хароўсэк на момант спыніўся і скрыўіў твар. — Хіба гэта не ўзнёслае пачуццё, калі

бачыш, як у гаспадарцы прыроды ўсюды мудра і абачліва кіруюць ашчадлівыя рукі „лёсу”? — Ён разважаў як пастар і пры гэтым пазвякваў грашыма ў кішэні. — Няма больш высакароднай мэты, чым ужыць багацце, даверанае мне мілажальнай рукою, калі-небудзь да апошняга гелера...

Ужо ці не напіўся часам? Ужо ці не звіхнуўся?

Хароўсэк раптам перамяніў тон:

— Нейкая сатанінская іронія ў тым, што Васэртрум сам расплаціўся за лякарства. Вы так не думаеце?

Я пачаў здагадвацца, што крылася за словамі Хароўсэка, і мяне спалохаў яго ліхаманкавы позірк.

— Зрэшты, пакінем гэта на потым, майстар Пэрнат. Спярша закончым, што набегла. Жанчына, якая толькі што тут была, гэта была ўсё-такі „яна”? Навошта ж ёй спатрэбілася прыезджаць сюды адкрыта?

Я расказаў Хароўсэку, што адбылося.

— У руках у Васэртрума напэўна няма ніякіх доказаў, — радасна перабіў ён мяне. — Інакш сёння раніцай ён не прыходзіў бы ў студыю з ператрусам. Ён абіваўся там каля гадзіны.

Я дзіву даўся, адкуль ён мог ведаць усё гэта так дакладна, і спытаўся ў яго пра гэта.

— Дазвольце? — І, як бы ўдакладняючы пытанне, ён узяў цыгарэту са стала, запаліў і прадоўжыў: — Бачыце, калі вы зараз адчыніце дзверы, пойдзе продзімень, пацягне з лесвіцы і выцягне тытунёвы дым туды. Можа, гэта адзіны закон прыроды, добра вядомы пану Васэртруму, ён на ўсякі выпадак у сцяне студыі — як вы ведаеце, дом належыць яму — нерыкметна зрабіў невялікую адтуліну для вентыляцыі і ў гэтай адтуліне падвесіў чырвоны сцяжок. Калі хто-небудзь заходзіць альбо выходзіць з пакоя, інакш кажучы, адчыняе дзверы, Васэртрум заўважае гэта ўнізе па рэзкім трапятанні сцяжка. Ведаю пра гэта і я, — суха дадаў Хароўсэк. — Я добра бачу сцяжок з падвальнай нары, дзе мне, з ласкі маёй долі, удалося прыматкабожыцца. Праўда, міленькая штучка з вентылятарам — адкрыццё шаноўных продкаў, але мне яно стала вядома таксама даўно.

— За што вы так непалюдску ненавідзце яго, калі сочыце за кожным ягоным крокам! І да таго ж з даўных давён, як вы казалі! — уставіў я.

— Ненавіджу? — Хароўсэк сутаргава засмяўся. — Ненавіджу? Нянавісьць — не тое слова. Слова, якое магло б перадаць маё пачуццё, трэба спачатку стварыць. Дакладней кажучы, я ненавіджу зусім не яго. Я ненавіджу яго племя. Разумеце? Я чую, як дзікі звер, калі ў жылах чалавека цячэ хоць кропля яго крыві, і... — ён сціснуў зубы, — гэта часам бывае ў тутэйшым гета...

— Ад хвалявання ён не змог гаварыць далей, падбег да акна і пачаў глядзець на вуліцу.

Я пачуў, як ён задыхаўся. Нейкі час мы абодва маўчалі.

— Гэ, што там такое? — Ён раптам выпрастаўся і рэзка махнуў мне рукой. — Хутчэй, хутчэй! У вас ёсць бінокль ці што-небудзь такое?

Мы асцярожна глядзелі ўніз у прасвет паміж фіранкамі.

Каля дзвярэй у лаўку старызніка стаяў глуханямы Ярамір і, як мы маглі меркаваць па ягоных жэстах, прынёс Васэртруму на продаж невялікі бліскучы прадмет, напалавіну схаваны ў яго руцэ. Васэртрум каршуном накінуўся на яго, пасля знік.

Неўзабаве ён, бледны як смерць, выскачыў зноў і схапіў Яраміра за грудзі: узнікла кароткая валтузня. Васэртрум хутка адпусціў яго і задумаўся. У злосці кусаў сваю заечую губу. Кінуў заклапочаны позірк угору, у наш бок, і спакойна павалок Яраміра пад руку ў сваю лаўку. Мабыць, мы пракакалі ці не з чвэрць гадзіны: здалося, яны ніяк не маглі памеркавацца ў гандлі.

Нарэшце задаволены глуханямы выйшаў з лаўкі і знік.

— Як вы думаеце, што там адбылося? — спытаў я. — Здаецца, нічога істотнага.

Мабыць, небарака хацеў закласці нейкую выпрапаную рэч.

Студэнт не адказаў і моўчкі сеў за стол.

Відаць, ён таксама не надаваў значэння таму, што адбылося, бо пасля паўзы пачаў з таго, на чым быў спыніўся:

— Так. Дык вось, я сказаў, што ненавіджу ягонае племя. Спыніце мяне, майстар Пэрнат, калі пачну зацінацца. Пастараюся ўсё рабіць спакойна. Нельга ж так растрасаць найлепшыя парыванні душы. Інакш потым настане расчараванне. Чалавек павінен асцярожненька ўзважваць разумныя словы. А не раскідацца імі з пафасам, як шлюха ці паэт. З дня як стаў свет нікому не прыйшло б у галаву ад гора „заломваць рукі”, калі б акторы не прыдумалі гэтых рухаў як адмыслова „пластычных”.

Я зразумеў, што ён наўмысна гаварыў хутка і не спыняючыся, каб душэўна супакоіцца.

Гэта яму не дужа ўдавалася. Ён бегаў па пакоі, хапаў, што пад рукі лезла, рассяяна ставіў узятыя рэчы на месца.

Пасля зноў згопалу вяртаўся да тэмы:

— Гэтую кроў я пазнаю па самых нязначных, непрыкметных рухах. Я ведаю дзяцей, падобных на яго, якія *лічацца* яго дзецьмі. Але ўсё-такі яны іншай крыві, мяне не ашукаеш. Доўгія гады я не ведаў, што д-р Васоры — яго сын, але я скажу, што я гэта — адчуваў.

Яшчэ хлапчуком, калі я не мог здагадацца, якое дачыненне да мяне мае Васэртрум, — Хароўсэк на імгненне спыніў на мне выпрабавальны позірк, — я авалодаў гэтым дарам. Па мне тапталіся, мяне шпынялі нагамі, білі так, што на целе месца жывога не заставалася, каб яно не ведала, што такое страшэнны боль, мяне прымушалі пакутаваць ад голаду і смагі, пакуль я не зрабіўся паўвар'ятам і не пачаў есці сырую зямлю, але я ніколі не мог ненавідзець таго, хто мяне мучыў. Проста *не мог*. Ува мне больш не было месца на нянавісьць. Разумеете? І тым не меней уся мая істота была прасякнута ёю.

Васэртрум ніколі нават пальцам не крануў мяне — я хачу гэтым сказаць, што ён ні разу мяне не ўдарыў і не паваліў і нават ні разу не вылаяў мяне, вулічнага падшыванца: я добра гэта ведаў, аднак, усё было нацэлена на тое, каб выпеліць ува мне нянавісьць і злосць супроць яго. Толькі супроць яго!

Неверагодна, як я, нягледзячы на гэта, ніколі нічога не ўчворыў яму ў дзяцінстве. Калі з яго пакепвалі іншыя, я ўдзелу не браў. Але мог гадзінамі стаяць у браме альбо, схаваўшыся, нерухома лупіць вочы ў шчыліну дзвярэй, пакуль у вачах не цямнела ад незразумелага мне пачуцця нянавісці.

Мне здаецца, якраз тою парою прачнуўся ўва мне дар яснабачання, які адразу праяўляў сябе, як толькі я сутыкаўся з істотамі альбо проста рэчамі, з якімі зносіўся і ён. Мабыць я несвядома вывучыў усе ягоныя рухі: яго манеру насіць каптан, як ён бярэ ў рукі рэчы, як кашляе, як п'е, і ўсё гэта тады я па-рознаму вывучваў *напамяць*, міжвольна, пакуль новая прывычка не ўелася ў маю душу так, што я ўсюды знаходзіў азнакі ягонай прысутнасці з першага позірку, і не памыляўся, калі вызначаў, належыць яму тая ці іншая рэч ці не.

Пазней гэтая прывычка пераходзіла ў манію: я шпурляў самую бяскрыўдную рэч толькі таму, што мяне разрывала падазрэнне, быццам яе магла кранаць ягоная рука. Усё астатняе зноў пачынала мне падабацца, я любіў усе рэчы як сваіх сяброў, якія зычылі яму благога...

Хароўсэк на момант замоўк. Я бачыў, што ён адсутным позіркам утаропіўся ў прастору. Яго пальцы машынальна пагладжвалі напільнік на сталі.

— Калі пазней два-тры спагадлівыя настаўнікі сабралі мне грошы і я пачаў вывучаць філасофію і медыцыну — і мімаходзь вучыўся мысліць сам, — я спакваля пачаў разумець, што такое нянавісьць. Мне здаецца, што мы можам толькі тое ненавідзець, што ёсць частка нас саміх.

І як пазней я адкрыў сабе, спазнаючы ўсё без спеху, хто была мая маці і... і... хто

яна цяпер, калі... калі яна яшчэ жывая, і што маё цела, — ён адварнуўся, каб я не бачыў ягонага твару, — цалкам было ягонай мярзотлівай плошчю... Ну вось, Пэрнат, чаму б вам і не ведаць гэтага: ён — мой бацька! І мне стала ясна, дзе корань маёй нянавісці... Часам мне нават здаецца, што існуе нейкая таямнічая сувязь з тым, што я хварэю на сухоты і харкаю крывёю: маё цела абараняецца ад усяго, што прыйшло ад яго, і з агідай адкідае ягоную кроў ад сябе.

Часта ў снах маім вартаўніком была нянавісць, і, каб суцешыцца, я уяўляў сабе самыя розныя пытки, на якія мог бы аддаць „яго”, але заўсёды адмаўляўся ад іх сам, бо яны пакідалі ўва мне гніласны прысмак нязбытнага.

Калі я разважаў пра самога сябе і мусіў здзіўляцца, што на свеце няма нікога і нічога, да чаго я меў бы антыпатыю, апроча „яго” і ягонага племя, мною часта авалодвала супярэчлівае пачуццё: я мог бы зрабіцца тым, каго прынята называць „добрым чалавекам”. Але на шчасце гэта не так. Я вам ужо казаў — ува мне не засталася месца ні на што.

Адно ж не падумайце, што мяне зжарсцвіў трагічны, горкі лёс (што здарылася з маёй маці, я даведаўся пазней): я перажыў адзін шчаслівы дзень, які надоўга заслانیў сабою усё, што звычайна выпадае на долю смяротнаму. Не ведаю, ці вядомая вам такая сапраўдная душэўная, палымная пабожнасць — да таго часу я нават пра тое не здагадваўся, — але ў той дзень, калі Васоры пакончыў з сабой, я стаяў унізе ў лаўцы і бачыў, як „ён” атрымаў пра гэта вестку: прыняў яе „тупа”, як павінен быў бы прыняць на веру прафан, які нічога не ведае пра сапраўдны тэатр жыцця. Больш гадзіны ён заставаўся няўзрушны — яго крывава-чырвоная губа крышачку толькі паднялася вышэй звычайнага, і позірк нейкі такі... такі... ну, такі... неяк дзіўна вывернуты ўсярэдзіну самога сябе. Аж я тады пачуў пах ладану ад крылаў анёла. Ведаеце статую скрушлівай Багамаці на франтоне Тайнскага храма? Там укленчыў я, і морак раю ахутаў душу маю...

... Як толькі я паглядзеў у вялікія журботныя вочы Хароўсэка, поўныя слёз, мне адразу згадаліся словы Гілея пра неспазнавальнасць глухіх сцежак, якімі ідуць браты смерці.

Хароўсэк гаварыў далей:

— Знешнія акалічнасці, якія „апраўдваюць” маю нянавісць, альбо зразумелыя афіцыйна аплатнаму суддзі, магчыма, вам будуць нецікавыя: факты заўсёды выглядаюць як верставыя слупы, але ж і яны толькі пустая шкарлупіна. Факты — халастыя стрэлы ў столь каранцамі з шампанскага, і страляюць толькі пустабрэхі, а ўсялякія прыдуркі лічаць гэта сутнасцю вышэйкі. Самымі рознымі д'ябальскімі штучкамі, прывычнымі для такіх як Васэртрум, ён ачмураў маю маці, каб яна скарылася яму, — калі толькі гэта не выглядала яшчэ горш. І таму — ну, так, так, — а потым ён прадаў яе ў публічны дом, што было не так ужо й цяжка зрабіць, калі ты ў кампаньёнах з паліцыяй. Але не таму, што яна яму абрыдла, о не! Мне вядомы прыстанак ягонага сэрца. У дзень, калі ён яе прадаў, ён з жудасцю ўсвядоміў, як на самай справе моцна кахаў яе. Падобныя на яго, відаць, дзейнічаюць пад уплывам абсурду, але заўсёды аднолькава. Прагнасць прачынаецца ў ім, калі нехта прыходзіць і купляе ў ягонай лаўцы за высокую цану: ён толькі адчувае непазбежнасць „расплаты”. Самае лепшае — ён задушыў бы ў сабе паняцце „мець” і мог бы прыдумаць сабе ідэал, каб калі-небудзь растварыць яго ў абстрактным паняцці „ўласнасць”...

І вось тады да велічы цэлай гары ў ім вырас страх, бо ён больш „не верыць самому сабе”, бо ў любові і ў каханні трэба аддаваць не *па абавязку*, а *па добрай волі*: адчуў у сабе тое нябачнае, што скоўвала ягоную волю, альбо ж тое, пра што ён думае, што гэта мае быць ягонай воляй. Такі быў пачатак. Што было далей, адбылося аўтаматычна. Так шчупак вымушаны бывае аўтаматычна ляскаць зубамі, калі міма яго праплывае бліскучы прадмет.

Прадаж маёй маці быў у Васэртрума толькі натуральным вынікам. Спатоленыя

былі якасці, якія драмалі ў ім: прага золата і неацугляная асалода ад мардавання самога сябе... Даруйце, майстар Пэрнат, — Хароўсэкаў голас прагучаў раптам суха і цвяроза, аж я спалохаўся. — Даруйце, што я завёўся на гэтую бясконцую разумовасць, але яшчэ ва ўніверсітэце мне пад рукі лезлі процьмы самых дурных кніг, дык не дзіва, калі я міжволі ўпадаю ў ідыёцкую форму выкладання думак.

Я прымусіў сябе ўсміхнуцца, добра разумеючы, што ён ледзь стрымлівае слёзы.

Трэба яму неяк памагчы, рашыў я, прынамсі, нечым паслабіць яго непраглядную галечу, калі толькі гэта мне па сіле. Непрыкметна я дастаў з камоды сотню гульдэнаў банкнотамі, якія заставаліся ў мяне дома, і паклаў іх у кішэню.

— Калі вам потым калі-небудзь болей пашанцуе і вы зоймецеся сваёй прафесіяй урача, спакой сыйдзе на вашу душу, пане Хароўсэк, — сказаў я, каб перавесці гаворку ў спакойнае рэчышча. — Калі вы атрымаеце дыплом?

— Ужо скоро. Я многа абавязаны сваім дабрачынцам. Мэты няма ніякае, бо дні мае палічаны.

Я хацеў, як звычайна, запырачыць, што ён глядзіць на свет праз чорныя акуллары, але ён з усмешкай апырэдзіў мяне:

— Яно так і лепш. Да таго ж няма ніякай прыемнасці строіць з сябе блазна-лекара, а напаследак яшчэ і здабыць шляхецкі тытул дыпламаванага паклёпніка. З другога боку, — дадаў ён з прывычным яму чорным гумарам, — на жаль, раз і назаўсёды можна спыніць любую маю карысную дзейнасць. — Ён узяўся за капялюш. — Не буду больш вам дакучаць. Альбо хіба ёсць што дадаць па справе Савіёлі? Не думаю. У кожным разе дайце мне знак, калі даведаецеся чагосьці новага. Найлепш будзе павесіць тут каля акна, і я буду ведаць, што трэба зайсці. Прыходзіць да мяне ў падвал вам не след ні ў якім разе: Васэртрум адразу запозрыць, што мы заадно. Зрэшты вельмі цікава даведацца, што ён збіраецца рабіць, пранюхаўшы, што вас наведла жанчына. Скажыце яму проста, што яна прынесла паправіць нешта там з каштоўнасцяў, а калі ён будзе надта настырны, разыграйце ашалелага мужчыну...

Ніяк не ўдавалася знайсці зручную прычыну прапанаваць Хароўсэку банкноты; таму я зноў узяў з акна васковую фармоўку і сказаў:

— Хадземце, я правяду вас уніз. Мяне чакае Гілель, — схлусіў я.

Хароўсэк атарапеў:

— Вы з ім сябруеце?

— Крыху. Вы яго ведаеце? Альбо, можа, таксама не давяраеце яму? — Я міжволі ўсміхнуўся.

— Хай Бог крые!

— Чаму вы казалі гэта так сур'ёзна?

Хароўсэк памаўчаў, пасля пачаў разважаць:

— Сам не ведаю чаму. Мабыць, гэта ў мяне неўсвядомлена. Калі б я ні сустрэў яго на вуліцы, мне заўсёды хочацца сысці на брук і стаць перад ім на калені як перад святаром, які трымае прасвірку. Ведаеце, майстар Пэрнат, перад вамі чалавек — поўная процілегласць Васэртрума. У хрысціянаў, напрыклад, якія як заўсёды таксама напханья ўсякімі дурнымі чуткамі, ён лічыцца жміндам і падпольным мільянерам, хоць і бедны як касцельная мыш.

— Бедны? — падскочыў я.

— Вядома, і магчыма нават бяднейшы за мяне. Слова „набываць”, думаю, ён наогул ведае толькі з кніг, але калі ён у першы дзень месяца вяртаецца з ратушы, яўрэйскія жабракі бягуць перад ім, бо ж такі ведаюць, што самым першым з іх ён суне непрыкметна ў руку ўсю сваю мізэрную майнасць, а праз два-тры дні будзе сам галадаць разам з дачкою. Калі тое правільна, як падае нам старадаўняя талмудысцкая легенда, што з дванаццаці каленаў ізраілевых дзесяць праклятыя, а два — святыя, дык Гілель — увасабленне гэтых двух каленаў, а Васэртрум — дзесяці астатніх разам узятых. Вы ці ніколі не заўважалі, як расцвітае ўсімі колерамі вясёлкі Васэртрум, калі міма яго праходзіць Гілель? Цікава паглядзець, скажу я вам!

Бачыце, такое племя *немагчыма* сапсчапіць ні з якім іншым. Інакш дзеці нараджаліся б мёртвыя. Пры ўмове, што маці не памрэ ад жаху яшчэ раней. Зрэшты, Гілель — адзіны чалавек, якога Васэртрум пазбягае, баіцца яго як агню. Можна, таму, што Гілель яму неспасцігальны, цалкам неразгаданы. Можна, ён нават чуе ў ім каббаліста.

Мы ўжо спусціліся з лесвіцы.

— Думаецца, каббалісты яшчэ не перавяліся нашым часам — і ці ўвогуле ёсць хто-небудзь, здольны разабрацца ў Каббале — спытаўся я, чакаючы хуткага адказу, але ён, здавалася, не чуў мяне.

Я перапытаў.

Ён рэзка павярнуўся і паказаў на дзверы каля лесвічнай клеткі, абабітыя дошкамі ад скрынак.

— У вас цяпер новыя суседзі, праўда, яўрэйская, але бедная сям'я прыдурачнага музыканта Нафталі Шафранака з дачкою, зяцем і ўнучкамі. Калі цямнее і ён застаецца адзін з дзяўчаткамі, на яго находзіць прыдур: ён звязвае іх за вялікія пальцы, каб не паўцякалі, уціскае ў старыя курыны катух і вучыць іх „спевам”, як ён гэта называе, каб пазней яны самыя маглі зарабіць на кавалак хлеба. Інакш кажучы, ён іх вучыць ідыёцкім песням на нямецкай мове па ўрыўках, недзе самім пачутым. У душэўным затлуменні ён іх прымае за прускія ваенныя гімны ці то за нешта падобнае.

І праўда, за дзвярыма гучала нейкая дзіўная мелодыя. Смык на высокіх нотах увесь час пілікаў у адным і тым самым тоне матыў вулічнай песенькі, а два таненькія галаскі падцягвалі:

*Пані Пік,
Пані Пук,
Пані Пшык-а- фэ,
Стаяць на гуліцэ
І выскаляюцэ...*

Гэта было так недарэчна і блазнавата, што я ўголас зарагатаў.

— Шафранакаў зяць — жонака яго гандлюе на курыным рынку гурочным сокам, які яна налівае школьнікам у чарачкі, — цэлымі днямі шлындае па канцылярыях, — змрочна гаварыў Хароўсэк, — і выпрошвае старыя паштовыя маркі. Потым ён іх раскладвае. І калі знаходзіць такія, на якіх толькі з аднаго краю застаўся след штэмпеля, кладзе іх адна на адну і разразае. Нештэмплеваныя палавінкі склейвае і прадае за новыя. Спачатку бізнес працвітаў і пахнуў, і бывала, за дзень ён выручаў амаль гульдэн. Але ўрэшце вялікія дзялкі Прагі пранюхалі пра гэта, і самі пачалі збіраць вяршкі з гешэфту.

— Хароўсэк, а вы не памаглі б чалавеку ў гароце, калі б у вас у кішэні завёўся лішні грош? — спытаўся я. Мы спыніліся перад кватэрай Гілея, і я пастукаў.

— Няўжо вы лічыце мяне такім нягоднікам, калі падумалі, што я не зрабіў бы гэтага? — ашаломлены, адказаў ён пытаннем на пытанне.

Пачуліся крокі Мір'ям, я чакаў, пакуль яна адчыніць, пасля мая рука з банкнотамі шмыгнула Хароўсэку ў кішэню.

— Не, пане Хароўсэк, але *вам прыйшлося* б лічыць мяне такім, калі б я не зрабіў так.

Перш чым ён паспеў запырачыць, я паціснуў яму руку, і дзверы за маёй спінай адчыніліся. Вітаючыся з Мір'ям, я краем вока назіраў, што ён мерыцца рабіць.

Хароўсэк крыху пастаяў, потым ледзь чутна ўсхліпнуў і няспешна пайшоў уніз па лесвіцы, абмацваючы ступаком прыступкі, як чалавек, вымушаны трымацца за парэнчы. -----

Так выйшла, што я зайшоў да Гілея ўпершыню.

Пакой выглядаў строга, як астрожная камера. Падлога старанна падмецена і

пасыпана жоўценькім пяском. З мэблі толькі два крэслы, стол і камода. Драўляныя паліцы справа і злева на сценах.

Мір'ям сядзела насупраць мяне каля акна, а я ляпіў сваю мадэль.

— Няўжо трэба бачыць *перад сабою* твар, каб улавіць падабенства? — нясмела спыталася яна толькі дзеля таго, каб парушыць маўчанне.

Мы баяліся зірнуць адно на адное. Мір'ям не ведала, куды вочы падзець ад пакуты і сораму за сваю жабрачую абстаноўку ў пакоі, а мае шчокі агнём гарэлі, калі я ў душы дакараў сябе, што да гэтага часу не патурбаваўся даведацца, як ім жывецца.

Але ўсё-такі трэба было нешта адказваць!

— Не на тое, каб улавіць падабенства, а каб параўнаць, ці адпавядае ісціне копія таксама і ўнутрана. — Адказваючы, я адчуваў, якое фальшывае было ўсё, што я казаў.

Шмат гадоў я тупа паўтараў з чужога голасу і следаваў фальшывым аксіёмам мастака, што, бачыце, нібыта трэба вывучаць знешнюю натуру, каб умець ствараць мастацкія рэчы; і толькі Гілель разбудзіў мяне ў тую ноч, гэта сталася ў мяне днём народзінаў унутранага бачання, сапраўднага ўмення бачыць з заплюшчанымі вачыма, якое адразу знікае, калі расплюшчыць павекі, — дар пра які ўсе думаюць, што валодаюць ім, але якім на самай справе не валодае ніхто з мільёна.

Як толькі я ні разважаў пра магчымасць праверыць беспамылковасць лініі духоўнага бачання прымітыўнымі сродкамі звычайнага зроку!

Мір'ям, здавалася, думала гэтак сама. На яе твары было здзіўленне.

— Вам не трэба разумець мяне аж так літаральна, — паспрабаваў апраўдацца я. Яна ўважліва слухала мяне, пакуль я заглыбляў форму штыхелем.

— Мабыць, бясконца цяжка потым усё дакладна перанесці на камень?

— Гэта толькі тэхнічны бок справы. Нешта падобнае.

Мы маўчалі.

— Можна зірнуць на гему, калі яна будзе гатовая? — спытала яна.

— Я ж вам яе і раблю, Мір'ям.

— Не-не, так не пойдзе... так... — Я ўбачыў, як яна неспакойна пачала махаць рукамі.

— Няўжо раз у жыцці вам не хацелася б атрымаць ад мяне такую дробязь? — нецярыліва перапыніў яе я. — Мне хочацца, я маю права зрабіць дзеля вас і больш. Яна рэзка адварнула.

Што ж гэта я сказаў! Мабыць, моцна пакрыўдзіў яе. Гэта гучала так, быццам я намякаў на яе беднасць.

Як мне апраўдацца перад ёю? Ці не будзе з таго яшчэ горш?

Я зрабіў яшчэ адну спробу.

— Паслухайце мяне спакойна, Мір'ям! Прашу вас. Я абавязаны вашаму бацьку бясконца многім, вы і ўявіць не можаце...

Яна недаверліва зірнула на мяне: відаць, не разумела, пра што я.

— Так-так! Бясконца многім. Больш, чым жыццём.

— Таму што ён дапамог вам, калі вы знепрытомнелі? Але гэта так натуральна.

Я разумеў, што яна не ведае, якія повязі злучылі мяне з яе бацькам. Я асцярожна правяраў, наколькі магу быць шчырым, каб не выдаць таго, чаго не сказаў ёй Гілель.

Думаю, намнога важнейшая за фізічную дапамогу ёсць дапамога духоўная. Я кажу пра дапамогу, асвечаную духоўным уплывам людзей адін на аднаго. Вам зразумела, Мір'ям, што я хачу сказаць? Кагосьці можна ацаліць і духоўна, не толькі фізічна, Мір'ям.

— І гэта таксама...

— Вядома, гэта зрабіў ваш бацька! — Я ўзяў яе за руку. — Няўжо вы не разумееце, што я ад шчырага сэрца захацеў парадаваць калі не яго, дык, прынамсі, кагосьці, хто блізкі яму, як вы? Хоць крышачку, паверце мне! Няўжо ў вас няма ніякага жадання, якое я мог бы выканаць?

Яна паківала галавой:

— Вам здаецца, што я тут няшчасная?

— Вядома ж, не. Але, магчыма, вас часамі мучаць якія-небудзь клопаты, ад якіх я мог бы вас пазбавіць? Вы павінны, — чуеце! — павінны дазволіць мне ўдзельнічаць у гэтым! Чаму вы з бацькам жывяце тут, у гэтым цёмным і змрочным завулку, калі маглі б жыць у лепшым месцы? Вы яшчэ такая маладая, Мір'ям, а...

— Але ж вы самі тут жывяце, пане Пэрнат, — усміхнуўшыся, перабіла яна мяне. — Чым вас так зачараваў гэты дом?

Я разгубіўся. Вядома, вядома, усё было якраз так, менавіта так. Чаму бо гэта я жыў тут? Я не мог растлумачыць, што мяне трымала ў гэтым доме, паўтараў я рассяяна сам сабе. Я не мог зрабіць гэтага і на нейкі момант забыўся, дзе я. Пасля раптам я апынуўся недзе вельмі высока — у садзе, удыхаў чароўны водар расцвілага конскага бэзу, глядзеў уніз на горад, думаў пра тое, што здарылася...

— Я вас засмуціла? Альбо нечым пакрыўдзіла? — аднекуль здалёку даляцеў да мяне голас Мір'ям.

Яна схілілася над мною і спалохана паглядзела мне ў твар.

Мабыць, я вельмі доўга сядзеў і не варушыўся, што вельмі ўстурбавала яе.

Нейкі час штосьці вагалася ўва мне, пасля раптам вырвалася магутным патокам, перапоўніла мяне, і я выліў Мір'ям усю сваю душу да дна.

Як добраму старому сябру, з якім пражыў усё жыццё і перад якім у мяне не было ніякіх тайнаў, раскажаў ёй. Як сюды трапіў і якім чынам з расказу Цвака даведаўся, што ў маладосці звар'яцеў і не мог успомніць свайго мінулага, як у апошні час ува мне ажылі вобразы, як яны ўсё часцей і часцей вядуць мяне ў мінулае, і што я дрыжу перад імгненнем, калі мая памяць уваскрэсне цалкам і мяне зноў адкіне ў нябыт.

Я толькі ўтоіў ад яе тое, што звязвала мяне з яе бацькам, — пра свае перажыванні ў падземным ходзе і іншае.

Яна падсунулася да мяне і, затоіўшы дыханне, слухала мяне з глыбокай спагадай, якая быццам давала мне крылы.

Нарэшце я знайшоў чалавека, якому магу выказацца, калі адзінота пачне прыгнятаць маю душу. Вядома, добра, што тут яшчэ быў Гілель, але я глядзеў на яго як на чалавека завоблачнага, які паяўляўся і знікаў, нібы святло, пра якое я нічога не ведаў, хоць і імкнуўся да яго.

Я паспавядаўся ёй, і яна зразумела мяне. Яна глядзела на яго гэтак сама, як я, нягледзячы на тое, што ён быў яе бацька.

Бацькоўскай любоўю ён быў бясконца прывязаны да яе. Яна — даччыною.

— І ўсё ж мяне ад яго аддзяляе як б шкляная сцяна, — давяральна сказала яна, — якую я не магу разбіць. У кожным разе я лічу, што гэта так. Калі ў дзяцінстве мне снілася, што ён стаіць над маім ложкам, ён заўсёды быў у вопратцы першасвятара: на грудзях каштоўная скрыжаль Майсея з дванаццацію камянямі, а ад скроняў прамяніцца блакітнае святло. Мне здаецца, любоў ягоная такая, што топча смерць, і яна такая вялікая, што наўрад ці мы здольныя зразумець яе. Тое самае заўсёды казала мне і мама, калі мы потайкам шапталіся пра яго...

Раптам яна ўздрыгнула, задрыжала ўся. Я хацеў ускочыць, але яна пасадзіла мяне на месца.

— Супакойцеся, гэта нічога. Толькі ўспамін. Калі мама памерла — адна я ведаю, як ён яе кахаў, я ў той час была яшчэ маленькая і думала, што памру сама ад гора. І я пабегла да яго і ўчапілася ў яго каптан, і хацела закрычаць, але не змагла, бо нешта ўва мне абарвалася і... і тады... у мяне мурашкі бягуць па спіне, калі я думаю пра гэта... Тады ён з усмешкай зірнуў на мяне, пацалаваў у лоб і правёў рукой па маіх вачах... І з тае хвіліны і да гэтага часу гора, што я страціла маму, быццам з каранем вырвалі з мяне. Ані слязінкі не праліла я, калі яе хавалі; я бачыла сонца як працягнутую руку Госпада Бога на небе, і мяне здзіўляла, чаго людзі плакалі. Мой бацька ішоў за труною побач са мною, і калі я глядзела на яго знізу, ён кожны раз ледзь прыкметна ўсміхаўся, і я адчувала, які жах забірае людзей, калі яны бачаць гэта.

— І вы шчаслівыя, Мір'ям? Сапраўды шчаслівая? Ці няма для вас чагосьці вусцішнага ў думцы, што ваш бацька лічыць вас вышэйшаю за ўсё людскае? — ледзь чутна спытаў я.

Мір'ям радасна паківала галавой:

— Пакуль жыву, як у шчаслівым сне. Калі раней вы спыталіся, майстар Пэрнат, ці няма ў мяне якога клопату і чаму мы жывём у гэтым закутку, я мала што не засмяялася. Ці ж прыгода прыгожая? Ну, вядома, траўка зелянее, неба блакітнае, але ўсё гэта я магу сабе ўявіць яшчэ больш прыгожым, заплюшчыўшы вочы. Няўжо, каб бачыць, я павінна сядзець на лузе? А крышачку гароты і... і... голад? Усё гэта тысячу разоў акупаецца надзеяй і чаканнем.

— Чаканнем? — здзівіўся я.

— Чаканнем цуду. Вам такое знаёмае? Не? Ну, тады вы самы няшчасны чалавек. Каб пра гэта ведаць аж так мала?! Бачыце, гэта таксама прычына, чаму я ніколі не выходжу з дому і ні з кім не сустракаюся. Даўным-даўно ў мяне былі сяброўкі, яўрэйкі, зразумела, як і я, але мы заўсёды гаварылі на розных мовах, яны не разумелі мяне. А я — іх. Калі я заводзіла гаворку пра цуд, яны спачатку думалі, што я жартую, але калі заўважылі, як гэта ў мяне сур'ёзна і што цудам я лічу зусім не тое, што немцы ў акулерах — натуральны рост травы і ўсё такое астатняе, а якраз наадварот, — дык яны сама мала прымалі мяне за ненармальную. Але ў разважаннях я была даволі гнуткая, вывучыла старагабрэйскую і арамейскую мовы, магла чытаць „таргумім”¹⁸ і „мідрашым”¹⁹ і ўсякае іншае. Нарэшце яны знайшлі слова, якое ўвогуле ўжо нічога не вызначае, — яны назвалі мяне — пустамеля.

Калі я спрабавала патлумачыць ім, што ў Бібліі, як і ў іншых святых тэкстах, мне важны, істотны, — *цуд*, і толькі цуд, а не правілы маралі і этыкі, здольныя прывесці да цуду патайнымі шляхамі, яны адказвалі мне банальнымі фразамі, таму што баяліся шчыра прызнацца, што ў рэлігійных пісаннях яны верылі толькі ў тое, што лёгка можна было знайсці і ў цывільным кодэксе. Як толькі яны чулі слова „цуд”, ім ужо рабілася несамавіта. Яны прызнаваліся, што ў іх зямля плыве з-пад ног.

Але што можа быць прыгажэйшае за тое, калі зямля плыве з-пад ног!

Свет на тое ён і свет, каб мы думалі пра яго канец, пачула я калісьці ад бацькі, тады і толькі тады пачынаецца жыццё. Не ведаю, што ён меў на ўвазе пад словам „жыццё”, але мне і сёння часам здаецца, што я яшчэ прагнуся. Я нават не магу ўявіць, у якім тады я буду стане, але заўсёды думаю, што перад гэтым станецца — цуд.

„Няўжо ты ўжо перажыла нешта такое, што ўвесь час чакаеш гэтага?” — часта пыталіся ў мяне сяброўкі і, калі я прызнавалася, што не, яны шалелі ад радасці, што перамаглі. Скажыце мне, пане Пэрнат. А вы маглі б зразумець такую душу? Ужо ж бо, калі б я ўсё-такі і зведала цуд, хай сабе хоць бы вось такі малюпасенечкі, — вочы ў Мір'ям заблішчалі, — я нізвошта не сказала б ім... Я пачуў, як яе голас амаль заглушылі слёзы радасці...

— ... Але вы зразумеце мяне: часта, тыднямі і нават месяцамі, — Мір'ям перайшла на шэпт, — мы жылі толькі чаканнем цуду. Калі ў доме не было скарынкі хлеба, я ведала — час прыйшоў! Я садзілася вось тут і доўга чакала, пакуль не пачынала задыхацца ад шалёнага стукату сэрца. А потым — а потым быццам нешта мяне раптоўна клікала. Я спускалася ўніз і бегла па вуліцах, пакуль ногі неслі, шпарка, хутка, як магла, каб паспець дахаты, пакуль не вярнуўся тата. І... кожнага разу знаходзіла грошы. Калі менш, калі больш, але заўсёды столькі, што можна было купіць самае патрэбнае. Часам пасярэдзіне вуліцы валяўся гульдэн, я здалёк бачыла, як ён пабліскае, людзі наступалі на яго, бывала нават пакаўзнецца каторы, наступіўшы, а ніхто яго не заўважаў. Гэта часта рабіла з мяне такую гарэзу, што я зусім на вуліцу носа не паказвала, а проста пад бокам, на кухні, як дзіця малое,

18 Пераклады (арамейск.).

19 Каментары (стар.-габр.).

шукала на падлозе, ці не ўпалі з неба грошы на кавалак хлеба.

... Я падумаў пра сваё і міжволі ўсміхнуўся...

Мір'ям заўважыла гэта.

— Не смейцеся, пане Пэрнат, — папрасіла яна. — Паверце мне, я ведаю, што гэтыя цуды дадуць парасткі і што...

— Але ж я не смяюся, Мір'ям! — супакоіў я дзяўчыну. — Як вам такое магло прыйсці ў галаву! Я бясконца шчаслівы, што вы не такая, як усе, як тыя, што кожнаму выніку заднім адлікам знаходзяць звычайную прычыну і ўстаюць на дыбкі, — мы ў такіх выпадках усклікаем: „Дзякую табе, Госпадзе!” — калі, бывае, знаходзім што-небудзь іншае.

Мір'ям паклала сваю руку на маю.

— Праўда, пане Пэрнат, вы больш ніколі не скажаце, што хочаце дапамагчы мне — альбо нам? Цяпер, калі вы ведаеце, што маглі б адабраць у мяне магчымасць перажыць цуд, калі б так зрабілі?

Паабяцаў. Але ў душы зрабіў агаворку.

Дзверы адчыніліся, і ўвайшоў Гілель.

Мір'ям абняла яго, і ён павітаўся са мной. Па-сяброўску цёпла, але зноў на „вы”. Здавалася, яго гняла стомленасць альбо разгубленасць. А можа, я памыляўся?

Можа, гэта таму сутонне запоўніла пакой моракам?

— Вы прыйшлі, вядома, папытацца ў мяне рады, — пачаў ён, калі Мір'ям пакінула нас адных, — у справе, якая тычыцца незнаёмай жанчыны?... — Здзіўлены, я паспрабаваў перапыніць яго, але ён не даў мне гаварыць. — Я даведаўся пра гэта ад студэнта Хароўсэка. Мы гутарылі з ім на вуліцы, бо ён здаўся мне нейкім дзіўным. Ён усё мне раскажаў. Нічога не ўтоіў, як на споведзі. І нават таго, што вы далі яму грошы. — Ён дапытліва зірнуў на мяне, і кожнае яго слова гучала вельмі незвычайна, але я не разумеў, куды ён хіліць. — Вядома, дзякуючы гэтаму з неба пральюцца дзве-тры кроплі шчасця і... у такім... разе гэта, магчыма, нават не пашкодзіць, але... — Ён на момант задумаўся. — Але часам ад гэтага толькі іншым баліць. Памагаць зусім не так ужо й лёгка, як вы думаеце, дарагі мой дружа! Інакш вельмі, вельмі ж проста было б выратаваць свет. Як вы думаеце?

— А вы хіба таксама не падаяце бедным? І часта ўсё, што ў вас ёсць, Гілель? — спытаў я.

Ён з усмешкай паківаў галавой.

— Мне здаецца, вы за ноч зрабіліся талмудыстам, бо зноў адказваеце пытаннем на пытанне. У такім разе, зразумела, спрачацца з вамі няпроста. — Ён спыніўся, быццам я абавязаны быў адразу ж і адказаць на рэпліку, але я зноў не зразумеў, чаго, у сутнасці, ён чакаў. — Зрэшты, вернемся да нашай тэмы, — сказаў ён іншым тонам. — Не думаю, што вашай пратэжэ — маю на ўвазе тую даму — пагражае раптоўная небяспека. Хай жа ўсё ідзе сваім ходам. Хоць і кажуць — разумны чалавек прадбачыць падзеі, але мне здаецца, што разумнейшы той, хто не спяшаецца і чакае ўсяго. Магчыма, у мяне будзе магчымасць сустрэцца з Ааронам Васэртрумам, але тады гэта павінна будзе зыходзіць ад яго — я першы не зраблю кроку, прыйсці павінен ён. Да вас ці да мяне — няважна, і тады я з ім пагавару. Прыме ён маю раду ці не, будзе залежаць ад яго. Я ўмываю рукі.

Я асцярожна паспрабаваў прачытаць на ягоным твары, што ён думае. Такім ледзяным і нязвыкла пагрозлівым тонам ён са мною не гаварыў ніколі. Але ў гэтых чорных глыбока пасаджаных вачах я нічога не ўгледзеў, апрача бездані.

„І ўсё ж мяне ад яго аддзяляе як бы празрыстая сцяна”, — узгадаліся словы Мір'ям.

Мне заставалася толькі моўчкі паціснуць яму руку і пайсці.

Ён правёў мяне да дзвярэй, і, падымаючыся па лесвіцы, я яшчэ раз азірнуўся і ўбачыў, што ён стаіць на тым самым месцы і прыветліва ківае мне галавой, але так, быццам яшчэ нешта хоча сказаць і не рашаецца.

СТРАХ

Я ўжо сабраўся быў узяць паліто і лёску і пайсці перакусіць у рэстаранчыку „У старога Унгельта”, дзе вечарамі Цвак, Фрызландэр і Пракоп заседжваліся да позняе ночы і расказвалі розныя заклёпістыя гісторыі; але толькі я апынуўся ў спальні, планы мае імгненна разваліліся, як калі б рука мая пацягнулася па насоўку, альбо яшчэ па што іншае ў кішэню і раптам замест кішэні апынулася ў дзірцы.

У паветры вісела нейкая напружанасць, і я не разумаў, што яна такое і адкуль узялася, проста нешта змянілася, але, здавалася, яе можна было ухапіць, памацаць, і праз некалькі хвілін трывога аж так завалодала мною, што спачатку я не мог уцяміць, што трэба спярша зрабіць — ці то запаліць лямпу, ці зачыніць за сабою дзверы, ці сесці, ці ўстаць і ісці.

Няўжо нехта, пакуль мяне не было дома, прабраўся сюды і схавався? Ці гэта быў страх чалавека, які баяўся, што яго знойдуць, і ён зараз іў страхам мяне? Можа, гэта Васэртрум?

Я адсунуў гардзіны, адчыніў шафу, заглянуў у спальню — нікога.

Нават шкатулка нерухома стаяла на сваім месцы.

Ці не лепей хутчэй спаліць пісьмы, каб ўжо назаўсёды перастаць хвалявацца?

Я ўжо быў палез у камізэльку па ключык — але чаму менавіта цяпер гэта трэба рабіць? Да заўтрага яшчэ шмат часу.

Спачатку трэба запаліць лямпу!

Я не мог знайсці запалак.

А дзверы ці зачыненыя? Я адступіўся на некалькі крокаў. Спыніўся.

Адкуль раптам гэты страх?

Ужо нават пачаў папракаць сябе — во, які баязлівец! — але думкі спатыкнуліся. На сярэдзіне.

Вар'яцкая ідэя прыйшла ў галаву: хуценька, хуценька залезці на стол, узяць крэсла, падняць яго і ўдарыць ім па чэрапе *таму*, хто там поўз па падлозе, калі... калі ён наблізіцца.

— Але тут нікога няма, — уголос строга сказаў я самому сабе. — Хіба ж ты баяўся кагосьці калі-небудзь?

Марна. Паветра, якое ўдыхаў я, стала разрэжаным і задушлівым, як эфір.

Калі б я *што-небудзь убачыў* — хай самае страшнае, што толькі можна было ўявіць, — страх адразу адступіўся б ад мяне.

Але нічога не паявілася.

Я абшнарыў вачыма ўсе закуткі — нічога.

Усюды даўно знаёмыя рэчы: мэбля, камода, лямпа, гадзіннік на сцяне — старыя верныя сябры, якія заснулі.

Я спадзяваўся, што пад маім позіркам яны зменяць сваю форму і дадуць мне зачэпку знайсці прычыну пакутлівага страху ў самім сабе — што ў мяне проста падман пачуццяў.

Таксама нічога не выйшла. Яны заставаліся вернымі самім сабе. Настолькі былі верныя ў сваёй нерухомасці ў гэтым прымерку, што гэта здавалася натуральным.

„Яны пад такім самым ціскам, як і ты, — зразумеў я, — яны не рашаюцца хоць крышачку варухнуцца”.

Чаму спыніўся гадзіннік.

Напружанасць паглынала ўсе гукі. Я сеў за стол і здзівіўся, што ён са скрыпам пасунуўся.

Хоць бы вецер завуў у коміне, а то ж не! Нікаяя ветру! Альбо каб дровы ў печы затрашчалі, — але ж агонь даўно патух.

Такая самая трывога ў паветры, няспынная і безвыходная, як наплывы вады. Усё ўва мне напялося, напружынілася. — гэта было як марнае стаянне на-па-га-то-ве ўсіх маіх пачуццяў. Я быў у роспачы і сам сабе верыць не верыў, што змагу адолець гэта! Пакой напоўнены вачыма, якіх я не бачыў, поўны рук, якія беспарадкава

тузаліся і шнарылі па прадметах, я не мог ухапіць гэтых рук.

„Гэта жудасць, яна нараджаецца з самое сябе, — пакутлівы кашмар няўлоўнага, неадчувальнага Чагосьці, якое разбурала межы свядомасці”.

Я застыў на месцы і пачаў чакаць.

Прачакаў, мабыць, з чвэрць гадзіны: магчыма, „яно”, спакусіцца і падкрадзецца да мяне ззаду — і я змагу схапіць яго. Я павярнуўся: зноў нічога.

Тое самае ўсёпаглынальнае Нічога, якога *не было*, але пакой быў напоўнены яго дзіўным жыццём.

А калі ўцячы? Што мне не дала?

„Яно пойдзе за мною”, — цвёрда і ўпэўнена паверыў я. Нават калі б я запаліў лямпу, не дапамагло б, падумаў я, тым не меней я доўга шукаў крэсіва, пакуль яно не знайшлося.

Але knot не запальваўся, і з тлення тарту нічога не атрымалася: кволы агеньчык не мог ні пагаснуць, ні разгарэцца, і калі ён нарэшце заваяваў сабе права на цьмянае жыццё, усё ж заставаўся цьмяным, як жоўтая запэцканая манетка. Не, у цемры нават лепей.

Я знясілеў і ўпаў на ложак не распрануўшыся. Пачаў лічыць удары сэрца: раз, два, тры, чатыры... І так да тысячы, і кожнага разу нанова — гадзіны, дні, тыдні, як мне здавалася, пакуль губы не перасохлі і валасы не ўсталі дыбарам, ані на хвілю не рабілася лягчэй.

Ні на адзіную.

Я пачаў вымаўляць словы, тыя, што першыя лезлі ў галаву: „прынец”, „дрэва”, „дзіця”, „кніга”, — сутаргава паўтараў іх, пакуль яны раптам не паўсталі перад мною аголеныя, як бяссэнсава страшныя гукі з паганскіх часоў, і я са скуры лузаўся, каб задумацца і знайсці іх пракаветны сэнс — „п-р-ы-н-ц”? „к-н-і-г-а”?

А ці не звар'яцеў я? Ці не памёр? Абмацаў усё вакол сябе.

Устаць!

Сесці ў крэсла!

Я прымусяў сябе плюхнуцца на крэсла. Хоць бы ўжо хутчэй старая з касою забрала мяне!

Толькі б не адчуваць больш гэтай напружанасці, яна высмоктвала кроў.

— Я не хачу — я — не — хачу! — крычаў я. — Хіба вы не чуеце?!

Я бяссіла адкінуўся назад.

Незразумела, чаму я яшчэ жывы.

Не здольны нешта ўцяміць альбо зрабіць, я глядзеў перад сабою ў адну кропку.

„Чаму ўсё-такі ён так настойліва працягвае мне зярняты?” — думкі наплылі на мяне і адступілі і зноў наплылі. Адступілі. Наплылі зноў.

Спакваля пачало прасвятляцца: перад мною стаяла дзіўная істота, якая паявілася, магчыма, у той самы час, як я сеў тут, і працягнула да мяне руку.

Шэрая плячыстая істота, ростам з моцнага высокага чалавека, які абапіраўся на абструганую, скручаную, гузаватую кульбаку з белага дрэва.

Там, дзе павінна была быць галава, я разгледзеў у бледным тумане толькі цёмны шар.

Ад прывіду патыхала тхлінай сандалавага дрэва і мокрага сланцу.

Адчуванне поўнай бездапаможнасці амаль забрала ўсю маю свядомасць. Усё, што я раней увесь час адчуваў з пакутлівым болям, цяпер загусла ў смяротны страх і застыла ў форме гэтай істоты.

Інстынкт самазахавання падказваў мне, што я звар'яцеў бы ад жаху і ашаламлення, калі б убачыў твар фантома, інстынкт перасцерагаў мяне, ён крычаў над самым вухам, але мяне магнітам прыцягвала галава фантома, я не мог адарваць позірку ад бялёсага імглістага шара і спрабаваў разгледзець на ім вочы, нос і губы.

Але як ні стараўся, туман заставаўся нерухомы. Я быў рады насаджваць на тулава галовы рознай формы, але за кожным разам разумеў, што ўсё гэта толькі плён маіх

фантазій. Зрэшты, яны таксама ўвесь час знікалі амаль адразу, як толькі я ствараў іх у сваім уяўленні. Толькі далей заставалася галава егіпецкага ібіса²⁰. Абрысы прывіда дрыжалі ў празрыстым мроіве мораку, ледзь прыкметна сціскаліся і зноў расшыраліся, быццам ад нетаропкага дыхання, якое было ва ўсім цэле, — і гэта быў адзіны рух, які можна было змеціць вокам. Замест ног да падлогі дакраналіся сукаватыя пні, на іх гузаватых краях — кавалкі шэрага бяскроўнага мяса.

Істота нерухома працягвала мне руку.

У ёй ляжалі невялікія зярняты чырвонага ў крапачкі колеру памерам з фасоліну.

Што мне з імі рабіць?

Я цьмяна адчуваў, што на мне ляжала вялікая адказнасць — адказнасць, якая выходзіла за межы марнага свету, калі я не прыму правільнага рашэння.

Дзве шалі, на кожнай цяжар палавіны сусвету, вагаліся недзе ў царстве прычыннасці, здагадваўся я, на адну я кіну пясчынку, і яна пераважыць.

Вакол панастаўлены страшныя пасткі, зразумеў я.

„Не чапай! — крычаў мне розум, — нават калі не прыйдзе смерць і не вызваліць цябе ад гэтай пакуты”.

Калі б ты сам зрабіў свой выбар, шаптаў ува мне голас, ты *не прыняў бы гэтых зярнят*. Усе масты спалены, дарогі назад няма.

Шукаючы дапамогі, я азірнуўся, ці не дасца мне ўгледзець які-небудзь знак — што мне рабіць.

Нічога.

Нават у сябе я не мог спытацца ні рады, ні падзяліцца думкамі з сабою — усё ўва мне вымерла і апусцела.

У гэтую страшную хвіліну жыццё мірыядаў людзей важыла столькі сама, колькі адна пушынка.

Мабыць, ужо запала глыбокая ноч, бо мне больш не ўдавалася разгледзець сценаў пакоя.

Побач у студыі тупалі цяжкія крокі; я чуў, што там нехта перасоўваў шафу, выцягваў шуфляды і з грукатам кідаў на падлогу. Я думаў, што чуў голас Васэртрума, нават чакаў, што ён сваім басам пачне вывяргаць дзікія праклёны. Больш я не слухаў. Усё гэта было мне абы што, як мышыны шлах. Я заплюшчыў вочы.

Міма мяне бясконцым цугам плылі чалавечыя твары. Павекі апушчаны — стылыя мёртвыя морды: уласны мой род, мае прашчурны.

Усё тая самая галава, звонку як бы і не змененая, паўстала са сваёй магілы — то з гладкімі расчасанымі валасамі, то з кучаравымі і коратка падстрыжанымі, з мужчынскімі доўгавалосымі парыкамі, з каронай валасоў, сцягнутых абручыкам, — галовы ішлі праз стагоддзі, пакуль расцягнутыя шэрагі не рабіліся ўсё больш пазнавальнымі і не зліліся ў апошні твар — твар Голэма, які і абцяў ланцуг маіх продкаў.

Потым цемра ў пакоі растварылася ў бясконцай і бязлюднай прасторы, у цэнтры якое я пазнаў самога сябе, — я сядзеў у крэсле, зноў перад мною здань з працягнутай рукою.

І калі я расплюшчыў вочы, у двух колцах, якія стваралі васьмёрку, стаялі дзіўныя істоты.

У адным коле апранутыя ў ліловае, у другім — у чырванавата-чорнае. Людзі іншай расы з доўгімі ненатуральна худымі целамаі засланялі твары бліскучымі хусткамі.

Душэўная расхваляванасць падказала мне, што прабіла хвіліна выраку. Мае пальцы пацягнуліся па зярняты, і тут я ўгледзеў, як задрыжалі постаці ў чырванаватым коле.

20 Птушка з сям’і бакасавых, з серпападобнай дзюбай, павернутай назад — у старажытных егіпцянаў шанавалася як свяшчэнная птушка (*threskiornis aethiopica*).

Адмовіцца ад зярнят? Затрапятала сіняватае кола — я выразна бачыў мужчыну без галавы; ён стаяў там — на тым самым месцы, нерухомы, як і раней.

Ён нават перастаў дыхаць.

Я падняў руку, усё яшчэ не ведаючы, што мне рабіць, і — ўдарыў прывід па працягнутай руцэ, — зярняты пасыпаліся па падлозе.

На імгненне, быццам ад раптоўнага электрычнага разраду, я страціў прытомнасць і падумаў, што ўваліўся ў бяздонную прорву, пасля ўпэўнена стаў на ногі.

Шэрая істота прапала. Як і істоты з чырванаватага кола.

Сіняватая постаці абступілі мяне. На грудзях у іх ззялі надпісы з залатых іерогліфаў, яны моўчкі трымалі наверх — гэта было падобна на прысягу — паміж указальным і вялікім пальцамі чырвоныя зярняты, выбітыя мною з рукі безгаловага прывіда.

Я чуў, як за акном з неба шалёна перцаваў град і аглушальныя раскаты грому распорвалі паветра і дралі яго.

Зімовая навалыніца у сваёй шалёнай ятры неслася над горадам. З боку ракі праз выцце буры грымелі з раўнамернымі прамежкамі глухія гарматныя залпы, яны абвяшчалі пра разбурэнне ледзянога панцыра на Влтаве. Мая каморка асвятлялася маланкамі. Якія бліскалі адна за адной амаль бесперастанку. Нечакана я адчуў такую слабасць, што калені ў мяне задрыжалі, і я аж прысеў.

— Супакойся, — вымоўна сказаў нечый голас побач, — будзь абсалютна спакойны, сёння „лайлшымурым” — ноч чування”. - - - -

Паступова непагадзь сышла, і аглушальны шум перайшоў у роўнае лапатанне градзін па даху.

Слабасць ва ўсім целе была такая, што ўсё, што адбывалася вакол мяне, я ўспрымаў як у атупелым паўсне.

Нехта ў куце сказаў словы:

— *Каго вы шукаеце, таго тут няма.*

Іншыя нешта адказвалі на незразумелай мне мове.

Потым той самы голас ледзь чутна сказаў фразу, дзе паўтаралася імя Энох²¹.

Але астатняга я не разабраў: вецер даносіў шумныя стогны з ракі, набатаванай ледзянымі крыгамі.

- - - -

Потым адзін з іх выйшаў з кола, падышоў да мяне, паказаў на іерогліфы на сваіх грудзях — тыя самыя знакі, што і на астатніх — і спытаўся ў мяне, ці магу я іх прачытаць.

І калі я — мармычучы ад стомы — адказаў, што не магу, ён працягнуў мне насустрач далоні, і надпіс зазьяў на *maix* грудзях, складзены спачатку з лацінскіх літараў:

SNABRAT ZEREN AUR BOCHER²²,

і паступова ператварыўся ў незразумелы мне. - - - -

І я апусціўся ў глыбокі, без ніякіх відзежаў сон, якога такога ў мяне не было з тае самае ночы, як Гілель развязаў мне язык.

ШАЛЫ

21 Сын Ярэда, бацька Мафусаіла, „сёмы ад Адама”. У пасланні да габрэяў пра яго гаворыцца: „Вераю Энох пераселены быў так, што не бачыў смерці” (11:5).

22 Саюз ззяння зары (скаж. габр.).

Апошнія гадзіны праяцелі непрыкметна. Наўрад ці мне хапала часу, каб паесці. Неадольная прага дзейнасці прыкавала мяне да стала ад раніцы да вечара.

Гема была гатовая, і Мір'ям радавалася, як малое дзіця.

Літара „I” ў кнізе „Ibbur” таксама папраўлена.

Я адкінуўся на білца крэсла і бесклапотна перабіраў дробязі мінулага дня.

І тут у пакой раптам уварвалася старая, якая прыслужвала мне і раніцай пасля навальніцы паведамiла, што ўначы абваліўся Каменны мост...

Дзіўна — абваліўся! Можа, якраз у той момант, калі я зярняты... Не, не, толькі не думаць пра гэта, вельмі ж нават магчыма, што ўсё тое, што адбылося са мною, можа набыць рэальную афарбоўку, сабе ж я пастанавіў пахаваць у душы здарэнне, пакуль яно само не прасветліцца, — толькі не кранаць яго.

Як даўно тое было, калі я хадзіў па мосце, глядзеў на каменныя статуі, — а цяпер вось, прастаяўшы стагоддзі, ён — руіна.

Мне зрабілася крышачку журботна, калі падумаў, што ўжо больш ніколі не прайду па ім. Яго маглі, вядома, аднавіць, але ўсё роўна больш не будзе старадаўняга легендарнага Каменнага моста.

Выразаючы гему, я гадзінамі разважаў пра гэта, і, зразумела, мост ажываў у маіх успамінах, быццам я пра яго ніколі і не забываўся: яшчэ малым ды і пазней я часта глядзеў на статуі святой Луітгарды і ўсіх астатніх, якія цяпер спачывалі сабе на дне разбушаванай Влтавы.

Я зноў у думках бачыў мноства невялікіх, але мілых сэрцу прадметаў, якія ў маладосці я называў сваімі, бачыў і маці з бацькам, і школьных сяброў. Толькі цяпер ніяк не ўдавалася ўбачыць бацькоўскі дом.

Я ведаў, што аднаго разу, і раз гэты прыйдзе, калі я менш за ўсё чакацьму яго, ён раптам зноў паўстане перад мною, і наперад радаваўся.

Ад гэтай думкі была такая злагада на душы, што ўва мне адразу ўсё ўваскрасала натуральна і проста. Заўчора я дастаў са шкатулкі кнігу „Ibbur” — нічога дзіўнага, што яна зрабілася рыхтык такою, як старажытная кніга з пергаменту, аздобленая каштоўнымі ініцыяламі, — гэта мне здавалася цалкам натуральным.

Я не мог уцяміць, чаму таго разу яна падзейнічала на мяне так таямніча?

Яна была напісана на старажытнагабрэйскай мове, якое я не разумеў зусім.

Калі гэта незнаёмы зноў прыйдзе, па яе?

Радасць жыцця, якая перапаўняла мяне падчас працы, адраділася ва ўсёй сваёй гаючай чысціні і развясла мае начныя думкі, якія былі напачатку застаць мяне зноў знянацку.

Я хуценька дастаў партрэт Ангеліны — подпіс, які стаяў у канцы, я адрэзаў і пацалаваў.

Усё гэта, вядома, ніяк не вязалася са здаровым глуздам, але чаму б яно хоць раз і не аддацца марам пра шчасце, чаму б не патрымацца за светлае сёння, не парадавацца яму, як каляроваму мыльнаму шарыку?

Няўжо не магло спраўдзіцца тое, ад чаго так соладка ныла маё сэрца? Няўжо так-такі ўжо і немагчыма, каб за ноч я зрабіўся славыты? Хоць бы ёй роўным, хай нават і не паходжаннем? Альбо ж, прынамсі, зраўняцца з д-рам Савіёлі? Я падумаў пра гему Мір'ям: яна мне ўдалася — не сумняваюся, самыя лепшыя мастакі свету не стваралі больш дасканалага твору.

Што, калі б Ангелінін муж раптам памёр?

Мяне кідала то ў холад, то ў жар: самая малая выпадковасць — і мая дзёрзкая мара набыла б форму, акрэсленасць. Маё шчасце вісела на тоненькай нітачцы, кожнае імгненне яна магла парвацца, і гэтае шчасце пасля непазбежна ўпадзе ў мае рукі.

Але ці ўжо тысячы разоў са мной не тварыліся цуды? Ці ж не з'яўлялася мне тое, пра што я ніколі нават не здагадваўся?

Ці не было цудам, што за некалькі тыдняў ува мне прагнуліся мастацкія здольнасці, якія ўзнеслі мяне высока над тымі, хто не дужа ўгору сцябае.

А я ж быў яшчэ толькі на *пачатку* дарогі!
 Хіба ў мяне не было права на шчасце?
 Няўжо містыка раўназначная адсутнасці жаданняў?
 Я заглушыў у сабе адказ на гэта пытанне: толькі б яшчэ з гадзінку аддавацца
 сваім марам — хоць хвіліну — імгненне чалавечага жыцця!

Я мроіў з расплюшчанымі вачыма.

Каштоўныя камяні на сталае раслі і раслі, і вось ужо абступілі мяне з усіх бакоў
 каляровым вадаспадам. Апалавыя дрэвы збегліся ў гайкі і блішчалі, быццам хвалі
 нябеснага святла, адлівалі сінім, як крылы велізарнага матылька над неагляднымі
 лугамі, залітымі водарам лета.

Мяне даймала смага, я асвяжыў твар у ледзяных пырсках патоку, які бруіўся
 сярод скалаў у бліскучым перламутры.

Душны подых лізнуў пагорак, усеяны кветкамі, і я ўбіраў у сябе пахі жасміну,
 гіяцынтаў, нарцысаў, воўчага лыка. - - - -

Невыносна! Невыносна! Я патушыў відзеж. Мяне даймала смага. Вярэдзілі
 шалы.

Гэта былі райскія пакуты.

Я разнасцежыў акно, і цёплы вецер хукнуў мне ў лоб.

Запахла блізкай вясной. - - - -

Мір'ям!

Мае думкі вярнуліся да Мір'ям ад хвалявання яна трымалася за сцяну, каб не
 ўпасці, калі прыйшла расказаць мне, што адбыўся цуд, самы сапраўдны цуд — яна
 знайшла залатую манету ў буханцы хлеба, якую пекар паклаў праз рашотку на
 кухонным акне каля дзвярэй.

- - - -

Я ўзяў свой кашалёк — трэба спадзявацца, што сёння яшчэ не позна і я маю
 права *зноў начараваць ёй дукатаў!*

Яна прыходзіла да мяне штодзень, каб, як яна гэта называла, у мяне была
 кампанія, але пры гэтым увесь час адмоўчвалася, настолькі яе перапаўняў „цуд”. Яна
 надта глыбока перажывала, і, калі я сёння сабе ўяўляю, як яна без ніякіх яўных
 прычынаў — толькі пад уражаннем успамінаў — раптам бялела як смерць, у мяне
 галава круцілася пры адной подумцы, што я мог па сваёй слепаце зрабіць
 непрадуманы ўчынак.

І калі я паўтарыў апошнія загадкавыя словы Гілея і звязаў іх з гэтай думкай, у
 мяне мароз пабег па скуры.

Чысціня матываў не абяляла мяне — я разумеў, што мэта *не* апраўдвае сродкаў.

І больш за тое, — а што, калі жаданне дапамагчы было „чыстае” толькі з
выгляду? На блізёр толькі?.. Магчыма, што ўсё-такі за ім крыўся тайны падман?
 Альбо самазадавольнае неўсвядомленае жаданне лунаць у ролі заступніка?

Я пачаў падманваць самога сябе.

Было ясна, што я вельмі павярхоўна ацэньваў Мір'ям.

Яна ж дачка Гілея, значыцца, нічым не можа быць падобная на іншых дзяўчат.

І як толькі я мог так па-дурному ўварвацца ў яе душу, якая, можа нават, бліжэй
 да неба, чым мая!

Мяне павінен быў перасцерагчы яе твар, рысы якога ў сто разоў больш
 адпавядалі шостаў дынастыі егіпецкіх фараонаў і нават як на тую эпоху былі больш
 адухоўленыя, чым на наш час з яго тыпам разважлівага чалавека.

„Толькі тупы ёлуп не давярае знешнасці”, — прачытаў я калісьці ў кагосьці. Як
 трапна! І як дакладна!

Мір'ям і я цяпер былі добрыя сябры: ці адказваць мне перад ёю, што я дзень у
 дзень ашукваў яе дукатамі ў хлебе?

Гэты ўдар быў бы нечаканы. Гэта ўразіла б яе.

Нельга рызыкаваць, трэба дзейнічаць асцярожней.

Як змякчыць уражанне ад „цуду”? Замест таго, каб укладваць грошы ў хлеб, след

было б класці іх на прыступку лесвіцы, каб яна адразу ж і знайшла іх, як толькі адчыніць дзверы, і гэтак далей і нешта такое іншае? Трэба прыдумаць нешта новае. Знайсці больш круты паварот на дарозе, якая зноў верне яе паступова ў будні, суцяшаў я сябе.

Вядома, гэта была больш правільная дарога.

Альбо адразу рассячы вузел? Прысвяціць у тайну яе бацьку і папрасіць рады? Чырвань сораму заліла мне твар. Яшчэ ёсць час, астатнія сродкі яшчэ не вычарпалі сябе.

Трэба хутчэй брацца, нельга ўпускаць ні хвіліны!

Мне патрэбна толькі добрая нагода: я ўгавару Мір'ям зрабіць што-небудзь незвычайнае, выведу яе на дзве-тры гадзіны з прывычнай абстаноўкі, каб яна набралася іншых уражанняў.

Мы возьмем карэту, зробім выездку. Нас ніхто не пазнае. Трэба толькі абмінуць яўрэйскі квартал.

Можа, ёй будзе цікава зірнуць на абвалены мост?

А можа, з ёю паедзе стары Цвак альбо яе ранейшыя сяброўкі паедуць, калі яна палічыць, што са мною ехаць няёмка?

Я цвёрда пастанавіў сабе не прымаць ніякіх адгаворак. - - - -

На парозе я ледзь не збіў з ног нейкага мужчыну.

Васэртрум!

Ён, відаць, падглядваў: калі я сутыкнуўся з ім, ён стаяў сагнуўшыся.

— Вы мяне шукаеце? — спытаў я рэзка.

Ён прамармытаў некалькі слоў на незнаёмым мне жаргоне, перапрасіўся, пасля пацвердзіў, што шукае мяне.

Я запрасіў яго зайсці і прысесці, але ён застаўся стаяць каля стала і сутаргава церабіў палі капелюша. Глыбокая няпрыязь, якую ён дарма спрабаваў схаваць ад мяне, чыталася на ягоным твары і ў кожным руху.

Ніколі яшчэ я не бачыў яго так ад сябе блізка. У ім не было жудаснай, агіднай выродлівасці (у мяне яна выклікала хутчэй пачуццё спагады: ён выглядаў істотай, якой сама прырода, поўная ятры і агіды, наступіла яму нагою на твар) — нешта іншае, няпэўнае, што зыходзіла ад яго, якраз і сталася яму карай.

„Племя”, як дакладна сказаў Хароўсэк.

Я міжволі выцер руку, працягнутую яму, калі ён увайшоў.

Я пастараўся, каб гэта не надта кідалася ў вочы, але, здаецца, ён заўважыў, бо яўна мусам патушыў у сабе злосць, якую загарэўся ягоны твар.

— Файна жывяце тут, — пачаў ён нарэшце, заікаючыся, калі зразумеў, што я не збіраюся загаворваць першы.

Але насуперак сваім словам ён чамусьці заплюшчыў вочы, магчыма, каб не сустрэцца са мною позіркам. Альбо ж ён думаў, што гэта надасць ягонаму твару выраз нявіннасці?

Па яго вымаўцы было ясна, як цяжка яму давалася нямецкая мова.

А я не спяшаўся адказваць, чакаў, што ён скажа далей.

Ён збянтэжыўся, схапіў напільнік, які, Бог яго ведае як, яшчэ з візіту Хароўсэка паявіўся на сталe, але тут жа і адхапіў пальцы, быццам укушаны змяёй. У душы я дзіву даўся з яго падсвядомай псіхічнай чуйнасці.

— Канечне, вядома, яно такі гешэфт, каб калі, — набраўся ён адвагі, — такая высакародная візіта мелася. — Ён хацеў быў расплюшчыць вочы, каб паглядзець, якое ўражанне на мяне зрабіла ягоная тырада, але, мабыць, рашыў, што яшчэ зарана, і тут жа заплюшчыў іх зноў.

Я рашыў загнаць яго ў вугал.

— Вы кажаце пра жанчыну, якая нядаўна заязджала сюды? Прызнайцеся шчыра, куды вы хіліце?

Нейкі момант ён памарудзіў, пасля моцна ўчапіўся мне ў запясце і пацягнуў да акна.

Дзіўная, нематывавая манера, з якою ён зрабіў гэта, нагадала мне пра тое, як некалькі дзён таму назад ён цягнуў у сваю нару глуханямога Яраміра.

Крывымі пальцамі ён трымаў перад маімі вачыма нейкі бліскучы прадмет.

— Што вы думаеце, пане Пэрнаце, ці можна якое рады яшчэ даць гэтаму зэгарку, што вы думаеце, пане?

Гэта быў залаты гадзіннік з такім знявечаным корпусам, што ён выглядаў так, быццам нехта наўмысна хацеў разбіць яго.

Я ўзяў павелічальнае шкло — шарніры былі амаль адарваныя, а ўсярэдзіне — нешта выгравіравана? Літары было ледзь разабраць, на іх засталася шмат свежых драпін. Павольна я разабраў:

Крл Цотман

Цотман? Цотман? Дзе я ўжо сустракаў гэта прозвішча? Цотман? Ніяк успомніць не мог. Цотман?

Васэртрум ледзь не вырваў лупу ў мяне з рук.

— Нішто тут няма, ужо сам глядзеў, а корпусу тут не добра.

— Тут толькі трэба выраўняць корпус, ну, сама большае прыпяць. Вам гэта можа зрабіць кожны ювелір, пан Васэртрум.

— Але я заплачваю вам дужа шмат, калі ад вас настане салідная работа, як кажуць, класная, — рэзка перабіў ён мяне. Амаль злосна.

— Ну добра, калі вам гэта аж так залежыць...

— Аж-аж як залежыць! — Голас яго захліпаўся ад старання. — Я такі хачу на сабе іх насіць. І калі ўжо пакажу іх каму я, скажу — от, скажу, вось яна, работа ад саміх пана Пэрната.

Агіда падступала да горла ад гэтага тыпа; ён слініў свае мязотныя лёстачкі, ён літаральна запырскаяў слінай мне твар.

— Прыходзьце праз гадзіну, усё будзе гатова.

— Так вам не выходзіць, — сугаргава выкручваўся Васэртрум. — Такое я не хачу. Хай два-тры дзён. Хай чатыры. Хопіць часу да другога тыдня. Цэлы жыццё буду крычаць на сябе, калі буду вас спяшыць.

Што толькі яму было трэба ад мяне, пра што ён так рупіцца, чаго так зацінаецца? Я зайшоў у спальню і схваў гадзіннік у шкатулку. Фотаздымак Ангеліны ляжаў зверху, і я зноў зачыніў вечка — на той выпадак, калі Васэртрум сачыў за мною.

Калі я вярнуўся, мне кінулася ў вочы, што Васэртрум пабялеў.

Я пільна прыгледзеўся да яго, але мае падазрэнні адразу развеяліся — немагчыма! Ён *не мог* нічога ўбачыць!

— Значыцца, магчыма, тады на тым тыдні, — сказаў я, каб ён хугчэй выбраўся.

Але тут выявілася, што старызнік адразу перастаў спяшацца, падсунуў крэсла і сеў.

Цяпер, не раўнуючы з ранейшым, ён не плюшчыў сваіх рыбіных вачэй і ўпарта свідраваў зрэнкамі верхні гузік на маёй камізэльцы...

Маўчанне зацягвалася.

— Гэта білядзь, натуральна, сказала вам, што вы нічога не ведаеце, што здарылася. Што-о? — без нічога ніякага закіпеў ён раптам і бухнуў кулаком па стале.

Нешта нязвыкла страшлівае было ў тым сумбуры, з якім ён пераходзіў ад адной манеры гаварыць да другой і быў здольны імгненна пераскокцаць з ліслівага тону на брутальна-грубы. Мабыць, большасць людзей, асабліва жанчыны, як раз-два-тры скараліся яму, калі ў нечым залежалі ад яго.

Першае, што падумалася, — ускочыць, схопіць яго за каршэнь і, — высвяткам выставіць за дзверы; потым я падумаў, можа, разумней будзе спачатку адзін раз выслухаць яго.

— Я, бадай што, не разумею, пан Васэртрум, што вы маеце на ўвазе, — я стараўся надаць свайму твару выраз тупасці, — білядзь? Што азначае — білядзь?

— Ужо ці мне вас вучыць нямецкай мове, га, альбо ж самому падвучыцца? — накінуўся ён на мяне. — Прыйдзецца прысягаць перад судом, калі на тое пайшло. Вось што маю сказаць вам я, разумеце! — Ён перайшоў на крык. — Вы ж не будзеце мне казалі языком у вока, што адтуль, — ён паказаў вялікім пальцам у бок студыі, — „яна” прыскакала да вас сюды ў адной накідцы і больш у нічым?

Гнеў асляпіў мяне, я схапіў паскудніка за грудзі і страсянуў яго.

— Яшчэ адно слова ў такім тоне, і я вам скабы паламаю! Разумеце?

Пашарэлы ад страху, ён упаў на крэсла і, заікаючыся, спытаў:

— Што... Што-а... Што вам трэба? Я хацеў сказаць...

Я некалькі разоў прайшоўся па пакоі, каб крыху апамятацца. І не слухаў, як ён з шумам на губах бясконца перапрашаецца.

Потым я сеў каля яго, шчыльна, з самым цвёрдым намерам выкласці ўсе карты, яно ж усё датычылася Ангеліны, і калі не ўдасца мірам, дык сілком прымусіць яго пачаць баявыя дзеянні і загадзя адкрыць некалькі ягоных казыроў.

Не зважаючы на пярэчанні, я сказаў яму ў вочы, што ўсякі шантаж — я падкрэсліў гэта слова — не мецьме поспеху, калі ён не падмацуе сваё адзінае абвінавачанне доказам, і добра ведаю, што ўхілюся ад любых паказанняў (ха! наўрад ці гэта калі-небудзь станецца). Ангеліна настолькі мне блізкая, што я адвяду ад яе бяду, чаго б гэта мне ні каштавала, *нават цанюю фальшывага сведчання*.

Твар яго тузаўся, заечая губа разышлася да носа, ён скрыгатаў зубамі і бясконца перапыняў мяне, шалёна шыпеў, як індык:

— Хіба ж я таго хачу ад білядзі? Дык слухайце сюды! — Ён быў не ў сабе ад абурэння, ад таго, што не мог збіць мяне спанталыку. — Я зраблю із Савіёлі, із гэтага праклятага сабакі... гэтага, гэтага... — з рыкам вырвалася ў яго з грудзей.

Ён задыхаўся. Я адразу спахапіўся: нарэшце ён падступіўся да таго, на чым мне хацелася яго прыхапіць, але ён ужо апамятаўся і зноў вылупіў свае рыбіныя вочы на маю камізэльку.

— Вы паслухайце сюды, майстар Пэрнат, — ён мусіў пераймаць цвярозую мову гандляра, — вы казалі пра біля... пра жанчыну. Файна! Яна хадзіла замуж. Файна... Знюхалася міт а... маладым прахвостам!.. Але што я маю да гэтага? — Ён размахваў перад мною рукамі, трымаў пальцы так, быццам у іх была шчэпця солі. — Хай білядзь сама выкушывае кашу. Я прыстойны чалавек, і ві таксама. Мы знаём гэта абодва з вамі. Што-о? Я толькі хачу мець свае грошы. Вы разумеце, Пэрнат?

Я наставіў вушы:

— Якія грошы? Хіба доктар Савіёлі вінен вам што-небудзь?

Васэртрум ухіліўся ад адказу:

— За ім такі засталася. Вам ці не ўсё роўна — што?

— Вы збіраецеся забіць яго! — усклікнуў я.

Ён падхапіўся з крэсла. Пахіснуўся. Некалькі разоў ікнуў.

— Канечна! Забіць! Колькі можна іграць перад мною камедыю!

Я паказаў на дзверы.

— Каб і духу вашага тут не было.

Ён няспешна ўзяў капялюш, надзеў яго і павярнуўся да выхаду. Потым яшчэ раз спыніўся і сказаў так спакойна, што я і падумаць не мог, каб ён на такое быў здольны:

— І тое файна! Я мерыўся даць вам свабоду. Хай. Не дык не. Сэрдабольны цырульнік рэжа найгорш. Пара канчаць парашу. А калі б Савіёлі стаў папярок дарогі вам?! *Цяпер... я... ваіш... тройцу*, — ён сціснуў пальцы ў кулак, намякаючы на тое, што ён мае на ўвазе, — *на пыл сатру*.

Ён кіпеў сатанінскім шалам і здаваўся такім пэўным сябе, што ў мяне кроў у жылах стыла. Магчыма, у яго ёсць зброя, пра якую я нічога не ведаў, і нават Хароўсэк не падазраваў. Я адчуў, як зямля паехала ў мяне з-пад ног..

„*Напільнік! Напільнік!*” — шапнуў ува мне голас. Я прыкінуў на вока адлегласць — крок да стала, два — да Васэртрума, ужо быў хацеў ускочыць, але на порозе, як з-

пад зямлі вырас Гілель.

Пакой паплыў у мяне перад вачыма.

Я толькі ўбачыў, як праз туман, што Гілель нерухома стаіць на месцы, а Васэртрум адступае да сцяны. Потым я пачуў Гілелеў голас:

— Вы ж, Аарон, ведаеце заповедзь — *усе габрэі стаяць адзін за аднаго?* Не перакладвайце гэтую адказнасць на іншых. — Ён дадаў па-яўрэйску некалькі слоў, але я не зразумеў — што.

— Вам такі трэба паднюхаць за дзвярыма?

— Вынюхаваю я ці не — не ваш клопат, — Гілель зноў закончыў фразу па-яўрэйску, гэтым разам пагрозліва.

Я баяўся, што ўсё закончыцца сварай, але Васэртрум не вымавіў ні слова, раздумваючы некалькі імгненняў, пасля рашуча рушыў да дзвярэй.

Я напружана сачыў за Гілелем. Ён кінуў мне, я маўчаў. Відаць, ён чагосьці чакаў, бо ўважліва прыслухоўваўся да таго, што адбывалася за дзвярыма. Я хацеў зачыніць, але ён нецярплівым жэстам спыніў мяне.

Прайшла, магчыма, хвіліна, пасля пачулася шарканне ног старызніка на лесвіцы. Ні слова не кажучы, Гілель выйшаў і адступіў убок. Васэртрум пачакаў, каб той адышоўся далей, пасля злосна прашпыпеў:

— Зэгарка мне маго аддайце.

ЖАНЧЫНА

Куды ж падзеўся Хароўсэк?

Прайшлі амаль суткі, а яго ні слыху ні почуту.

Можа, забыўся пра ўмоўлены знак? Альбо, магчыма, не заўважаў яго?

Я падышоў да акна і накіраваў люстра так, каб сонечны зайчык упаў якраз на зарашчанае акенца ў яго падвальной кануры.

Учарашняе ўмяшанне Гілеля супакоіла мяне. Ён канечне папярэдзіў бы мяне, калі б узнікла якая небяспека.

Апрача таго, Васэртрум не мог больш зрабіць нічога сур'ёзнага; неўзабаве пасля таго, як пакінуў мяне, ён вярнуўся ў сваю лаўку, я зірнуў на вуліцу — аж вунь ён: ужо сядзіць, нерухома прыхіліўшыся плячыма да пячнх плітаў, гэтак сама як і сёння раніцай.

Гэта вечнае чаканне — яно невыноснае! Ласкавы вясенні ветрык, што залятаў у адчыненае акно спальні, напаўняў мяне пакутлівай тугою.

Як меладычна капае і цурчыць з дахаў! Як прамяняцца на сонцы тоненькія вадзяныя струменьчыкі!

Мяне вабіла ў нязнанья далячыні. Не ведаючы, куды падзець сябе, я снаваў з кута ў кут па сваёй каморцы. Кідаўся ў крэсла. Зноў уставаў.

Гэтае палкае парасткаванне няяснай закаханасці ў маёй душы ніяк не адступалася.

Я пранэндзіўся цэлую ноч. Адзін раз паявілася Ангеліна, яна тулілася да мяне, потым я, здаецца, веў зусім нявінную гутарку з Мір'ям, і ледзь толькі развеўся яе вобраз, як зноў прыйшла Ангеліна і пацалавала мяне; я ўдыхаў водар яе валасоў, а яе мяккі сабаліны каўнер казытаў мне шыю, футра спаўзло з яе аголеных плячэй — і Ангеліна ператваралася ў Разіну і танцавала ў адным фракту нагола з п'янымі прыплюшчанымі вачыма... І ўсё гэта ў паўсне, які, аднак, быў і паўявай, салодкай, пакутлівай сутоннай явай. Пад раніцу ў мяне ў галавах ужо стаяў мой дваінік, прывідны „Гаўла дэ-Гармэй”, „дух касцей”, пра якога мне казаў Гілель, і я бачыў па ягоных вачах: над ім мая ўлада, і ён *павінен* адказаць на любое маё пытанне, якое я яму задам пра рэчы зямнога і нябеснага свету, а ён толькі гэтага і *чакаў*, але я быў няздольны спатоліць прагу таямнічага праз смяглівы плыў крыві ў маіх жылах, якая не магла накармаць высахлую глебу майго розуму. Я прагнаў здань, яна

ператварылася ў люстраную выяву Ангеліны, і ўсё гэта разам згорбілася і зрабілася літарай „Алэф”, якая вырасла зноў і ператварылася ў голую велізарную жанчыну, аднаго разу бачаную мною ў кнізе „Ibbur”, біццё яе пульсу было падобнае на землятрус, і яна схілілася над мною, і я ўдыхаў хмельны водар яе палкага цела.

Няўжо Хароўсэк усё яшчэ не прыйшоў? На саборнай званіцы заспявалі званы. Я рашыў пачакаць яшчэ чвэрць гадзіны, а тады пайду куды вочы павядуць! Блукаць па горадзе, па шумных вуліцах сярод святочна апранутых людзей, у багатых кварталах змяшацца з вясёлым натоўпам, любаватца прыгожымі жанчынамі, іх какетліва-прывабнымі тварамі і статнымі нагамі.

Можа нават пры гэтым сустрэнуся з Хароўсэкам, апраўдваўся я сам перад сабою. Я ўзяў з кніжнай паліцы старую калоду картаў для гульні ў тарок, каб забавіць час.

Магчыма, карцінкі на картах падштурхнуць мяне на стварэнне эскіза для гемы? Я пачаў шукаць Блазна.

Але Блазна не было. Куды ён мог падзецца? Я яшчэ раз перагледзеў усе карты і пачаў разважаць пра патайны сэнс малюнкаў. Асабліва быў цікавы „шыбеннік” — што б ён мог азначаць?

Чалавек вісеў на вярхоўцы паміж небам і зямлёй дагары нагамі, рукі звязаныя за спінай, правая галень крыж-накрыж з левай нагой, і гэта выглядала як крыж на перавернутым трохкутніку.

Таямнічае супастаўленне.

Вось! Нарэшце! Прыйшоў Хароўсэк.

Ці ўсё-такі не?

Радасная неспадзяванка — прыйшла Мір’ям.

— Ведаеце, Мір’ям, я толькі што збіраўся спусціцца да вас і прапанаваць вам шпацыр па горадзе, праехацца ў карэце. — Было не зусім так, вядома, але я не задумваўся над гэтым. — Вы ж, праўда, не адмовіце мне?! У мяне на сэрцы свята, і вы, менавіта вы, Мір’ям, павінны зрабіць мяне бясконца шчаслівым.

— Праехацца? — Яна настолькі здзівілася, што я ўголас засмяўся.

— А што, хіба мая ідэя аж такая недарэчная?

— Не-не, але... яна шукала слова, — неверагодна дзіўная. Праехацца па горадзе!

— Ніякага дзіва, калі вы сабе ўявіце, што сотні тысяч людзей, па сутнасці, толькі гэтым усё жыццё якраз і займаюцца.

— Вядома, але гэта *іншыя* людзі! — згадзілася яна ўсё яшчэ пад уражаннем маёй прапановы.

Я ўзяў яе за рукі.

— Калі *іншыя* людзі маюць права на радасць, мне б хацелася, Мір’ям, каб вы парадаваліся яшчэ больш.

Раптам твар яе пакрыла смяротная бледнасць, і па застылым паглядзе я здагадаўся, пра што яна падумала.

Гэта ўкалола мяне.

— Вам няварта вечна пераймацца, Мір’ям, — сказаў я, — вечна насіцца з цудамі. Вы абяцаеце мне гэта хоць бы з... сяброўскіх пачуццяў?

Яна ўлавіла ў маіх словах спалох, і ў вачах у яе застыла здзіўленне.

— Калі б гэтыя цуды вас так не стамлялі, я радаваўся б разам з вамі, але як? Ведаеце, я вельмі непакоюся за вас, Мір’ям, за... за... як бы гэта вам сказаць — ну, ведаеце, за душэўнае ваша здароўе! Не зразумейце мяне літаральна, але... Мне хацелася б, каб ніякага цуду ніколі не было.

Я чакаў, што яна пачне прэрэчыць, але яна толькі кінула, была сама ў сабе.

— Гэта ператамляе вас. Праўда ж, Мір’ям?

— Часам мне таксама хочацца, каб яго не было, — адважыўшыся, адказала яна. Мне прабліснуў прамень надзеі.

— Калі даводзіцца думаць, — яна гаварыла павольна, уся ў мроях, — што настане час, калі мне давядзецца жыць без такога цуду...

— Але вы за адну ноч можаце разбагацець, і тады вам больш нічога не будзе трэба, — неразважліва гаварыў я далей, але адразу і асекся, заўважыўшы, як жажнула яна з маіх слоў. — Я маю на ўвазе, што вы маглі б адразу пазбыцца ўсіх сваіх клопатаў без гвалту над сваёй воляй, і цуд, які вы тады перажылі б, быў бы духоўным дзействам, унутраным перажываннем.

Яна паківала галавой і суха адказала:

— Унутранае перажыванне — не цуд. Дзіўна неяк, што яно дадзена людзям, якія наогул не ведаюць, што такое цуд. Я змалку перажывала і ўдзень і ўначы, — яна парывіста нахілілася да мяне, і я здагадаўся, што яна не дагаворвае пра нешта іншае, пра што ніколі мне не расказвала, можа, якія-небудзь карункі нябачных падзей, падобных на мае, — але гэта ніяк не адносіцца да цудаў. Нават калі хто-небудзь ставіць на ногі і ацяляе хворага накладаннем рук, я не магу назваць гэта цудам. Толькі калі мёртвая матэрыя — зямля — ажыўляецца духам і парушае законы прыроды, тады адбываецца цуд, да чаго я, зрэшты, якраз імкнуся ўвесь час, як толькі пачала ўсведамляць сябе. Бацька неяк сказаў мне: ёсць два бакі ў Каббале — магічны і абстрактны, якія ніколі не крыжуюцца. Магчыма, магічны бок здольны прыцягваць абстрактны, але ніколі не наадварот. Магічны бок — *дар*, а абстрактны *можна* зразумець хоць бы з дапамогай настаўніка. — Яна зноў прасвятліла сваю галоўную думку: — *Дар* — гэта тое, да чаго я імкнуся; мне ўсё роўна і не мае ніякай цаны, як пыл, тое, чаго я не магу дасягнуць сама. І калі я мушу думаць, што настане час, як я сказала раней, што мне зноў давядзецца жыць без цуду, — я заўважыў, як яна сутаргава спіснула пальцы, мяне даймалі жаль да яе і раскаянне, — дык адчуваю, што гатова памерці ад адной гэтай магчымасці.

— І гэта прычына, чаму вы таксама хацелі, каб цуду ніколі не было? — дапытваўся я.

— Але толькі часткова. Тут ёсць яшчэ нешта іншае. Я... я, — яна на імгненне задумалася, — я яшчэ не гатовая зведаць цуд у такой форме. Гэта так. Як бы мне вам гэта патлумачыць? Ну, скажам, мне шмат гадоў падрад кожнае ночы сніцца адзін і той самы сон, які ўсё яшчэ доўжыцца і ў якім нехта, скажам, — жыхар іншага свету, настаўляе мяне і паказвае не толькі ў адлюстраванні мае паступовыя перамены, як далёкая я ад магічнай сталасці і ад умення перажываць цуд, але і асвятляе мяне пытанні логікі, якія займалі мяне цэлы дзень, каб я магла перагледзець іх у любы час. Вы зразумеце мяне: такая істота замяняе сабою ў шчасці ўсё, што можна ўявіць сабе на зямлі: яно — мост паміж мною і „небам”, лясвіца Якава, па якой я з цемры буднасці падымаюся да святла, — мой настаўнік і сябар; і ўся мая ўпэўненасць, што на пакручастых сцежках, па якіх блукае мая душа, я няздольная заблудзіцца ў шаленстве і змроку, пакоіцца на ім, які не схлусіў мне ні разу. Пасля раптам насуперак усяму, што ён мне казаў, я бачу „цуд”. Каму ж цяпер верыць? Значыцца, тое, што нязменна напаўняла мяне многія гады, — падман? Калі б я запаняверылася ў гэтым, я кінулася б уніз галавою ў бездань. І ўсё-такі цуд адбыўся! Я закрычала б ад радасці, калі б...

— Калі б?.. — перапыніў я яе і затоіў дыханне. Магчыма, яна сама цяпер вымавіць выратавальнае слова, і я здолею ёй ува ўсім прызнацца.

— ... калі б я даведлася, што памыляюся, што гэта быў зусім ніякі не цуд! Але я добра ведаю — як і тое, што я тут, — што загінула б, калі б зноў прыйшлося спусціцца з неба на зямлю. Думаеце, чалавек здольны ператрываць такое?

— Але ж можна папрасіць дапамогі ў бацькі, — разгубіўшыся ад спалоху, сказаў я.

— У бацькі? Дапамогі? — яна неўразумела паглядзела на мяне. — Там, дзе перад мною толькі дзве дарогі ён можа знайсці трэцюю?.. Ведаеце, у чым мой адзіны ратунак? Калі б са *мною* адбылося тое самае, што і з вамі. Калі б я ў тую самую хвіліну забылася пра ўсё, што было ў мінулым, — усё маё жыццё аж да сённяга. Праўда ж дзіўна, — тое, што вы ўспрымаеце як няшчасце, мне — найвышэйшая

радасць?!

Мы надоўга замоўклі. Пасля яна нечакана ўзяла мяне за руку і ўсміхнулася. Але ўжо амаль радасна.

— Не хачу, каб вы засмучаліся праз мяне, — яна суцяшала мяне — мяне! — перад гэтым вы былі такі задаволены і шчаслівы, што на дварэ настала вясна, а цяпер засмучаны. Я наогул нічога не павінна была гаварыць. Выкіньце ўсё гэта з галавы і радуіцеся, як раней! Я проста вельмі радая...

— Вы радыя, Мір'ям? — горка перапыніў я яе.

— А і праўда ж, вельмі радая! — На яе твары была ўпэўненасць. — Калі я падымалася да вас, адчувала сябе неяк нязвыкла — не ведаю чаму: ніяк не магла пазбыцца адчування, што вам пагражае страшная небяспека. — Я насцярожыўся. — Але замест таго, каб радавацца, пабачыўшы вас у поўным здароўі, вось я тут расквакалася... і...

— Вы можаце падняць мне настрой, — усміхнуўся я праз сілу, — калі паедзеце са мною. — Наколькі гэта магчыма, я пастараюся гаварыць бадзёра. — Мне ўсё-такі хочацца ўбачыць, Мір'ям, ці ўдасца мне рассяць вашы змрочныя думкі. Скажыце, чаго вам хочацца, — вы ж бо яшчэ далёка не егіпецкі маг, а пакуль што маладая дзяўчына, якой цёплы ветрык можа навеяць злую штуку.

Тут яна зусім павесялела.

— Вой, ды што гэта з вамі сёння такое, пане Пэрнат! Такого вас я яшчэ ніколі не бачыла! Дарэчы, што да „цёплага ветрыку”: як вядома, у нас, яўрэйскіх дзяўчат, цёплым ветрыкам кіруюць бацькі, а мы толькі іх слухаемся. Натуральна, што і выконваем. У нас гэта ў крыві. Але — не ў мяне, — дадала яна сур'ёзным тонам. — Мая мама наадрэз адмовілася, калі яе сватаў гэты жахлівы Аарон Васэртрум.

— Што? Ваша мама? Адмовіла старызніку?

— І дзякуй Богу, — кінула Мір'ям, — гэтага не адбылося. Беднаму чалавеку такое было, вядома, смяротным ударам.

— Бедны чалавек, сказалі вы? — Я ўскочыў. — Гэты суб'ект — злачынец.

Яна задуменна паківала галавой:

— Вядома, злачынец. Але быць у такім незайздросным стане і не зрабіцца злачынцам здольны толькі прарок.

З цікаўнасці я падсеў бліжэй да Мір'ям.

— Што-небудзь больш дакладнае вы пра яго ведаеце? Цікава. Асабліва...

— Калі б вы бачылі ягоную лаўку ўсярэдзіне, пане Пэрнат, вы адразу зразумелі б, што ў яго на душы. Я кажу гэта, бо ў дзяцінстве часта бывала ў яго. Што вас так здзівіла? Хіба гэта так ужо незвычайна? Ён заўсёды быў ласкавы і добры са мною. Аднаго разу нават, памятаю, падарыў мне вялікі бліскучы камень, сярод ягоных рэчаў ён асабліва выдзяляўся. Мама сказала, што гэта брыльянт, і я, разумеюцца, тут жа аддала яго яму назад.

Спачатку ён доўга аднекваўся, не хацеў браць яго, але пасля выхапіў у мяне і гнеўна шпурнуў ад сябе. Але я заўважыла, як у яго пры гэтым слёзы пырснулі з вачэй; я ўжо тады даволі добра валодала старажытнагабрэйскай, каб зразумець, як ён прамармытаў: „Усё праклата, да чаго ні дакранецца мая рука...” З таго часу ён бодзь ні разу не клікаў мяне да сябе. Сама не ведаю чаму: калі б я не спрабавала яго суцешыць, усе заставалася б па-старому. Але таму, што мне было бясконца шкада яго і я яму сказала пра гэта, ён больш не хацеў мяне бачыць... Вам незразумела, пане Пэрнат? Але ж гэта так проста: ён апантаны — гэта значыць, чалавек, які адразу робіцца падазроным, хваравіта падазроным, калі нехта лезе да яго ў душу. Усе яго маюць за нягодніка яшчэ большага, чым ён насамрэч ёсць, — і ў гэтым корань усіх яго думак і ўчынкаў. Кажуць, яго вельмі кахала жонка, можа, гэта было больш спачуванне, чым каханне, але тым не меней так думалі многія. Адзіны, хто думаў наадварот, быў ён сам, яму ўсюды бачыліся злосць і здрада.

Ён рабіў выключэнне толькі свайму сыну. І ці не таму так выйшла, што ён бачыў, як той рос у яго на вачах з малечых гадоў, ён быў, так сказаць, як бы сведкам

нараджэння ўсіх якасцяў у дзіцяці з самага пачатку і таму ніколі не набліжаўся туды, адкуль магла б пачацца яго падазронасць. А можа, таму, што ўсё гэта ў яўрэйскай крыві: здольнасць выліць любоў на сваё дзіця — у інстынктыўным страху нашай нацыі, што мы можам вырадзіцца і не выканаць місіі, пра якую мы забыліся, але гэты страх жыве-такі ў нас — хто яго ведае!

З асцярогай, якая межавала з мудрасцю і ў такога някніжнага чалавека выглядала незвычайнай, ён кіраваў выхаваннем сына і, як празорлівы псіхолаг прыбіраў з яго дарогі любое выпрабаванне, якое магло б развіць пачуццё сумленнасці, каб у будучым вызваліць яго ад згрызотаў.

Ён наняў яму настаўніка — вучонага, які трымаўся светапогляду, што жывёлы беспачуццёвыя, а іх рэакцыя на боль — толькі прыроджаны рэфлекс.

З любога плода выціскаць максімум соку радасці і асалоды сабе і адкідаць лупіну — прыкладна такая была азбука яго дальнабачнай сістэмы выхавання.

І можаце сабе ўявіць, пане Пэрнат, што грошы пры гэтым як сімвал і ключ да ўлады маюць першаснае значэнне. А як што сваё багацце ён старанна хаваў ад чужога вока, стараючыся, каб межы ягоных уплываў былі пакрытыя змрокам, ён і прыдумаў сродак зрабіць сына падобным да сябе, але тым самым часам пазбавіць яго ад пакутаў вонкава жабрачага жыцця: ён насыціў яго д'ябальскай хлуснёю пра „прыгажосць”, вучыў яго знешнім і ўнутраным прыёмам эстэтыкі, уменню прыкідвацца звонку кветачкай на лузе, а ўнутрана заставацца сцяргвятнікам, падлаедам.

Натуральна, гэтае адкрыццё „прыгажосці” было ці не ягоным вынаходствам — хутчэй за ўсё гэта было „паляпшэнне” парады, якую яму даў нейкі адукаваны чалавек.

Ён ніколі не наракаў на тое, што пазней яго сын адмаўляўся ад яго, дзе толькі і калі мог і пры любой нагодзе. Наадварот, ён залічыў гэта яму ў *абавязак* — яго любоў была ахвярная і, як я ўжо аднаго разу сказала пра свайго бацьку, гэта была любоў, якая таптала смерць...

На хвіліну Мір'ям замоўкла, і я ўбачыў, як яе свядомасць сукала далей сваё прадзіва. Я зразумеў гэта, калі яна змяніла тон і сказала:

— Загадкавыя плады спеюць на юдэйскім дрэве.

— А скажыце, Мір'ям, вы калі ці чулі, што Васэртрум трымае ў сваёй ляўцы васковую ляльку? Не памятаю ўжо, хто мне сказаў — можа, усё прыснілася...

— Не-не, усё правільна, пане Пэрнат: стаіць у яго ў куце васковая лялька ў натуральную велічыню, там ён спіць на сенніну сярод хламу. Ён набыў яе даўным-даўно ў нейкага балаганшчка, кажуць, толькі таму, што яна была падобная на дзяўчыну-хрысціянку, якая нібыта калісьці была ягонай каханай.

„Маці Хароўсэка!” — адразу здагадаўся я.

— Вы не ведаеце, Мір'ям, як яе звалі?

Яна пакруціла галавой.

— Калі вам цікава, я пастаралася б даведацца.

— О Божа, вядома ж, не, Мір'ям; мне ўсё роўна, як яе звалі. — Па бляску ў яе вачах я заўважыў, што яна захапілася расказам. Я рашыў, што ёй нельга хвалявацца. — Што мяне цікавіць найбольш, дык гэта тэма, якую вы закранулі мімаходзь. Я маю на ўвазе „цёплы ветрык”. Ваш бацька, вядома, ячшэ не рашыў, за каго вам выходзіць замуж?

— Мой бацька? — Яна весела засмяялася. — Як вы маглі падумаць!

— Ну, тады мне вельмі пашанцавала.

— Як гэта? — па-прасцецку спытала яна.

— Тады ў мяне ёсць яшчэ шанцы.

Гэта быў толькі жарт, і яна адказала адпаведна, тым не меней імкліва ўстала і падышла да акна, каб я не ўбачыў, як яна пачырванела.

Я крыху змякчыў тон, каб памагчы ёй справіцца з сабою.

— Як даўні сябар прашу ў вас аднаго. Адкрыйце мне сваю тайну, калі гэта калі-

небудзь адбудзецца. Альбо ж вы зусім не збіраецеся замуж?

— Не-не-не! — Яна так рашуча не згадзілася са мною, што я міжволі ўсміхнуўся.

— Калі-небудзь, вядома, я выйду.

— Яно канечне, канечне!

Яна расхвалывалася, як дзяўчынка.

— Няўжо вы хоць на хвілінку не можаце заставацца сур'ёзным, пане Пэрнат? — Я паслухмяна пераўвасобіўся ў настаўніка, і яна зноў села ў крэсла. — Дык вось, калі я кажу, што мне давядзецца калі-небудзь выйсці замуж, дык я маю на ўвазе, што, хоць мне і не прыходзілася задумвацца да гэтага часу ні пра што, адно мне ясна — калі я жанчына, мне нельга заставацца бяздзетнай.

Упершыню я ўбачыў у Мір'ям рысы жаночасці.

— Мне трэба ўявіць у марах, — ледзь чутна сказала яна, — што шлюб — канчатковая мэта, калі дзве істоты зліваюцца ў адно, у тое, што... Вы ніколі не чулі пра старажытнаегіпецкі культ Асірыса? Зліваюцца ў адно, што можна азначыць як сімвал гермафрадыта.

Я напружана слухаў:

— Гермафрадыта?..

— Я маю на ўвазе містычнае зліццё мужчынскага і жаночага пачаткаў чалавецтва ў паўбожышчы як канчатковую мэту! Не! Не як канчатковую мэту, а як пачатак новага шляху, вечнага шляху, які *не* мае канца.

— І вы спадзеяцеся, — жахнуўся я, — калі-небудзь знайсці тое, што шукаеце? А ці не можа стацца так, што гэтая істота жыве ў іншай краіне, а можа, наогул не на зямлі?

— Пра гэта я нічога не ведаю, — сказала яна проста. — Я толькі магу чакаць. Калі ён адзелены ад мяне прасторай і часам — у што я не веру, інакш навошта б тады я была звязана з гэта? — альбо прорвай узаемнай неапазнанасці, і я не знайду яго, значыцца, жыццё маё прайшло марна і было бессэнсоўнай гульні ідыёцкіх дэманаў. Але, прашу вас, не будзем больш пра гэта, — умоўна сказала яна. — Як толькі выкажаш думку, у яе адразу адчуваецца агідны, зямны прысмак, і я б не хацела...

Яна раптам замоўкла.

— Чаго не хацелі б, Мір'ям?

Яна падняла руку, паспешліва ўстала і сказала:

— Да вас прыйшлі, пане Пэрнат.

За дзвярыма зашалясцела шаўковая сукенка.

Патрабавальны стук у дзверы. Пасля...

Ангеліна!

Мір'ям сабралася ісці, я ўтрымаў яе:

— Дазвольце прадставіць — дачка майго дарагога сябра — графіня...

— Пад'ехаць нават не пад'едзеш. Перакапалі ўвесь брук. Вы калі-небудзь пераедзеце у больш-менш ладнае памяшканне, майстар Пэрнат? На вуліцы снег паплыў, неба радуецца, аж грудзі распірае, а вы тырчыце тут у гэтых сталактытах, як жаба апоўзлая... Дарэчы, ведаеце, учора я была ў свайго ювеліра, і ён сказаў, што вы вялікі мастак, самы тонкі рэзчык гемаў з усіх, якія толькі сёння ёсць, калі не самы вялікі з усіх, што жылі! — Ангеліна абрынуліся на мяне вадаспадам, я быў зачараваны ёю, бачыў яе прамяністыя блакітныя вочы, зграбныя ножкі ў вузкіх лакараваных боціках, бачыў капрызлівы тварык, як ён прамяніўся з пышнасці футры, ружовыя мочкі вушэй.

Яна не дала мне перадыхнуць.

— Там на рагу мая карэта. Я ўжо баялася, што магу не застаць вас дома, спадзяюся, вы яшчэ не абедалі? Спачатку мы паедзем... Ага ж бо, куды мы паедзем спачатку? Спачатку мы паедзем — пачакайце! Вось! Можа, у парк альбо, карацей кажучы, куды-небудзь на ўлонне прыроды, дзе так вольна дыхаецца на паветры сярод пупышкаў і таямнічых парасткаў. Хадземце, хадземце, бярыце ваш капялюш,

а потым мы перакусім у мяне, а потым пабалбочам да вечара. Вазьміце ж ваш капялюш! Чаго вы чакаеце? У карэце цёпла, мякка будзе, — мы захутаемся пледам, прытулімся, пакуль горача не стане.

Што ж мне заставалася адказаць?!

— Мы толькі што з дачкою майго сябра дамовіліся пра паездку...

Перш чым я дагаварыў, Мір'ям хуценька развіталася з Ангелінай.

Я правёў яе да дзвярэй, хоць яна па-сяброўску аднеквалася.

— Паслухайце, Мір'ям, я не магу сказаць тут на лесвіцы, як я да вас прывязаны і што мне ў тысячу разоў лепей з вамі...

— Не прымушайце даму чакаць, пане Пэрнат, — настояла яна, — бывайце, жадаю весела забавіць час!

Яна сказала гэта шчыра, сардэчна і непрытворна, але я заўважыў, што бляск у яе вачах прытух.

Яна імкліва збегла па лесвіцы, і боль сціснуў мне горла. Мне здалося, што ўвесь свет пакрыўся моракам. - - -

Як п'яны, сядзеў я каля Ангеліны. Мы мчаліся шалёным галопам па людных вуліцах.

Навакол бушавала жыццё, я, напалову аглушаны, мог толькі адрозніваць невялічкія яркія блікі, якія мільгалі перад мною, — бліскучыя брыльянты ў завушніцах і ланцужках на муфтах, бліскучыя цыліндры, беласнежныя дамскія пальчаткі, пудліка з ружовым бантам на шыі, які з яўкатам кідаўся ўкусіць колы нашай карэты, узмыленых вараных, у срэбранай збруі, якія несліся нам насустрач, акно крамы з блішчастай чашай, напоўненай жэмчугам і іскрыстымі дзядэмамі, бляск шоўку на статных дзявочых клубах.

Рэзкі вецер біў нам у твар і не даваў вастрэй адчуваць цёплае цела Ангеліны.

Паліцэйскія на скрыжаваннях пачціва адскоквалі ўбок, калі мы праляталі міма іх.

Потым коні ўжо спакойна скіравалі па набярэжнай — карэты выцягнуліся ў адзін рад каля заваленага Каменнага моста, набярэжная была запруджана процьмай раззяваў.

Я амаль нічога не бачыў вакол сябе — адно толькі слова з вуснаў Ангеліны, яе вейкі, мітуслівая гульня губоў — усё, усё было мне важней, чым бачыць, як супраціўляліся пад намі абломкі каменных глыбінаў, падстаўляючыся пад напор штурмавых крыгаў.

Дарога ў парк. Потым — утрамбаваная, пругкая зямля, Потым шэлест лісця пад капытамі коней, вільготнае паветра, голыя камлі векавечных дрэў, абсыпаных варонімі гнёздамі, мёртвая лугавая зеляніна з бялёсымі выпачкамі яшчэ не расталага снегу — усё мільгала перад мною, як у сне.

Толькі некалькі кароткіх слоў, амаль раўнадушных, Ангеліна кінула ў адрас д-ра Савіелі.

— Цяпер, калі небяспека мінула, — сказала яна з чароўнай дзіцячай непасрэднасцю, — і я ведаю, што і ў яго ўсё пайшло на папраўку, усё, што я перажыла, мне здаецца вельмі нудным. Хачу нарэшце зноў радавацца, какетнічаць і, заплюшчыўшы вочы, нырнуць у пеністы вір жыцця. Усе жанчыны, па-мойму, такія. Толькі не прызнаюцца. Яны настолькі дурныя, што саміх сябе не ведаюць. Вы згодныя? — Яна нават не пачула, што я ёй на гэта адказаў — Зрэшты, жанчыны мяне зусім не хвалюць. Натуральна, не лічыце, што я лісліўлю. Але адна толькі блізкасць сімпатычнага мужчыны намнога прыемнейшая, чым займальнае гутарка з разумнай жанчынай. Нарэшце, уся гэтая лухта і бязглуздзіца ў іх балбатні. У крайнім разе крыху развагаў пра ўборы — а што потым? Я легкадумніца, праўда ж? — спыталася яна раптам з такім какецтвам, што, зачараваны яе прывабнасцю, я ледзь стрымаўся, каб не абхапіць далонямі яе галаву і пацалаваць ззаду ў шыю. — Прызнайцеся, я легкадумніца!

Яна шчыльней прытулілася да мяне і ўціснула сваю руку мне пад локаць.

Мы выехалі з прысадаў міма гайка з дэкаратыўнымі кустамі, абярнутымі саломай, — пад гэтымі абалонкамі яны выглядалі як тулавы пачвараў з абсечанымі канечнасцямі.

На лаўках адпачывалі людзі, грэліся на сонейку, глядзелі ўслед нам і перагаворваліся.

Мы крыху памаўчалі і аддаліся сваім думкам. Якая ўсё-такі Ангеліна не такая, як тая, якую я ўяўляў сабе раней! Быццам сёння ўпершыню ў жыцці пабачыў яе па-сапраўднаму!

Няўжо сапраўды гэта была жанчына, якую я тады ўпершыню суцяшаў у саборы?

Я не мог вачэй адвесці ад яе вуснаў.

Яна маўчала. Здавалася, нешта сама пра сябе ўспамінала.

Карэта павярнула на сыры луг.

Пахла зямлёй, зямля прачыналася.

— Ведаеце... фраў...

— Завіце мяне Ангелінай, — ледзь чутна сказала яна.

— Ведаеце, Ангеліна, што... што я сёння цэлую ноч марыў пра вас? — здушаным голасам усклікнуў я.

Яна зрабіла кароткі, ледзь улоўны рух, быццам хацела вызваліць сваю руку, і сур'ёзна паглядзела на мяне.

— Неверагодна! А я — пра вас! І ў гэтую секунду я таксама падумала пра вас.

Мы зноў замоўклі, абое здагадаўшыся, што думалі пра адно і тое самае.

Я адчуваў ток яе крыві, яе рука ледзь прыкметна дрыжала на маіх грудзях. Яна напружана глядзела ўдалечыню міма мяне...

Я павольна паднёс яе руку да сваіх вуснаў, зняў белую, пахучую пальчатку, пачуў, як бурна пачала яна дыхаць, і, ашалеўшы ад каханья, сціснуў зубы на яе вялікім пальцы.

--- Праз некалькі гадзін я, як п'яны, валокся праз вячэрняе марыва да горада, без мэты

блукі па вуліцах і доўга ішоў, не ведаючы, дзе я.

Потым я спыніўся каля ракі і, схіліўшыся над чыгуннымі парэнчамі, нерухома глядзеў на бурлівыя хвалі.

Я ўсё яшчэ адчуваў рукі Ангеліны на сваёй шыі, бачыў перад сабою каменнае ложка фантана, каля якога мы шмат гадоў таму назад аднойчы рассталіся, з перагнілым лісцем вязаў на дне, і яна зноў моўчкі ішла са мною, як толькі што, паклаўшы мне галаву на плячо, па праязным сутонным парку каля свайго замка.

Я сеў на лаўку і насунуў капялюш на лоб, хацелася марыць.

На плаціне шумела вада, і яе гул паглынаў апошнія ўздыханні задрамалага горада.

Часам я шчыльней запахваў паліто і бачыў, як рака апускалася ў морак, пакуль нарэшце, скаваная непрагляднай цемрай, не зносіла да другога берагу ў брудна-бурым пактоку бурлівыя пасмы беллага шумавіння.

Я ўздрыгваў кожны раз, як натыкаўся на сваю думку, што прыйдзеца-такі вяртацца ў свой маркотлівы дом.

Бляск кароткага папалудня назаўсёды зрабіў мяне чужым самому сабе ў сваім жытле.

Прамежак у некалькі тыдняў, а можа, і дзён мільгануў усмешкай шчасця — і не засталася нічога, апрача дзівосных успамінаў з прысмакам горычы.

А потым? А потым — бяздомнасць тут і там, на тым і іншым беразе.

Ну — уставай! Яшчэ адзін позірк праз рашотку парка на замак, за вокнамі якога яна спала, перш чым брысці ў беспрасветнае гета... Я пайшоў назад ранейшай дарогай, якую прыйшоў, вобмацкам праз густы туман уздоўж дамоў па заснулых плошчах; вочы мае выхоплівалі змрочныя помнікі, якія грозна паўставалі перад мною, самотныя каравульныя будкі і барочныя фасады. Цьмянае мігтанне ліхтароў пашырала велізарнымі фантастычнымі коламі у бляклым водбліску, рэзала вочы

бледна-жоўтым святлом і расплывалася ў паветры за плячыма.

Мая нага намацала шырокія каменныя прыступкі, усыпаныя галькай, — куды я трапіў? Вузкі праход, крута ўгору?

Справа і злева гладкая каменная агароджа парку? Голья галіны дрэў звісалі згары. Яны падалі з неба: камель дрэва хавала сцяна туману.

Дзве-тры трухляыя галінкі з хрустам зламаліся, калі я зачэпіў іх капелюшом, і, слізгануўшы па маім паліто, нырнулі ў туманную прорву, у якую апусціліся і мае ногі.

Пасля сляпучая кропка: дзесьці ўдалечыні адзінокі агеньчык таямніча павіс паміж небам і зямлёй. - - - -

Мабыць, я заблудзіўся. Падобна, гэта была старая палацавая лесвіца каля схілу Фюрстэнбергавага парку... - - - -

Далей — доўгая паласа гліністай зямлі, сцежка. Потым брукаваная дарога.

Масіўны цень узносіцца ўгору — вежа ў чорным каўпаку — Даліборка. Галодная вежа, у якой пакутавалі вязні, пакуль каралі цкавалі дзічыну ў Алеевым яры.

Вузкая звільстая вулка з амбразурамі, лабірынт, у якім ледзь можна праціснуцца плячыма, — і вось я перад радам домікаў, якія былі крышку вышэйшыя за мяне.

Працягну руку і дастанеш дах.

Я быў на Гольдмайстэргасэ — Вуліцы алхімікаў, дзе калісьці сярэдневечныя алхімікі плавіль філасофскі камень і затручвалі месяцавыя прамяні,

Ніякай іншай дарогі сюды не было, апрача той, якую я прыйшоў.

Аднак я не знаходзіў праёму ў сцяне, каб прайсці далей, — усюды натыкаўся на драўляную рашотку.

Нічога іншага не заставалася, як разбудзіць каго-небудзь, каб папытацца дарогі, як адгэтуль выцерабіцца. Дзіўна, што дом тут перакрываў вуліцу — ён быў большы за астатнія дамы і такі ўтульна-светлы! Быццам я ніколі не бачыў яго.

Мабыць, ён вельмі добра атынкаваны і пабелены, раз так ярка прабіваецца з туману.

Абышоўшы рашотку, іду па вузкай садовай дарожцы, прыціскаюся лобам да аконнай шыбы — поўны змрок. Стукаю ў акно. Там, у пакоі, у дзвярах паяўляецца дапатоппы дзед, у руцэ ў яго запаленая свечка, старэчай няпэўнай хадюю ён даходзіць да сярэдзіны пакоя, спыняецца, няспешна паварочвае галаву да запыленых алхімічных рэтортаў і колбаў каля сцяны, яго позірк задуменна скіроўваецца да велізарнай павуціны ў куце каля столі, а потым яго вочы нерухома застываюць на мне.

Цень ад скулаў засланяе вачніцы, аж яны здаюцца пустымі, як у муміі.

Мусіць, ён мяне не бачыць.

Стукаю ў шыбу.

Ён мяне не чуе. Зноў бяшумна, як самнамбула, выходзіць з пакоя.

Дарма чакаю.

Стукаюся ў браму — ніхто не адчыняе... - - - - заставалася нічога іншага, як самому шукаць выйсця з вуліцы, і нарэшце знайшоў. - - - -

Ці не лепей будзе, падумаў я, апынуцца сярод сяброў, такіх як Цвак, Пракоп і Фрызландэр пад утульным дахам „У старога Унгельта” — яны напэўна цяпер там, каб, прынамсі, на некалькі гадзін заглушыць пакутлівы сум па Ангеліне? І я выправіўся ў дарогу. - - - -

Яны сядзелі за старым паточаным шашалем сталом — ну чыста табе трыліснік мерцвякоў, — усе тры з люлькамі ў зубах, люлькі з тонкімі доўгімі глінянымі цыбукамі, — дым, як той туман на вуліцы.

Твары — ледзь пазнаць у цьмяным святле падвешанай лямпы, сярод цёмна-бурых сцен.

У кутку, сухая, як верацяно, маўклівая, выпетрана-выветраная кельнерка з вечнай панчохай на прутках, з вадзяністымі вачыма і жоўтым качыным носам.

Чырвоныя шторы з матавым адлівам віселі на зачыненых дзвярах, і глухія

галасы наведнікаў у суседняй зале даляталі да нас, як рэха пчалінага рою.

Фрызландэр у кеглепадобным капелюшы з роўнымі палямі, у вусах, у шэрым твары і шнарам пад вокам выглядаў, як тапелец-галандзец з адышлых у вечнасць стагоддзяў.

Ёшуа Пракоп утыкнуў відэлец у свае доўгія музыканцкія кучары, бесперастанку шчоўкаючы неверагодна доўгімі кашчавымі пальцамі, з захапленнем назіраў, як Цвак мардуецца, спрабуючы павесіць на пузатую бутэльку рысавай гарэлкі пурпуровы плашчык марыянеткі.

— Гэта будзе Бабінскі, — глыбакадумна і важна тлумачыў мне Фрызландэр. — Вы не ведаеце, хто такі Бабінскі? Цвак, яны не ведаюць, хто такі Бабінскі, а раскажыце ж Пэрнату, хто такі быў гэты Бабінскі!

— Бабінскі, — з ходу пачаў Цвак, не адрываючыся ад сваёй працы, — калісьці быў славуты пражскі бандыт і забойца. Доўга практыкаваў ён сваё гнюснае рамяство, а ніхто і не здагадваўся пра тое. Але раз за разам у высакародных шляхецкіх сямействах пачалі заўважаць, што то аднаго, то другога родзіча не сядзіць за сталом, і больш яго ніхто не бачыць. Праўда, спярша не дужа на гэта зважалі, бо яно ў тым і была свая перавага — гатаваць на стол трэба было меней. Але зноў жа такі нельга было і бясконца ігнараваць такі факт, бо ад таго выпадала пэўная страта прэстыжнасці ў свеце, можна было лёгка набіцца на абгаворы.

Асабліва, калі гаворка пра знікненне паненак на выданні.

Апрача таго, трэба было трымацца лініі ўласнай годнасці, каб сумеснае жыццё ў буржуазнай сям’і выглядала прыстойна хоць бы збоку, калі глядзячы на яго.

Газетныя рубрыкі „Вярніся, я ўсё дараваў” паяўляліся ўсё часцей і часцей, як грыбы пасля дажджу, — акалічнасць, не ўлічаная Бабінскім, легкадумным, як і большасць прафесійных забойцаў, — аж нарэшце такі ўкінулася ўсім у вочы.

А тым часам пад Прагай у мілай вёсачцы Крч Бабінскі, які ў сутнасці быў хлапчына з вельмі міралюбным норавам, зладзіў сабе дзякуючы сваёй няўмненасці невялікае, але ўтульнае гняздзечка — дамок, увесь беленькі такі, а перад ім гародчык з геранямі.

Як што ягоныя прыбыткі не дазвалялі разгарнуцца забудове, ён мусіў — каб было як непрыкметна хаваць свае ахвяры — замест кветніка, які ён сузіраў бы з вялікай прыемнасцю, зрабіць хай і не калумбарый, але хоць цвінтарны грудочак, бясконца падоўжваючы яго, калі таго патрабавала справа альбо сезон.

На гэтым святым месцы Бабінскі кожнага вечара, стаміўшыся ад праведнага промыслу, паседжваў пад промнямі закатнага сонейка, выводзячы на пасвісцёле разнастайныя элегічныя мэлёды.

— Стоп! — рэзка абарваў пагудніка Пракоп, дастаў з кішэні ключ да сваёй кватэры, прыставіў яго як кларнет, да губоў і заспяваў: „Цым-зэрлім, замбус-ля-дэх”.

— Вы што, там былі і чулі, калі так добра ведаеце мелодыю? — здзівіўся Фрызландэр.

Пракоп незадаволена зіркнуў на яго.

— На тое я надта позна нарадзіўся. Але што мог выконваць Бабінскі, мне як кампазітару лепей ведаць. Вы нязвольныя меркаваць пра такія рэчы: у вас вушы мохам зараслі. — Цым-зэрлім, замбус-ля-дэх!

Цвак замілавана слухаў Пракопа, пакуль той зноў не схаваў ключ, а потым павёў расказ далей.

— Пагорак рос і рос, пакуль гэта не выклікала падазрэння ў суседа. І паліцэйскаму з прадмесця Жыжкава, які выпадкова здалёку ўбачыў, як Бабінскі душыў старую вялікасвецкую даму, выпаў гонар раз і назаўсёды пакончыць са зладзейскім рамяством вылюдка.

Бабінскі быў арыштаваны ў сваім райскім гняздзечку.

Суд прыгаварыў яго, пры акалічнасцях, якія памякчалі ягоную віну, з улікам яго цудоўнай рэпутацыі, да смерці ў шворцы і адначасова даручыў фірме „Браты

Лейпен”, якая гандлявала ворванню en gros et en detail²³, паставіць неабходны матэрыял для выканання выраку, бо памянёнага не было ў іхнім ведамстве, а грамадзянскі рахунак пералічыў вышэйшаму дзяржаўнаму казначэйству.

Выйшла так, што вярхоўка парвалася, і Бабінскі быў прыгавораны да пажыццёвага ўвязнення.

Дваццаць гадоў правёў забойца за мурамі кляштара святога Панкрата, і за гэты час а каб табе слоўца дакору ці скаргі сарвалася з вуснаў ягоных: яшчэ і сёння чыноўны штат пракуратуры спявае хвалу яго бездакорным паводзінам; так, яму нават дазволілі ў дні нараджэння найвышшай асобіны імператара часам пасвістаць на пасвісцэле...

Пракоп тут жа зноў палез у кішэню па ключ, але Цвак спыніў яго.

— З прычыны агульнай амністыі Бабінскаму скасавалі рэшту тэрміну, і ён атрымаў месца брамніка ў кляштары „Сёстры мілажальнасці”.

Нескладаная праца ў садзе, якую ён выконваў між справамі, давалася яму лёгка: ён жа паводле роду сваіх ранейшых заняткаў прывык спрытна працаваць рыдлёўкай, так што ў яго заставалася дастаткова свабоднага часу, каб прасвятляцца розумам і сэрцам у дабрачынным чытанні старанна падабраных кніг.

Канчатковыя вынікі гэтага былі ў найвышэйшай ступені любасныя.

Калі б ні пасылала яго абатыса па суботніх вечарах у тракцір, каб ён крыху распацешыў сабе душу, ён кожнага разу да ночы вяртаўся дамоў, намякаючы, што распад грамадскай маральнасці прыгнятае яго, а безлічнае злачыннае вырождзе робіць вясковую дарогу небяспечнай, аж бо кожнаму парафіяніну была б разумнаю заповедзь — у пару дамоў вяртацца.

У тыя гады ў Празе майстры-свечачнікі мелі благаю звычку выстаўляць на продаж невялікія фігуркі Бабінскага ў чырвонай накідцы. Бадай што, не было такой сям’і ў жалобе, дзе нельга было б убачыць такой фігуркі.

Але звычайна яны стаялі ў краме пад шкляным каўпаком, і нічога не ўводзіла Бабінскага ў такую ятру, як гэтыя фігуркі.

„У найвышэйшай ступені непрыстойна і сведчыць пра душэўную чэрствасць: дзе такое бачылі — увесь час пароць чалавеку ў вочы аблудамі яго маладосці, — казаў у такіх выпадках Бабінскі, — і вельмі ж варта шкадавання, што з боку ўладаў не прымаецца нічога, каб пакласці крэс такой гнюсоце”.

У такім самым духу ён выказваўся нават на смяротным ложку.

І нездарма, бо ўлады неўзабаве распарадзіліся спыніць продаж статуэтак Бабінскага... - - - - Цвак адным глыкам спаражніў сваю пасудзіну з грогам, і трыліснік з сатанінскай ухмылкай паставіў шматкроп’е ў расказе, потым Цвак асцярожна павярнуў галаву да выцвілай кельнеркі, і я ўбачыў, як яна зняла слёзку са шчакі. - - - -

— Ну, можа, вы прыдумалі б што-небудзь лепшае, акрамя, зразумела, аплаты па рахунку з удзячнасці за асалоду, дарагі калега і рэзчык гемаў? — спытаўся ў мяне Фрызландэр пасля таго, як усе доўга глыбакамысна памаўчалі.

Я расказаў ім пра свае блуканні ў тумане.

Ледзь я падышоў да таго, як убачыў белы дом, трыліснік у вялікім хваляванні адарваўся ад сваіх цыбукоў, і пасля майго расказу Пракоп грукнуў кулаком па сталю і ўсклікнуў:

— Ды гэта ж, скажу я вам, чыстае!.. Усе легенды свету гэты Пэрнат выпрабоўвае на сваёй скуры! А rporos²⁴, пра тадыташняга Голэма — ведаеце, усё ж было проста, як у нябожчыка ногі.

— Як гэта проста? — схамянуўся я.

— Вы знаёмыя з яўрэйскім жабраком-юродам Гашыле? Вы не знаёмыя з Гашыле? Ну дык — Голэмам аказаўся той самы Гашыле.

23 Оптам і паштучна (франц.).

24 Дарэчы (франц.).

— Жабрак — Голэмам?

— А кім жа? Канечне, Гашыле быў Голэмам. Сёння пасля абеду сярод белага дня жыццярэадасны прывід быў на шпацыры на Зальнітэргасэ — Салетранай вуліцы у сваім славурым лапсярдаку семнаццаціга стагоддзя. І вось тут якраз на яго накінуў сабачую пятлю гіцаль.

— Што вы такое верзяце, мой вы пане? Нічога не разумею! — Я ўскочў з крэсла.

— Дык жа я вам і тлумачу — гэта быў Гашыле! Кажуць, ён даўным-даўно знайшоў лапсярдак у пад'ездзе дома. Зрэшты, вернемся да белага дома на Малым рагу: выпадак ваш жахліва цікавы. Менавіта пра гэта і расказвае старадаўняя легенда: там утары, на вуліцы Алхімікаў, стаіць дом, які можна ўбачыць толькі ў густы туман ды і тое ўдаецца толькі „нядзельным дзецям”, тым, што нарадзіліся ў нядзелю. Называецца гэты дом — „Мур ля апошняе лятарні”. Хто праходзіць паўз яго ўдзень, бачыць там адзін велізарны шэры камень; за ім прорва, якая крута абрываецца ў Аленеў яр; і вам моцна пашанцавала, Пэрнат, што вы не ступілі яшчэ аднаго кроку, — вы непазбежна паляцелі б у бездань і паламалі б сабе ўсе косці.

Ходзяць чуткі, што пад каменем закапаны вялікі скарб, камень закладзены як падмурак дома ордэнам „Браты-азіяты”, якія нібыта заснавалі Прагу. У гэтым доме калі-небудзь на схіле часу будзе жыць чалавек — слухней кажучы, гермафрадыт, істота, якая пазбірала ў сябе мужчыну і жанчыну. І ён змесціць на гербе выяву зайца. Між іншым заяц быў сімвалам Асірыса, і *адтуль* вядзецца традыцыя падаваць на стол зайца на Вялікдзень!

Кажуць, што, пакуль тая гадзіна не прабіла, на варце каменя стаіць асабіста сам Мафусаіл, каб сатана не апладніў камень і не павёў ад яго на свет сына, так звананага Арміласа. Вам ніколі не даводзілася чуць што-небудзь пра гэтага Арміласа? Вядома нават, які ён будзе з выгляду. Вядома — дакладней сказаўшы, гэта ведалі старажытныя рабіны, — што, калі ён прыйдзе на свет, у яго будуць залатыя валасы, заплечы ззаду ў касму, потым — дзве макаўкі, серпавідныя вочы і рукі, абвіслыя да пятаў.

— Гэты певень варты таго, каб яго намаляваць, — забуркатаў Фрызландэр і палез па аловак.

— Дык вось, Пэрнат, — закончыў Пракоп, — калі вам калі-небудзь пашчасціць зрабіцца гермафрадытам і *en passant*²⁵ знайсці закапаны скарб, тады не забудзьцеся, што я заўсёды быў вашым найлепшым сябрам!

Мне было не да жартаў. На сэрцы залегла ціхая журба.

Цвак заўважыў гэта, хоць і не ведаў прычыны, але тым не меней адразу прыйшоў мне з дапамогай:

— У кожным разе, даволі дзіўна і нават жудасна, што Пэрнату быў відзеж менавіта ў месцы, так цесна звязаным са старой легендай.

Тут сувязі прычынныя, звёны якіх чалавек, відаць, не можа парваць, хоць душа ягоная здольная бачыць формы, недаступныя адчуванню. Нікуды мне не падзецца, але ўсё-такі, згадзіцеся, *звышпачуццёвае* — гэта, скажу я вам, вярэдлівая штучка! А як вы сабе думаеце? - - - -

Фрызландэр з Пракопам напусцілі сабе важнага выгляду, і кожны з нас лічыў адказ лішнім.

— А вы як сабе думаеце, мая гордая Еўлалія? — зноў спытаўся Цвак, павярнуўшыся да кельнеркі. — Хіба звышпачуццёвае не самая вярэдлівая штучка на свеце, га?

Старая кельнерка пачасала спіцай у макаўцы, уздыхнула, пачырванела і адказала:

— А ідзіце вы! Абрыдлі вы мне няма ладу як!

- - - -

— Халерна цяжкая атмасфера была сёння цэлы божа дзень, — пачаў

25 Між іншым, мімаходзь (*франц.*).

Фрызландэр, пасля таго як аціх выбух нашага рогату. — Мне не ўдалося давесці да канца ніводнага штрышка. Увесь час думкі круціліся вакол Разіны, — як жа яна ў тым фракту скакала, як выгельцвала!

— Яе зноў знайшлі? — спытаўся я.

— „Знайшлі” — файна сказана. Паліцыя норваў здабыла ёй вялікі ангажэмент! Можна, на яе паклаў вока — тады ў „Лойзічку” — сам пан камісар? У любым і кожным разе яна цяпер вой як стараецца і істотна папаўняе рады замежных турыстаў у яўрэйскім квартале. Зрэшты, за такі кароткі час яна выгладзілася ў куды к чорту якую смачную дзеўку.

— Як падумаеш, чаго можа натварыць жанчына з мужчынам, толькі каб прымусіць яго закахацца ў яе, проста дзіву даешся, — сказаў Цвак. — У поце здабываць грошы, абы толькі можна было прыйсці да яе. Вось чаму бедны мілы Ярамір на чамі ператвараецца ў мастака. Ён абыходзіць кабакі і выцінае сілуэты наведнікам, свайго роду патрэты.

Пракоп, прапусціўшы міма вушэй канец фразы, прашамкаў:

— А што праўда? Няўжо Разіна так папрыгажэла? Вы ўжо ўварвалі пацалуначак з яе вуснаў, Фрызландэр?

Кельнерка ўскочыла з месца і абурана пакінула пакой.

— Мокрая курыца, а бач ты, як выкаблучваецца! Вось ужо й праўда кара дабрачыннасцю! Падумаць толькі! — раздражнёна буркнуў ёй услед Пракоп.

— Чаго ж вы хочаце, яна пайшла на самым пікантным месцы. І апрача таго, панчоха давязаная, — супакоіў яго Цвак.

Гаспадар зноў прынёс грогу, і гаворка паступова набыла больш двухсэнсавае адценне. Настолькі вольнае, каб пры маім ліхаманкавым стане яшчэ і вярэдзіла мне кроў.

Я стараўся на што-небудзь адхіліцца, але чым больш замыкаўся ў сабе, вяртаўся думкамі да Ангеліны, тым гарачэй бушавала кроў у галаве.

Даволі нечакана я развітаўся з сябрамі.

Туман крыху рассяўся, на мне іскрыліся тонкія ледзяныя іголачкі, але мгла была яшчэ такая густая, што я не мог прачытаць таблічкі з назвамі вуліц і збіўся з дарогі.

Я апынуўся ў чужым завулку і ўжо быў хацеў вярнуцца назад, калі раптам пачуў, як мяне нехта аклікнуў:

— Пане Пэрнаце, га, пане Пэрнаце!

Я агледзеўся, падняў галаву — нікога.

Адкрыты пад’езд, над ім цьміцца невялікі чырвоны ліхтар, і мне здалося, што ў глыбіні прыхожай бялеецца нечыясь постаць

Зноў шэпт:

— Пане Пэрнаце, га, пане Пэрнаце!

Здзіўлены, я ўвайшоў у калідор, і тут маю шыю аплялі цёплыя жаночыя рукі, і ў святле, якое сачылася праз шчыліну ў дзвярах, я зразумеў, што гэта была Разіна, якая палка прыціснулася да мяне. -----

ХІТРЫНА

Шэры, сляпы дзень.

Да самай раніцы я спаў без сноў, без памяці, як у летаргіі.

Мая старая служанка кудысьці сышла ці проста забылася вытапіць у печы.

У печы стыў попел.

Пыл на мэблі.

Падлога не меценая.

Я зябка пахаджаў з кута ў кут.

Млосны пах надыханага алкаголю запоўніў пакой. Маё паліто і гарнітур

праедзення старым застаялым пахам тытунёвага дыму.

Я адчыніў акно і зноў зачыніў — халодны тхлінны подых з вуліцы быў яшчэ больш нязносны.

Мокрыя нахохленыя вераб'і нерухома застылі на карнізе пад дахам.

Куды ні кінеш вокам, усюды пабываў пэндзаль шэрай нуды. Ува мне самім усё было пагамтана і змята.

Седня ў крэсле — як жа яно працерлася! Па краях пучкамі выбіваецца конскі волас.

Трэба было б паслаць да абіўшчыка, — ай ды ну яго, хай будзе як было! — хай будзе яшчэ адно пустое жыццё, пакуль усё анучай не стане. А вунь нейкае паскуднае рыззё, нейкія транты, пакамячаная рвань на акне!

Чаму б не скруціць з яе вяроўку і не павесіцца?!

Тады ўжо ніколі не давядзецца глядзець на гэтыя астабрыдлыя манаткі, і ўвесь гэты жудасна ўдлівы боль знікне раз і назаўсёды.

Так! Гэта самае разумнае выйсце! Пара канчаць!

Яшчэ сёння.

Вось зараз — раніцай. Толькі не снедаць. Аж падумаць мляўка, што вось пойдзеш на той свет з напханым трыбухом! Будзеш ляжаць у сырой зямлі з нястраўленым гнілым сняданкам у жываце.

Каб жа толькі зноў ніколі не свяціла сонца, і яго нахабная мана пра радасці быцця зноў не зазьяла ў душы!

Не! Я больш не дазволю вадзіць сябе за нос, не хачу быць мячыкам у руках бяздарнай і недарэчнай долі, якая ўзносіла мяне ў нябёсы, а потым зноў шпурляла ўніз у брудную лужыну, адкуль я мог заглянуць у марнае мінулае сваё, даўно пражытае, што ведае кожнае дзіця і самы затурканы і зашпыняны кундаль у падваротні.

Бедная, бедная Мір'ям! Калі б я мог хоць крышачку дапамагчы ёй!

Трэба было прыняць рашэнне, важнае, неадпрэчнае, перш чым ува мне зноў працнецца праклятая цяга да жыцця і пачне ашукваць мяне новымі мроямі.

На якую халеру яны патрэбныя ўсе гэтыя пасланні з царства нятленнасці?

Ні на што не патрэбныя.

Можа, толькі на тое, каб я круціўся ў коле і прымаў марны свет як суцэльную муку.

У такім разе заставалася толькі адно.

Я прыкінуў, колькі ў мяне грошай у банку.

Так, заставалася зрабіць толькі *так*. Гэта было адзінае, нейкі мізер, які толькі чагосьці і быў варты ў гэтым маім жыцці!

Усё, што я меў — у дадатак некалькі каштоўных камянёў у шуфлядзе стала, — скласці ў пакет і пераслаць Мір'ям. Прынамсі, два-тры гады яна не будзе думаць пра заўтрашні дзень. І напісаць Гілелю пісьмо, у якім я паведамлю яму, як з ёю адбыўся „цуд”. Ён адзін здольны ёй дапамагчы.

Я адчуваў: вядома, ён ведаў, што ёй параіць.

Я сабраў камяні, схваў іх, зірнуў на гадзіннік — адразу пайду ў банк, за гадзіну паспею ўсё прывесці ў парадак.

А потым яшчэ купіць букет чырвоных ружаў Ангеліне!.. - - -

Усё ўва мне крычала ад болю і дзікай тугі. Пажыць бы хоць яшчэ адзін дзень, адзін-адзіны дзень!

Каб потым зноў перажыць тую ж самую гнятлівую роспач? Не, нельга чакаць ні хвіліны! Я быў рады, што не паддаўся спакусе.

Я агледзеўся. Што яшчэ трэба зрабіць?

Ага, — там напільнік. Я сунуў яго ў кішэню — выкіну дзе-небудзь у завулку, як ужо збіраўся нядаўна.

Я ненавідзеў гэты напільнік! Варта было зрабіць адзін няправільны крок, і я праз яго мог зрабіцца забойцам.

Хто гэта там прыйшоў і непакоіць мяне?

Ах, старызнік.

— Усяго хвіліначку, гер фон Пэрнат, — разгублена папрасіў ён, калі я паказаў, што мне няма калі, — такі ўсяго паўхвілінкі. Такі два-тры словаў.

Твар яго пакрыўся потам, ён дрыжаў ад хвалявання.

— Можна, я пагавару з вамі спакойна, пан Пэрнат? Мне не хочацца, каб гэты... Гілель зноў прыйшоў. Такі лепш зачыніце дзверы або будзе лепш пайсці ў суседні пакой, — са звыклай бесцырымоннасцю ён пацягнуў мяне за сабою.

Некалькі разоў ён баязліва азірнуўся і хрыпла прашаптаў:

— Я тут крыху пакумекаў, ведаеце, пра нядаўняе. Гэта на лепшае. Нічога не выходзіць. І хай. Што было, тое было.

Я спрабаваў адгадаць па ягоных вачах, чаго ён хоча.

Ён вытрымаў мой позірк, але сутаргава схпіўся за крэсла — такога напружання гэта яму каштавала.

— Я рады, пан Васэртрум, — як мага больш ветліва адказаў я, — жыццё і без таго журботнае, каб яшчэ атручваць яго адзін аднаму ўзаемнай няпрыязню.

— Не, трэба ж, быццам гаворыць надрукаваная кніга, — з палёгкай буркнуў ён сабе пад нос, пакапаўся ў кішэнях штаноў і зноў дастаў залаты гадзіннік з падрапаным вечкам. — І каб вы бачылі, што ў мяне чыстыя намеры, вы такі маеце прыняць ад мяне гэтую драбніцу ў дарунак.

— Ну, як так можна, — адмовіўся я. — Вядома, не падумайце, — тут я прыгадаў, што мне казалася пра яго Мір'ям, і працягнуў руку да гадзінніка, каб ён не пакрыўдзіўся.

Ён не звярнуў на гэта ніякай увагі і раптам збялеў, стаў белы як вапна, прыслухаўся і прахрыпеў:

— Во! Во! Я такі ведаў пра гэта. Ужо зноў Гілель! Такі стукаецца!

Я паслухаў, вярнуўся ў другі пакой і, каб супакоіць яго, прычыніў за сабою дзверы.

Гэтым разам быў не Гілель, а Хароўсэк. Ён увайшоў, прыклаў палец да губоў, паказваючы, што ведае, хто ў мяне за дзвярыма, і, не чакаючы, што я скажу, у тое ж імгненне абрынуў на мяне цэлую лавіну слоў:

— О высокашаноўны і паважаны майстар Пэрнат, як мне падабраць словы, каб выказаць вам сваю радасць, што я застаў вас дома аднаго і ў поўным здароўі. — Ён дэкламаваў, як актор, і яго напышлівыя велягурыстыя фразы былі ў такім дзікім кантрасце з яго скажоным тварам, што мяне забраў панічны жах. — Я б ніколі, майстар Пэрнат, не рызыкнуў бы паявіцца ў вас у лахманах, у якіх вы мяне, вядома ж, бачылі шмат разоў на вуліцы, — ды што я такое кажу: бачылі! Вы часта працягвалі мне сваю мілажальную далонь.

Тое, што я маю магчымасць паўстаць перад вамі ў новым гарнітуры з беласнежным каўнерыкам, — ведаеце, каму я гэтым абавязаны? Аднаму з самых высакародных і — ах! — на вялікі жаль, самых няпрызнаных людзей нашага горада. Замілавана думаю я пра яго.

Сам будучы ў гаротным стане, ён тым не меней шчодры з тымі, хто жыве ў галечы і прыніжанасці. Даўным-даўно, калі я ўбачыў, як скрушліва стаяў ён каля сваёй лаўкі, у мяне ў глыбіні душы ўзнікла жаданне прыйсці да яго і моўчкі паціснуць яму руку.

Некалькі дзён таму назад ён паклікаў мяне, калі я праходзіў міма, даў мне грошай, і дзякуючы яму я купіў гарнітур, у растэрміноўку.

А ведаеце, майстар Пэрнат, хто мой дабрачынец?

Я з гонарам вымаўляю гэта, бо толькі адзін здагадваюся, якое залатое сэрца б'ецца ў ягоных грудзях, — гэта пан Аарон Васэртрум!...

Я, вядома, разумеў, што Хароўсэк ламаў камедыю перад старызнікам, які падслухваў за дзвярыма, хоць мне, зрэшты, заставалася няясна, чаго ён дамагаўся,

але ў кожным разе драўляная ліслівасць — не той сродак, які можа прыспаць пільнасць Васэртрума. Па маім недаўмёным твары Хароўсэк, мабыць, здагадаўся, пра што я думаю, ён выскаліўся, страсянуў галавой, а далейшыя словы павінны былі паказаць, што ён дастаткова добра вывучыў свайго партнёра і ведае, калі трэба перабаршчыць.

— Вядома! Пан — Аарон — Васэртрум! У мяне сэрца сціскаецца, калі думаю, што не магу сказаць яму сам, як бясконца я ўдзячны яму. Благаю вас, майстар, ніколі не кажыце яму, што я быў тут і ўсё раскажаў вам. Ведаю, людскі эгаізм глыбока і невылечна атручвае яму жыццё — ах, на жаль, у яго грудзях ёсць месца толькі справядлівым падазрэнням.

Я псіхіятр, але нават мая інтуіцыя падказвае мне, што самае лепшае — гэта каб пан Васэртрум ніколі не даведаўся — з маіх вуснаў таксама, — якое я высокае думкі пра яго. Гэта азначала б пасеяць сумненні ў ягонай няшчаснай душы. А я далёкі ад такіх намераў, і думкі такое не дапускаю. Хай лепей лічыць мяне няўдзячным.

Майстар Пэрнат! Я самы няшчасны чалавек, і мне змалку вядома, што значыцца быць адзінокім і пакінутым у нашай зямной гароце! Я нават не ведаю імя майго бацькі. Я нават ніколі не бачыў у твар маю матулю. Мабыць, яна рана памерла. — Хароўсэкаў голас стаў асабліва скрадлівы і пранікнёны. — І была яна, я добра ведаю, адной з тых шчодрых натур, якія адчуваюць глыбока, якія не здольныя прызнацца, якая бясконца ў іх любоў. Да такіх натураў належыць і пан Аарон Васэртрум.

У мяне ёсць старонка, выдраная з дзённіка маёй мамы, я заўсёды нашу гэты лісток на грудзях, і на ім напісана, што яна кахала майго бацьку, нягледзячы на тое, што ён быў выродлівы, як, бадай што, ніколі не кахала на зямлі мужчыну простая смяротная жанчына.

Але яна, здаецца, ніколі яму ў гэтым не прызнавалася. Магчыма, якраз з гэтай прычыны, з якое, напрыклад, я не магу сказаць пану Васэртруму, што ўдзячны яму. І немагчымасць сказаць яму пра гэта кроіць мне сэрца.

І яшчэ адно вынікае з гэтай старонкі, хоць, зрэшты я магу толькі здагадавацца, бо слоў ужо амаль немагчыма прачытаць — яны размытыя слязьмі: мой бацька, хто б ён ні быў, хай памяць пра яго знікне і на зямлі і на небе! — ён пачварна абышоўся з маёй матуляй...

Хароўсэк раптам бухнуўся на калені, аж затрашчалі маснічыны, і зайшоўся ў такім душапарыўным ляманце, што я ўжо і не ведаў, ці ўсё яшчэ ён дурня з сябе строіць, а ці насамрэч з глузду з'ехаў.

— *Божа Ёсемагутны, імя Якога баіцца вымавіць чалавек, тут на каленях стаю я перад Табою — тройчы пракляты будзь мой бацька на векі вечныя!*

Апошнія слова ён літаральна перакусіў напалам і некалькі імгненняў прыслухоўваўся, вылуціўшы вочы.

Потым у сатанінскай ухмылцы выскаліў зубы. Мне здалося, што Васэртрум ледзь чутна застагнаў.

— Даруйце, майстар — памаўчаўшы, наўмысна прыглушаным голасам Хароўсэк сказаў. — Даруйце, што я не стрымаўся, але гэта мая ранішня і вячэрняя малітва. Усявышні зладзіць усё так, што бацьку майго, кім бы ён ні быў, спасцігне жудасны скон, які толькі можна прыдумаць.

Я міжволі хацеў запырэчыць, але Хароўсэк не даў мне.

— Майстар Пэрнат, я прыйшоў да вас з просьбай. У пана Васэртрума быў выхаванец, бязмерна ім каханы. Магчыма, гэта быў ягоны пляменнік. Ходзяць нават чуткі, быццам гэта быў ягоны сын. Але я не веру, бо інакш ён насіў бы тое самае прозвішча, а насамрэч яго звалі Васоры, д-р Тэадор Васоры.

Слёзы засцілаюць мне вочы, калі я ўяўляю яго сабе. Я дапамагаў яму ад усяго сэрца, быццам мяне з ім яднаў саюз любові і крэўнасці.

Хароўсэк хліпнуў, нібыта ад хвалявання не мог гаварыць.

— Ах, гэты высакародны чалавек пакінуў свет! Ах! Ах! Якая магла быць прычына — я ніколі не ведаў яе — яго самазабойства. І я быў сярод тых, каго паклікалі на

дапамогу, — ах, ах, позна... позна... позна! А потым, калі я застаўся адзін каля смяротнага ложка і пакрываў пацалункамі яго астылую мёртвую руку, тады — чаму было мне так і не зрабіць, майстар Пэрнат? гэта, вядома, не быў крадзеж, — тады я ўзяў ружу з грудзей нябожчыка і прыўлашчыў сабе колбачку, змесціва якое ўгатавала няшчаснаму хуткі скон у росквіце сіл і здароўя.

Хароўсэк дастаў медыцынскую колбу і з дрыжкамі ў голасе сказаў:

— І тое і другое я... кладу... сюды... на ваш стол, завялюю ружу і колбу, яны нагадвалі мне пра майго заснулага сябра.

Як часта ў хвіліны душэўнай немачы, калі мне хацелася памерці ў поўнай адзіноце і маркоце па памерлай матулі, трымаў я гэтую колбу, і маёй шчаснай асалодай было ведаць: *варта толькі наліць вадкасці на хусцінку і ўдыхнуць*, як я без ніякага болю перанясуся на той свет, дзе мой добры мілы Тэадор адпачывае ад клопатаў і турбацый зямнога жыцця.

І вось я прашу вас, вышોકашаноўшы пане майстар, а на тое я і прыйшоў да вас, возьміце і тое і другое ды перадайце пану Васэртруму.

Скажыце яму, што атрымалі гэта ад чалавека, які стаяў побач з д-рам Васоры, аднак імя ягонага абяцаліся не называць, — магчыма нават вы атрымалі гэта ад жанчыны.

Ён паверыць, і ружа з колбаю будзе яму памяццю, як і мне дарагая памяць пра яго.

Хай гэта станецца тайнай удзячнасцю, якую я яму прыношу. Я бедны, і гэта ўсё, што ёсць у мяне, але я рады, ведаючы, што ружа з колбаю будзе належаць яму, і тым не меней ён не падазрае, што прынёс гэта — я.

У гэтым ёсць мне нейкая бясконца асалода.

А цяпер бывайце здаровы, дарагі майстар, загадзя тысячу разоў удзячны вам...

Ён моцна паціснуў мне руку, падміргнуў і шагнуў нешта ледзь чутна, чаго я ўсё-такі не разабраў.

— Пачкайце, пане Хароўсэк, я крышку правяду вас уніз, — машынальна паўтарыў я словы, прачытаныя мною па губах і выйшаў разам з ім.

Мы спыніліся на лесвічнай поляцоўцы першага паверха, і я збіраўся развітацца з Хароўсэкам.

— Можна падумаць, што вы хацелі нечагась дамагчыся, калі строілі з сябе блазна... Вы... Вам трэба, каб Васэртрум атруціўся! — кінуў я ў твар яму.

— А то як жа інакш, — узбуджана адказаў Хароўсэк.

— І вы думаеце, я прыкладу сваю руку?

— А зусім і не абавязкова.

— Але ж я аддам колбу Васэртруму, як вы толькі што прасілі мяне!

Хароўсэк пакруціў галавою.

— Калі вы зараз вернецца да сябе, дык пераканаецеся, што ён яе ўжо свіснуў.

— Як вы можаце так думаць? — здзівіўся я. — Васэртрум, ён такі чалавек, што рук на сябе не наложыць ніколі — ён надта маладушны на такое і ніколі не дзейнічае паводле раптоўнага імпульсу.

— Вы проста не ведаеце пра атруту ўнушэння, якая дзейнічае паступова, — строга перапыніў мяне Хароўсэк. — Калі б я выслоўліваўся проста, вы напэўна мелі б рацыю, але я загадзя і наперад разлічыў і ўлічыў нават самы ледзь прыкметны нюанс голасу, на такіх сучалапаў і прахвостаў дзейнічае толькі голы пафас!

Паверце! Я мог бы перадаць вам усю ягоную міміку пры кожнай маёй фразе. Няма такога „кіча”, як кажуць мастакі, інакш кажучы, няма такой гнюснай пошласці, якая не выціснула б слязіны з вачэй плебея, да мозгу касцей прасякнутага хлуснёй, не ўразіла б яго ў самае сэрца! Хіба вы не ведаеце, што, не будзь гэтага, тэатр ужо даўно знішчылі б агнём і мечам? Мярзотнік пазнаецца па сентыментальнасці. Тысячы нябогаў могуць здыхаць з голаду, а з яго і слязінкі не выціснеш, аднак жа калі на памостках размаляваны дурань, пераапануты ў сельскага галгана, варочае бельмамі, тады яны ваююць, як сабакі на ланцугу. Калі татусь Васэртрум, магчыма,

ужо заўтра забудзе, чаго яму каштавала сённяя душа дрысняя, кожнае маё слова ажыве ў ім, ледзь толькі праб'е гадзіна, калі ён самому сабе здасца бясконца нікчэмным, у такія моманты ўзвышанага пакаяння патрэбен толькі невялікі штуршок — а пра яго я паклапачуся, — і нават самая баязлівая лапа схопіцца за атруту. Трэба толькі мець яе пад рукою! Магчыма, Тэадорка таксама не схапіўся б за пуздырка, калі б я яму яго спрыгненька не падсунуў.

— Хароўсэк, вы страшны чалавек, — жахнуўся я. — Няўжо вы зусім не адчуваеце...

Ён тут жа затуліў мне рот далоняй і ўціснуў мяне ў нішу ў сцяне.

— Цішэй! Вось ён!

Ледзь трымаючыся на нагах, абапіраючыся рукой аб сцяну, па лесвіцы спусціўся Васэртрум і, пахітваючыся, прайшоў міма нас.

Хароўсэк спешна паціснуў мне руку і шмыгнуў следам за ім. - - - -

Калі я падняўся да сябе, дык убачыў, што ружа і колба зніклі, а замест іх на сталі ляжаў залаты памяты гадзіннік старызніка. - - - -

Я вымушаны чакаць восем дзён, перш чым атрымаю свае грошы, як мне растлумачылі ў банку. Гэта быў звычайны тэрмін на скасаванне дагавору.

Давялося звярнуцца да дырэктара, я прыдумаў зачэпку, што, бач, страшэнны мне спех, што збіраюся праз гадзіну кудысьці ехаць.

Мне патлумачылі, што нічога новага ён мне не скажа і што нават ён нічога не можа змяніць у правілах банка; суб'ект, які разам са мною падышоў да акенца касы, засмяяўся.

Трэба было чакаць смерці восем шэрых панылых дзён!

Мне здавалася, канца гэтаму не будзе. - - - -

Я быў так прыгнечаны, што зусім не ўсведамляў, колькі ўжо часу стаю перад дзвярмі кавярні, куды сабраўся зайсці.

Нарэшце я ўвайшоў, каб толькі адчапіцца ад непрыемнага тыпа са шклянным вокам, які ішоў за мною па пятах ад самага банка. Калі я азіраўся на яго, ён тут жа пачынаў шнарыць па зямлі, быццам нешта згубіў.

На ім быў светлы прыталены гарнітур у клетку, і чорныя зашмальцаваныя штаны мешкавата боўталіся на нагах. На левым чаравіку была яйкападобная выпуклая латка са скуры, быццам пад ёю на палец быў надзеты пярсцёнак з пячаткай.

Ледзь толькі я прысеў, як ён таксама ўвайшоў і прыстроіўся за суседнім столікам.

Я думаў, што ён жабрак, і ўжо быў палез па свой кашалёк, калі ўбачыў, што на яго тлустых мясніцкіх пальцах пабліскаваюць вялікія брыльянты.

Гадзіна ішла за гадзінай, а я ўсё сядзеў, адчуваючы, што ад унутранага напружання зараз з глузду з'еду, — але куды было дзецца, куды было ісці? Дамоў? Ці бадзяцца па вуліцах? Адно не лепш за другое.

Надыханае паветра, бясконцы ляскат більярдных шароў, сухое настырнае шморганне носам нейкага прыслепаватага газетнага тыгра насупраць, бусланогі мытнік, які то калуцаўся ў носе, то прыгладжваў перад кішэнным люстэркам пажаўцелымі ад тытуню пальцамі свае вусы, разупраненыя ў аксаміты балбатлівыя італьянцы, мярзотліва потныя і гарластыя, вакол картачнага стала ў куце салона, якія то ляскалі з крыкам костачкамі пальцаў па сваіх казырах, то харкалі на падлогу, — усё гэта дваілася і траілася ў люстрах на сценах. Здавалася, кроў кроплю па кроплі высмоктвалі ў мяне з жылаў. - - - -

Спакваля падкралася сутонне, і пласкаступы, няцвёрды ў каленях кельнер пацягнуўся кацубкаю да газавай люстры, пахітваючы галавою, пераканацца, што яна не запальваецца.

Шторы, паварочваючы галаву, я натыкаўся на драпежны зірк тыпа з устаўным вокам, які тут жа хаваўся за газету альбо ўмачаў апэцканыя вусы ў даўно выпітую філіжанку кавы.

Ён так глыбока насунуў на галаву цвёрды круглы капялюш, што вушы ў яго

адтапырыліся амаль гарызантальна, але выгляду не падаваў, што збіраецца сыходзіць.

Гэта было немагчыма далей трываць. Я заплаціў і скіраваўся да выхаду.

Калі ўжо я сабраўся зачыніць за сабою шклянныя дзверы, нехта перахапіў у мяне клямку. Я азірнуўся.

Зноў гэты тып!

Я ў прыкрасці павярнуў ужо быў налева, каб ісці да яўрэйскага квартала, але ён стаў насупраць мяне, заступіўшы мне дарогу.

— Ды перастаньце ж вы, нарэшце! — усклікнуў я.

— Направа, — рэзка кінуў ён.

— Што гэта значыць?

Ён нахабна паглядзеў на мяне:

— Вы Пэрнат!

— Мабыць, вы хацелі сказаць — пан Пэрнат?

Ён толькі нахабна выскаліўся.

— Давайце не будзем! Ідзіце за мною!

— Вы ў сваім розуме? Зрэшты, хто вы такі? — закрычаў я.

Ён нічога не адказаў, адварнуў крысо і асцярожна паказаў пацёртага металічнага ворліка, прыколатага да падкладкі.

Я зразумеў, — шпіцаль з тайнай паліцыі, ён павязаў мяне.

— Але ж скажыце, напрамілы Бог, што сталася?

— Там вам скажуць. У пастарунку, — груба адказаў ён. — А цяпер марш!

Я прапанаваў яму ўзяць экіпаж.

— Абыдземся!

І мы пеша пайшлі ў паліцыю.

Жандар падвёў мяне да дзвярэй.

АЛОІЗ ОТЧЫН

Паліцэйскі раднік —

прачытаў я на фарфаравай шыльдачцы.

— Заходзьце, — сказаў жандар.

У пакоі адзін перад адным стаялі два брудныя бюро са стосамі папак.

Два раскірэчаныя крэслы паміж.

На сцяне партрэт імператара.

На палваконніку шклянны слоік з залатымі рыбкамі.

І ўсё.

Злева за бюро сядзеў касалапы чалавек, знізу з-пад бюро выглядваў яго лямцавы чаравік, увенчаны фрэндзляватай з трэпасямі калашынай. Я пачуў шолах. Нехта пабагемску прамармытаў некалькі слоў, і адразу пасля гэтага з-за правага стала падняўся пан паліцэйскі раднік і стаў перад мною.

Гэта быў прысадзісты-такі мужчына з сівай вострай эспаньёлкай, з дзіўнай манерай — перш чым загаварыць, ён шчэрыў зубы, як гэта робяць, гледзячы на яркае сонечнае святло.

Пры гэтым ён шчыльна плюшчыў павекі за шкельцамі акулераў, што надвала ягонаму твару выраз неацуглянай подласці.

— Вас завуць Атанасіус Пэрнат і... — ён зірнуў на чысты аркуш паперы, — вы рэзчык гемаў.

Тут жа пад другім сталом замітусіўся касалапы чаравік, пачасаўся аб ножку стала, і я пачуў рыпенне пяра па паперы.

— Пэрнат, рэзчык гемаў, — пацвердзіў я.

— Нью-у, вось мы цяпер і памяркуемся з вамі, пане... э-э... Пэрнат. Ну, так, так, Пэрнат. Канечне, Пэрнат, канечне... — Пан паліцэйскі раднік раптам зрабіўся на

дзіва ветлівы і добры, быццам атрымаў радасную вестку, працягнуў мне абедзве рукі і неяк вельмі пацешна паспрабаваў выставіцца прастадушным чалавекам.

— Дык вось, пане Пэрнат, раскажыце вы нам, чым жа вы займаліся цяпер божы дзень?

— Я думаю, гэта вам мала абыходзіць, пане Отчын, — ледзяным тонам адказаў я. Ён шчыльна змежыў павекі, пачакаў імгненне і нанёс маланкавы ўдар:

— А ці даўно графіня круціць амуры з Савіёлі?

Я ўжо чуў нешта падобнае раней і нават не змаргнуў.

Ён спрытна спрабаваў забытаць мяне ў супярэчлівых паказаннях перакрываваемымі нечаканымі пытаннямі, аднак, як бы маё сэрца ні падскоквала да горла ад страху, ён нічога не здолеў выціснуць з мяне, і я толькі тарочыў адно і тое самае, што зроду не чуў імя Савіёлі, з Ангелінай мяне ў дзяцінстве падружыў мой бацька, і яна нават заказвала ў мяне няраз камеі.

Нягледзячы на гэта я добра ведаў, што паліцэйскі раднік бачыць, як я яму хлушу, і ў душы кіпіць ад злосці, не могуць выбіць з мяне ніякага паказання.

На хвіліну ён задумаўся, потым прыцягнуў мяне за пінжак да сябе, перасцерагальна тыцнуў пальцам у бок суседняга стала і шапнуў мне на самае вуха:

— Атанасіус! Ваш бацька быў мой лепшы сябар. Я хачу вас выратаваць, Атанасіус! Але вы раскажаце мне пра графіню ўсё. Вы чуеце — усё.

Я не зразумеў, што гэта магло азначаць.

— Што вы гэтым хочаце сказаць — я хачу вас выратаваць? — гучна спытаў я.

Касалапы чаравік з прыкрасцю тупнуў аб падлогу. Твар паліцэйскага радніка пашарэў ад злосці. Ён прыўзняў верхнюю губу. Пачаў чакаць. Я ведаў, што ён адразу накінецца на мяне зноў (яго метода нападаць знянацку нагадала мне Васэртрума. Ён таксама чакаў — я заўважыў, што казлабарод з касалапай нагою нецярпліва выцягвае шыю з-за бюро. Потым паліцэйскі раднік раптам перайшоў на лямант:

— *Забойца!*

Ад здзіўлення мне мову адняло.

Казлабарод з панурым тварам зноў схваўся за гарамі папак.

Нават пан паліцэйскі раднік быў моцна ўражаны маёй вытрымкай, але панамайстэрску схваў гэта: падсунуў крэсла і прапанаваў мне сесці.

— Значыцца, вы адмаўляецеся даць мне патрэбныя звесткі пра графіню, пан Пэрнат?

— Я не магу іх даць, пан раднік, прынамсі, у тым сэнсе, у якім вы чакаеце іх. Папершае, я ніколі не ведаў ніякага Савіёлі, а па-другое, я цвёрда перакананы, што калі графіню абвінавачваюць у здрадзе мужу, дык гэта проста ліхі нагавор.

— І вы гатовыя пацвердзіць гэта пад прысягай?

Мне перахапіла дыханне.

— Гатовы! У любы час.

— Добра. Гм.

Паўза зацягнулася — паліцэйскі раднік, здавалася, напружана разважае.

Калі ён зноў зірнуў на мяне, у ягонай грымасе застыла прытворная спагада.

Міжволі мне згадаўся Хароўсэк, як толькі паліцэйскі з прыхаванай слязой у голасе сказаў:

— А ўсё-такі ці можаце вы мне сказаць, Атанасіус, мне, старому сябру вашага бацькі, *мене*, хто насіў вас на руках, — я ледзь не зарагатаў — ён быў старэйшы за мяне самае большае гадоў на дзесяць. — Гэта ж была самаабарона, Атанасіус, праўда?

За суседнім сталом ажывіўся казлабарод.

— Якая самаабарона? — спытаў я недаўмёна.

— Ад гэтага... *Цотмана!* — крыкнуў раднік проста мне ў твар.

Фраза ўразіла мяне, як удар нажом, — Цотман! Цотман! Гадзіннік! Прозвішча Цотмана было выгравіравана на гадзінніку!

У мяне ўся кроў прыліла да сэрца — нягоднік Васэртрум даў мне гадзіннік, каб на

мяне ўпала падазрэнне ў забойстве!

Паліцэйскі раднік адразу скінуў маску, ашчэрыў зубы і шчыльна змежыў павекі:

— Дык вось, вы прызнаецеся ў забойстве, Пэрнат?

— Усё гэта памылка, жажлівая памылка. Напрамілы Бог, выслухайце мяне. Я растлумачу вам, пан раднік! — усклікнуў я.

— Раскажыце мне ўсё наконт графіні, — рэзка перабіў ён мяне. — Гэтым вы палегчыце сабе сваю долю.

— Але мне больш няма чаго вам сказаць, апроча таго, што я раней казаў: графіня невінаватая.

Ён сціснуў зубы і павярнуўся да казлабарода:

— Пішыце: дык вось, Пэрнат прызнаецца ў забойстве страховага агента Карла Цотмана.

Шалёная злосць забрала мяне.

— Сука паліцэйская! — зароў я. — Ды якое вы маеце права!..

Мае вочы шукалі прадмет, каб што цяжэйшае.

У наступны момант я быў схоплены двума шуцманамі, і на мяне надзелі наручнікі.

Паліцэйскі раднік наставіўся, як певень на кучы гною.

— І гадзіннік? — Ён раптам узяў у руку гадзіннік з памятым корпусам. —

Небарака Цотман быў яшчэ жывы, калі вы абабралі яго, ці ужо не?

Я ўжо зусім супакоіўся і цвёрдым голасам даў паказанне ў пратакол:

Гадзіннік сёння раніцай мне падарыў старызнік Аарон Васэртрум.

Выбухнуў конскі рогат, і я ўбачыў, як касалапы лямцавы чаравік скача вясёлы танец пад бюро.

ЦЯРПЕННІ

Пад канвоём жандара са штыхом я ішоў у наручніках па асветленых вуліцах вечаровага горада.

Вулічныя хлапчукі гарлалі злева і справа, бегучы следам, жанчыны адчынялі вокны, махалі палюўнікамі і кляліся.

Яшчэ далёк я ўбачыў масіўную камяніцу судовага будынка з надпісам на франтоне:

КАРНЫ МЕЧ ПРАВАСУДДЗЯ — АБАРОНЦА СУМЛЕННЫХ

Пасля мяне прыняла велізарная брама і вестыбюль, прапахлы кухняй.

Барадаты мужчна з шабляй на баку, босы, у форменым мундзіры і фуражцы, у доўгіх кальсонах, падвязаных на костачках тасёмкамі, устаў, адставіў убок млынок на каву, які ён трымаў у каленях, і загадаў мне распранацца.

Потым абшукаў мае кішэні, дастаў усё, то ў іх было, і спытаў, ці няма ў мяне паразітаў. Калі я адказаў адмоўна, ён зняў з пальца пярсцёнак і сказаў, што ўсё ў парадку, можна апрагнацца.

Мяне павялі наверх праз паверхі і калідоры, дзе ў аконных нішах стаялі пад замком вялікія шэрыя скрынкі.

Жалезныя дзверы з засаўкамі і невялікімі пад рашоткай акенцамі ў іх — а над кожным газавым полымца — цягнуліся ўздоўж сцяны радамі. Турэмны наглядчык, з выгляду падобны на салдата — першы людскі твар за апошнюю гадзіну — адсунуў засаўку на адных дзвярах, штурхнуў мяне ў цёмную, падобную на шафу нару, у якой смярдзела, як у памыйніцы, і замкнуў у ёй.

Я апынуўся ў поўнай цемры і вобмацкам прасунуў наперад нагу. Каленам наткнуўся на парашу.

Нарэшце я пашнарыў па дзвярах і намацаў ручку — было так цесна, што я ледзьве мог павярнуцца, — і трапіў у камеру. Каля сценаў былі нары з сеннікамі. Праход паміж імі быў шырынёю ў крок.

Квадратнае метровае акно на самым версе сцяны, з кратамі, прапускала цьмянае святло начнога неба.

Стаяла невыносная духата, паветра камеры прасмердла бруднай вопраткай.

Калі мае вочы прывыклі да цемры, я ўбачыў на трох нарах — чацвёртыя былі пустыя — сядзелі людзі ў шэрай арыштанцкай вопратцы, і, абепершыся локцямі аб калені, закрыўшы твары рукамі, ніхто не сказаў ні слова.

Я сеў на пустыя нары і пачаў чакаць. Чакаць. Чакаць.

Гадзіну.

Дзве — тры гадзіны!

Як толькі за дзвярыма чуліся крокі, я ўскокваў: вось, нарэшце прыйшлі па мяне, каб завесці да следчага.

Але кожнага разу я памыляўся. Крокі аціхалі ў калідоры.

Я рвануў каўнер, мне здавалася, што я задыхаюся.

Я чуў, як заключоныя адзін за адным, крэкчучы і ўздыхаючы, укладваліся на сенніках.

— Хіба нельга адчыніць акно? — гучна сказаў я з распаччу ў цемру і спалохаўся свайго голасу.

— Нэ варта, — панура адказаў нехта з сенніка.

Я правёў рукой па вузкай сцяне і натыкнуўся на палічку, якая вісела на ўзроўні маіх грудзей... два збанкі з вадою... агрызкі хлеба.

Я ўскараскаўся наверх, ухапіўся за пруты і прыціснуўся тварам да шчыліны, каб хоць крыху ўхапіць свежага паветра.

Я стаяў, пакуль не задрыжалі калені. Перад вачыма плыла брудна-шэрая аднастайная начная імгла.

Халодныя сталёвыя пруты адсырэлі.

Скора поўнач.

За спінай пачуўся храп. Толькі адзін арыштант, здавалася, не мог заснуць: ён кідаўся на сенніку і ціха стагнаў.

Няўжо ніколі не прыйдзе раніца?! Вось! Зноў б'е гадзіннік!

Я пачаў лічыць дрыготкімі губамі:

— Раз, два, тры! — Дзякуй Богу, яшчэ крыху, і развіднее. Гадзіннік біў далей.

Чатыры? Пяць? На лобе выступіў пот. Шэсць? Сем... *Адзінаццаць* гадзін.

Прайшла ўсяго гадзіна, як я апошні раз чуў гадзіннік.

Памалу я прывёў свае думкі да нейкага ладу.

Васэртрум падкінуў мне гадзіннік зніклага Цотмана, каб мяне западозрылі ў забойстве. Выходзіць, ён сам мог быць забойцам? Інакш як ён мог завалодаць гадзіннікам? Калі б ён знайшоў дзе-небудзь труп, а пасля абабраў нябожчка. Ён, вядома, атрымаў бы тысячу гульдэнаў узнагароды за тое, што знайшоў прапалага Цотмана, але гэта было немагчыма: па дарозе ў турму я добра бачыў на перакрываваннях усё яшчэ расклееныя афішкі пра вышук. - - - -

Што старызнік пакажа на мяне, было ясна як божы дзень.

Гэтак сама ён быў заадно з паліцэйскім раднікам, прынамсі, у тым, што тычылася Ангеліны. Інакш навошта б яму пытацца ў мяне пра Савіёлі?

З другога боку, з гэтага вынікала, што Васэртрум *яшчэ не* меў пісьмаў Ангеліны.

Я разважаў...

І ўсё адразу паўстала перад мною з дзівоснай яснасцю, быццам я сам прысутнічаў пры гэтым.

Ну, вядома, толькі так і магло быць: Васэртрум тайна перанёс да сябе маю шкатулку, у якой ён спадзяваўся знайсці доказы, якраз калі разам са сваім

супольнікам, паліцэйскім раднікам, перакапаў маю кватэру, — ён не мог адчыніць яе адразу, бо ключык да яе я насіў з сабою. Ён яе зламаў — магчыма, менавіта цяпер — у сваім логвішчы.

У распачы я трос пруты кратаў, уявіўшы сабе, як Васэртрум капаецца ў пісьмах Ангеліны...

Калі б можна было паведаміць Хароўсэку, каб ён паспеў у час папярэдзіць Савіёлі!

На імгненне я ўхапіўся за надзею, што чуткі пра мой арышт у яўрэйскім квартале разляцяцца маланкава, і я спадзяваўся на Хароўсэка, як на анёла-збаўцу.

Старызніку далёка да ягонаў сатанінскай хітрасці. „Я схалю яго за горла ў той самы час, як ён зьбярэцца ўзяць за горла д-ра Савіёлі”, сказаў ужо неяк Хароўсэк.

Я зноў адкінуў гэтую надзею, і жаклівы страх агарнуў мяне: што, калі Хароўсэк спозніцца?

Тады Ангеліна прапала... - - - -

Я да крыві скупаў сабе губы і падрапаў грудзі ад раскаяння, што не спаліў яе пісьмаў яшчэ тады; і прысягнуў сабе - - - - адправіць Васэртрума да продкаў, як толькі апынуся на волі.

Задушу яго сваімі рукамі ці павешу — якая розніца!

Што следчы паверыў бы маім словам, калі б я растлумачыў яму гісторыю з гадзіннікам і расказаў пра Васэртрумаву пагрозу, у гэтым я не сумняваўся.

Раніцай, мабыць, мяне вызваляць, а суд сама мала таксама арыштуе Васэртрума па падазрэнні ў забойстве.

Я лічыў гадзіны і маліўся, каб ноч хутчэй прайшла; пільна ўглядваўся ў шэрую смугу.

Час цягнуўся доўга, нарэшце крыху прасвятлела, і спачатку з хмары выплыла цёмная пляма, а потым я выразна разгледзеў велізарнае меднае аблічча — гэта быў цыферблат старадаўняга вежавага гадзінніка. Аднак стрэлкі нічога не паказвалі, бо іх не было, — пачыналіся новыя цярпенні.

Прабіла пяць гадзін.

Было чуваць, як прачыналіся заключоныя і пазыхаючы, перакідаліся чэшскімі словамі.

Адзін голас здаўся мне знаёмым, я павярнуўся, злез з нараў і ўбачыў... рабога, ваватага Лойзу, які сядзеў на нарах насупраць і здзіўлена лупіў на мяне вочы.

Двое другіх арыштантаў былі прыяцелі з нахабнымі тварамі, яны пагардліва глядзелі ў мой бок.

— Кантрабандыст? Ці што? — спытаўся нягучна адзін у свайго прыяцеля і штурхнуў яго локцем.

Той буркнуў нешта незадаволена, пакапаўся ў сваім сenniку, дастаў чорную паперу і паслаў яе на падлозе.

Потым плюхнуў на яе са збанка крыху вады, уклечыў, паглядзеў на сябе ў вадзе і пачаў пальцамі расчэсваць чуб.

З пяшчотным клопатам ён абсушыў паперу і зноў схаваў яе пад сяннік.

— Пан Пэрнат, пан Пэрнат, — нястомна мармытаў пры гэтым Лойза, вылупіўшы вочы, быццам убачыў здань.

— Панове, як я ўзяў на вока, па братве, — сказаў непрычасаны на неверагодным дыялекце багемскага венца, адвесіўшы мне пакеплівы паклон. — Дазвольце прадставіцца — міне завуць Восатка. Чорны Восатка, сяджу... за падпал, — актавай ніжэй дадаў ён з гонарам.

Прычасаны плюнуў, пагардліва агледзеў мяне, потым тыцнуў сабе ў грудзі і лаканічна кінуў:

— Крадзеж з узломам.

Я маўчаў.

— Нью-у-у, а і за што ж нас пасадзілі, пане графе? — спытаў венец пасля паўзы.

Я на секунду задумаўся і абьякава адказаў:

— Забойства з мэтай рабунку.

Абодва прыяцелі ўскочылі як укушанья, пагарда адразу знікла з іх твараў, саступіўшы месца бязмежна глыбокаму захапленню, і ў адзін голас яны ўсклікнулі:

— О-о! Рышпект, рышпект!..

Убачыўшы, што я на іх зусім не зважаю, яны вярнуліся ў свой куток і пачалі шаптацца.

Толькі адзін раз прычасаны ўстаў, падышоў да мяне, моўчкі памацаў мае біцэпсы і, пакруціўшы галавою, вярнуўся да свайго прыяцеля.

— Вы тут таксама па падазрэнні ў забойстве Цотмана? — нішкам спытаўся я ў Лойзы.

— Ужо даўно, — кіўнуў ён.

Прайшло яшчэ некалькі гадзін.

Я заплюшчыў вочы і прыкінуўся, што сплю.

— Пан Пэрнат, га пан Пэрнат? — раптам пачуў я ціхі голас Лойзы.

— Што?.. — Я зрабіў выгляд, што прачнуўся.

— Пан Пэрнат, даруйце, калі ласка... калі ласка... Вы не ведаеце, што з Разінай? Яна не дома? — заікаючыся, шаптаў небарака.

Мне зрабілася бясконца шкада хлопца, калі ён гарачымі вачыма пачаў сачыць за маімі губамі і ад хвалявання сутаргава сціснуў рукі.

— У яе ўсё добра. Яна цяпер за кельнерку ў рэстаранчыку „У старога Унгельта”, — схлусіў я.

І ўбачў, як ён з палёгкай уздыхнуў.

Два арыштантаў моўчкі прынеслі на падносе каструлькі з гарачым каўбасным узварам і тры іх пакінулі ў камеры, потым праз некалькі гадзін засаўкі зноў зарыгаталі, і наглядчык забраў мяне да следчага.

Ад няцерпу ў мяне калені дрыжалі, калі мы ішлі па лесвіцах то ўгору, то ўніз.

— Як вы лічыце, мяне сёння выпускаць? — здушаным голасам спытаўся я ў наглядчыка.

Я ўбачыў, як ён спачувальна сцёр з твару ўсмешку.

— Гм. Сёння? Гм. Госпадзе, усякае бывае.

Я пахаладзеў.

Зноў прачытаў на дзвярах на фарфаравай таблічцы:

КАРЛ барон фон ЛЯЙЗЭТРЭТЭР

Следчы

Я зноў апынуўся ў пакоі без лішніх акрасаў, дзе стаялі два бюро з гарамі папак. Высокі пажылы мужчына з сівай раздвоенай барадой, з мясістым ротам, у чорным каптане рыпеў ботамі.

— Пан Пэрнат?

— Так.

— Рэзчык гемаў?

— Так.

— Камера семдзесят?

— Так.

— Падазраваецца ў забойстве Цотмана?

— Калі ласка, пане следчы...

— Падазраваецца ў забойстве Цотмана?

— Магчыма. Прынамсі, падазраю. Але...

— Прызнаеце сябе вінаватым?

— У чым, пане следчы? Я ж невінаваты!

— Прызнаеце сябе вінаватым?

— Не.

— У такім разе прадпісваю вам папярэдняе заключэнне. Наглядчык, выведзіце.
 — Калі ласка, выслухайце мяне, пане следчы, мне сёння мусова трэба быць дома.
 Прычына таго — важныя справы...

За другім сталом нехта забляяў.

Фон барон усміхнуўся.

— Наглядчык, выведзіце чалавека.

Дзень цягнуўся за днём і тыдзень за тыднем, а я ўсё яшчэ сядзеў за кратамі.

Кожны дзень у дванаццаць гадзін нам дазвалялася спусціцца ў турэмны двор і разам з іншымі вязьнямі хвілін сорок пахадзіць кругамі па сырой зямлі, парамі, адзін за адным.

Перагаворвацца забаранялася.

Пасярэдзіне двара стаяла голае ўсохлае дрэва, у яго кару ўрасла авальная шкліна з выявай Багародзіцы.

На сценах раслі чэзлыя кусцікі крушыны з пачарнелым ад куродыму лісцем.

Вакол закратавання вокны турэмных камераў, адкуль часам выглядалі паарыштанцку шэрыя твары з бяскроўнымі губамі.

Потым нас адпраўлялі наверх у нашыя абжытыя скляпы з хлебам, вадою, каўбасным узварам і няздэльнай гнілой сачыўкай.

Толькі адзін раз мяне зноў вадзілі на допыт.

Ці былі ў мяне сведкі, калі Васэртрум нібыта дарыў мне гадзіннік?

— Так, пан Шэмаях Гілель... прабачце... не. — Я ўспомніў, што яго пры тым не было. — Але пан Хароўсэк — не, на свае вочы ён таксама не бачыў.

— Карацей, значыцца, нікога пры гэтым не было?

— Нікога, пане следчы.

За суседнім сталом зноў забляялі, і зноў:

— Наглядчык, выведзіце...

Мая трывога за Ангеліну змянілася тупой пакорай. Час, калі трэба было баяцца за яе, прайшоў. Альбо Васэртруму ўдаўся план помсты, альбо ў бой уступіў Хароўсэк, паўтараў я сам сабе.

Але цяпер я ўвесь перавёўся ад трывогі за Мір'ям.

Я ўяўляў сабе, як яна гадзінамі чакае паўтору цуду, як рана раніцай, калі прыходзіць пекар, яна выбягае і дрыготкімі рукамі ламае хлеб, як праз мяне, магчыма, знемагае ад страху.

Начамі я не мог заснуць і зноў і зноў лез на паліцу і ўглядаўся ў меднае аблічча вежавага гадзінніка, і так хацелася перадаць свае думкі Гілелю і крыкнуць яму ў вуха, што ён павінен дапамагчы Мір'ям і вызваліць яе ад гэтай пакутлівай надзеі на цуд.

Потым я зноў кідаўся на сяннік, стрымліваў дыханне, пакуль мае грудзі не разрываліся ад намагання выклікаць вобраз двойніка, каб паслаць яго на сучашэнне Мір'ям.

Адзін раз ён нават паявіўся каля маіх нараў з надпісам на грудзях „Саюз ззяння ранішняй зары”, і я ледзь быў не закрычаў ад радасці, што цяпер усё пойдзе добрым ладам, але ён праваліўся праз падлогу, перш чым я паспеў загадаць яму явіцца да Мір'ям.

І каб хоць якая вестачка ад сяброў!

— Хіба забаронена пісаць пісьмы? — спытаўся я ў сукамернікаў.

Яны не ведалі.

Яны ніколі не атрымлівалі ніякіх пісьмаў, у іх не было нікога, ад каго яны маглі б іх атрымліваць, казалі мне...

Турэмны наглядчык пры выпадку абяцаў даведацца.

Мае пазногці патрэскаліся, бо я ўвесь час іх грыз, валасы звісалі патламі, бо ні нажніцаў, ні грэбня, ні шчоткі нам не давалі.

Не было нават вады ўмыцца. Я ўвесь час пераўзмагаў млоць, бо каўбасны ўзвар

замест солі прыпраўлялі содай, каб паводле турэмнага статуту „прадухіяць рост палавой патрэбы”.

Дні цягнуліся шэраю чаргою, жахліваю ў сваёй аднастайнасці.

Суткі круціліся колам, быццам асуджаныя на пакуты калесавання.

Бывалі такія моманты, вядомыя кожнаму з нас, калі раптам хтосьці ўскокваў і гадзінамі пачынаў кідацца, як загнаны дзікі звер, каб потым зноў бяссіла ўпасці на нары і тупа чакаць, чакаць і чакаць.

Калі змяркалася, на сцены выпаўзалі цьмы клапоў, быццам мурашкі ў мурашніку, і я толькі дзіву даваўся, чаму ўсё-такі той суб’ект з шабляй на баку і ў кальсонах так упарта дапытваўся, ці няма ў мяне паразітаў.

Магчыма, у акруговым судзе, хварэючы душой за чысціню клапінай пароды, баяліся *іншародцаў*?

Звычайна ў сераду да абеда ў камеру яўлялася на дрыготкіх нагах свіная галава ў фетравым капелюшы — гэта быў турэмны ўрач доктар Розэнблат, які прыходзіў пераканацца, што ўсе мы задыхаемся ад лішніцы здароўя.

І калі ўсё ж нехта скардзіўся, ён раўнадушна выпісваў уціранне ў грудзі цынкавай мазі.

Аднаго разу нават прыйшоў старшыня акруговага суду — высокі напарфумлены прахвост з „прыстойных колаў”, на яго твары было напісана, якім нізкім заганам ён потайкам аддаецца, — каб пераканацца, ці ўсё тут у парадку. „Ці нэ павесіўся каторы за шэю на вэрэўцы”, — так сказаў прычасаны.

Я быў падышоў да яго, каб выкласці сваю просьбу, тады ён скокнуў за плечы наглядчыка і наставіў на мяне рэвольвер, спяшаючыся даведацца, што мне ад яго трэба.

Ці няма мне пісьмаў, ветліва папытаўся я. Замест адказу, доктар Розэнблат ударў мяне ў грудзі і адступіўся далей. Нават пан старшыня акруговага суду ўціснуўся ў дзверы і ў акенца і сказаў пакепліва, што лепей мне прызнацца ў забойстве, а да таго часу я ніколі ў жыцці не атрымаю ніводнага пісьма.

Я ўжо даўно прывык да спёртага паветра і смуроду і ўвесь час мерзнуў, нават калі сонца свяціла.

Двое вязняў некалькі разоў мяняліся, але мне было ўсё роўна. Гэты тыдзень быў тыднем кішэнных злодзеяў і разбойнікаў з шырокай дарогі, на наступным прывялі фальшываманетчыка ці то некагась, хто яго хаваў.

Перажытае ўчора забывалася сёння.

У параўнанні з трывогай за Мір’ям бляднелі ўсе марныя справы зямныя.

Толькі *адна* падзея глыбей за астатнія ўрэзалася мне ў памяць — часам яна пераследавала мяне ў сне як кашмар.

Я падняўся на паліцу, каб зірнуць на неба, калі раптам адчуў, што нехта ўкалоў мяне ў сцягну нечым вострым. Калі я азірнуўся, дык заўважыў, што гэта быў напільнік, які ўпароўся ў мяне праз падкладку кішэні ў каптане. Ён ужо даўно ляжаў там, інакш той у кальсонах з вестыбюля, напэўна ж, забраў бы яго.

Я дастаў напільнік і нядбала кінуў на сяннік.

Калі я саскочў уніз, напільнік знік, і я ні секунды не сумняваўся, што яго мог узяць толькі Лойза.

Праз некалькі дзён Лойзу забралі з камеры, каб перавесці паверхам ніжэй.

Наглядчык сказаў, што не паложана двум заключеным, якія праходзілі па адной справе, такім, як Лойза і я, быць у адной камеры.

Я ад шчырага сэрца пажадаў беднаму хлопцу, каб напільнік дапамог яму выйсці на волю.

ТРАВЕНЬ

Сонца прыпякала як у самае лета, а на панурым дрэве сярод двара распусцілася

некалькі пупышак, і калі я спытаўся ў наглядчыка, які сёння дзень месяца, ён спачатку не адказаў, але пасля шапнуў, што пятнаццатага траўня. Па сутнасці, яму забаранялася гаварыць з заключенымі, асабліва з тымі, хто яшчэ не прызнаў сваёй віны, а што да датаў, дык зняволеныя нічога не павінны былі ведаць.

Значыцца, я ўжо тры месяцы ў турме, і аніводнай весткі з волі.

Падвечар у закратаванае акно, адчыненае з нагоды цяпла, заляталі гукі раяля.

Адзін вязень сказаў мне, што гэта ўнізе грае ключарова дачка.

Удзень і ўначы я марыў пра Мір'ям.

Што з ёю, ці здаровая?

Часам прыходзіла і суцешлівая радасць, калі ў думках ляцеў да яе, становіўся ў яе ў галавах, калі яна спала, і супакоены, клаў ёй далонь на лоб.

А потым зноў у хвіліны распачы, калі маіх сукамернікаў аднаго за адным вадзілі на допыты — толькі не мяне, нападаў нясны мне страх, што яна магла памерці.

Тады я дапытваўся ў лёсу, жывая яна ці не, хворая ці здаровая, а цот-няцот саломінак у жмені, выцягнутых з сенніка, даваў мне адказ.

І амаль заўсёды выходзіла „кепка”, і я пачынаў калупацца ў сабе, каб заглянуць у будучыню; спрабаваў перахітрыць сваю душу, якая хавала ад мяне тайну, пытаннямі, якія на блізкім як бы і не шыліся да, ці добра пройдзе ў мяне яшчэ адзін дзень, калі я зноў буду радавацца жыццю і зноў буду смяяцца.

У такіх выпадках аракул заўсёды даваў станоўчы адказ, і тады я цэлы дзень быў задаволены і шчаслівы.

Як калі дрэўца расце крадком і прабівае зямлю, так і ўва мне спакваля працягвалася невытлумачальнае глыбокае каханне да Мір'ям, і я не разумеў, як можна было гадзінамі сядзець з ёю і размаўляць і не ўсведамляць пры гэтым, што адбываецца ў табе ўсярэдзіне.

Неадольнае жаданне, каб і яна так думала пра мяне, у такія хвіліны ў маёй душы ўзмацнялася да адчування рэальнасці, і калі потым я чуў крокі на калідоры, дык палохаўся, што мяне паклічуць і вызваляць і маю мару развее-расее блакітнасць марнага свету.

Мой слых за доўгі час зняволення аж так абвастрыўся, што я ўлоўліваў наваат ледзь чутныя шлохі.

Кожнага вечара я чуў удалечыні стукат карэты і круціў сабе галаву, — хто ж бо мог ехаць у ёй такою парою.

Было нешта адмыслова дзіўнае ў думцы, што там, за сценамі турмы жывуць людзі, якія могуць рабіць усё, што ім захочацца, свабодна перамяшчацца і ісці ў любы бок, і тым не меней не маюць з таго аніякай асаблівай радасці.

Я ўжо нават уявіць сабе не мог, што калі-небудзь мне таксама папчасціць пасноўдацца па залітых сонцам вуліцах.

Дзень, калі я абдымаў Ангеліну, адышоў, здавалася, у далёкае мінулае; і я думаў пра гэта з лёгкім сумам, які ахінае звычайна таго, хто, разгарнуўшы кнігу, знаходзіць там засушаныя кветкі, прынесеныя ім калісьці ў маладосці сваёй каханай.

Ці паседжаюць усё яшчэ раскошліва ў „Старога Унгельта” стары Цвак з Фрызландэрам і Пракопам, ці марочаць там усё яшчэ галаву ўсохлай праведніцы Эўлаліі?

Не, усё-такі на дварэ травень — месяц, калі ён са сваім лялечным балаганчыкам валачыўся па правінцыйных закуцях і разыгрываў на зялёных лужках перад вясковымі раззявамі сцэны з прыгодамі Сіняй Барады.

Я застаўся ў камеры адзін — падпальшчык Восатка, адзіны мой сукамернік за тыдзень, ужо некалькі гадзін быў на допыце ў следчага.

Гэтым разам допыт зацягнуўся нязвычайна доўга.

Ну вось, засаўка з хрыплым звякам адсунулася, і ў камеру з распрамененым ад

пшчасця тварам увайшоў Восатка, шпурнуў на нары хатуль з рэчамі і пачаў борздзенька пераапрацаваць.

Арыштанцкія неданоскі з пракляццем паляцелі на падлогу.

— Анічога цяпера не дакажа гэны пройда! Падпал! — ён пацёр пальцам пад вокам. — А хваробу вам, думалі раскатаць Чорнага Восатку. Вецер быў, сказаў я. І ўпёрся рогам. Можце браць цяпера таго пана ветра ў полі! Дагані — пацалуйся! Пабачымся ў „Лойзічка“! — Ён растапырыў рукі і задрыгаў нагамі, танцуючы „Шлапака“. — Толькі раз за жыццё травень нам зацвіцце!.. — Ён ляпнуў па тугім капелюшы, упрыгожаным пяром у крапачкі арэхаўкі, нацягнуў яго на галаву. — Так, вядома, вас цікавіць, пане графе, што ёсць новенькага? Ваш прыяцель Лойза падабраў фалды — лавіце за фалды пана ветра ў чыстым полі! Я нядаўна даведаўся ў аднаго фраера. Ужо з месяц будзе, як ногі ў рукі. Вынюхваюць яго, лаваюць, а ён цмыг! — а хвіга вам пад самы нос, утрыцеся! — Ён пляснуў пальцамі па ружэ, — Дагані — пацалуй яму...

„Ага, напільнік“, — падумаў я і ўсміхнуўся.

— А зычу ж вам, мой ты пане графе, хутчэй на волечку дастацца. —

Падпальшчык па-сяброўску падаў мне руку. — А калі ў вас так часам станецца, што ў кішэні вецер, дык вы толькі папытайцеся ў „Лойзічку“ Чорнага Восатку, кожная там дзеўка вам скажа. Вось так, браце! А пакуль — сэрвус! Цалую пальчыкі, пане графе, было дужа прыемна...

Ён быў яшчэ ў дзвярах, калі наглядчык увёў у камеру новага арыштанта.

Я адразу пазнаў у ім бэйбуса ў салдацкай фуражцы, які стаяў поплич са мною пад аркаю брамы на Ганпасгасэ ў тую зліву. Вось вам і сустрэча! Можэ, ён што-небудзь выпадкова ведае пра Гілея, Цвака і ўсіх астатніх? Я ўжо быў хацеў папытацца ў яго, але ён на вялікае мае здзіўленне прыклаў палец да вуснаў і з загадкавым тварам паказаў, каб я памаўчаў.

Як толькі прарыггала засаўка і апіхлі крокі на калідоры, бэйбус пажвавеў:

У мяне сэрца зайшлося ад хвалявання.

Што б гэта азначала?

Няўжо пазнаў мяне? І што яму трэба?

Першае, што зрабіў бэйбус, сеў і пачаў здымаць чаравік з левай нагі.

Потым выцягнуў зубамі затычку з абцаса, адарваўшы яго ад падэшвы, дастаў невялічкую бляшаную трубочку і з гордым выглядам працягнуў мне.

Усё гэта было зроблена ў імгненне вока, ён ані не зважаў на мае трывожныя пытанні.

— Вось! Найлепшанькі вам прывецік ад пана Хароўсэка!

Я быў настолькі ўражаны, што не патрапіў вымавіць слова. - - - -

— Трэба толькі ноччу альбо калі яшчэ, калі ніхто ня бача, узяць гэтую бляшку і ссунуць яе з абцаса. Усярэдзіне тут пуста, — напышліва патлумачыў бэйбус, — і там пісэмка ад пана Хароўсэка.

Ашалелы ад радасці, я кінуўся бэйбусу на грудзі, слёзы бобам пасыпаліся з вачэй.

Ён мякка адхіліў мяне і з лёгкім дакорам сказаў:

— Мус вам узяць сябе ў рукі, пане фон Пэрнаце! Нельга траціць ні хвіліны. Мяне могуць хапіцца, я ж трапіў не ў сваю камеру. Мы там з Францлем унізе памянліся нумаркамі ў пана парцье-кальсона.

Я, мабыць, выглядаў круглым ідыётам, бо бэйбус дадаў:

— Калі вы і ў гэтым ня петрыця, дак і чорцяго бяры! Карацей, я тут, во я і — п-баста!

— Але скажыце, — удалося мне ўтачыць слова, — скажыце мне, пане... пане...

— Вэнцаль, — выручыў мяне бэйбус, — мяне завуць красунчык Вэнцаль.

— Скажыце мне, крас... пане Вэнцаль, як там з архівістам Гілелем і яго дачкою?

— Якія там дочки, няма нам калі, — нецярпліва перабіў мяне красунчык Вэнцаль.

— Мяне кожнай хвіліны могуць спахапіцца. Дык вось: я гэта вось я тут, бо прызнаўся ў налёце...

— Як, каб дастацца сюды, вы толькі што дзеля мяне зрабілі налёт, пане Вэнцаль? — жажнуўся я.

Бэйбус нядбала паківаў галавой:

— Ай, скажаце мне... Каб сапраўды *пайшоў* на рабунак, няўжо ж бо, думаеце, мяне *раскалолі б?* За каго вы мяне маеце?!

Спакваля да мяне дайшло, што хлопец схітраваў, каб потайкам перадаць мне ў турму пісьмо ад Хароўсэка.

— Ну так, спачатку, — твар яго зрабіўся сур'ёзны, — мне трэба даць вам урока эбілепсіі...

— Чаго, чаго?

— Эбілепсіі, ну, падучкі, каб вы ведалі! Моцна слухайце сюды і разуйце вочы, уважайце! Спачатку накоўтайце сліны ў пашчу, — ён надзьмуў шчокі, паварочаў імі, нібы палашчучы рот, — тады мецьмеце шум у пашчы, глядзіце, во так, — з агіднай натуральнасцю ён паказаў, як гэта робіцца, — потым заціскаеце пальцы ў кулак, пасля закочваеце бельмы, — ён страшэнна скасіў вочы, — а потым — такое не кожнаму даецца — душыцеся ад крыку. Ушалопалі? вось так — блё-блё-блё — і заадно брык дагары. — Ён грымнуўся на падлогу на ўвесь рост, аж уся турма захадзіла, і, устаючы, сказаў: — Вось вам эбілепсія ў натуры, як нас вучыў светлай памяці доктар Гульберт у „Батальёне”.

— Так-так, як, аднак, падобна, — згадзіўся я. — Але навошта ўсё гэта?

— А на тое, каб вас спачатку вывалаклі з камеры! — растлумачыў красунчык Вэнцаль. — Доктар Розэнблат усё-такі ёлупень недавучаны. Калі ў якога здыхляка галава развальваецца, у Розэнבלата гатовы дыягназ: мужык ад здароўя шалее! І толькі да эбілепсіі ў яго вялікі рышпект. Яно так і лепш: тут вас адразу валакуць у бальнічную палату. А ўжо даць адтуль лататы — гэта як плюнуць. — Ён накінуў на сябе змоўніцкі выгляд. — Краты на акне ў бальніцы перапілаваны і толькі склеены нейкім гаўном для блізіру і хараства. Гэта сакрэт „Батальёна”. Вам толькі дзве начы пасля трэба пабыць на шухеры, а як убачыце, што з даху да акна спушчана пятля, цішком вымеце краты, каб ніхто не прагнуўся, прасунеце пятлю падпахі, а ўжо мы выцягваем вас на дах і спускаем на другі бок вуліцы. Усякаеце? П-баста!

— Але навошта з турмы ўцякаць? — нясмела запырачыў я. — Я ж невінаваты.

— Змывацца трэба пры любым раскладзе! — адказаў красунчык Вэнцаль і ад здзіўлення вырачыў на мяне вочы.

Мне давялося пусціць у ход усё сваё красамоўства, каб адгаварыць яго ад дзёрзкага плана, які, як ён мне далажыў, быў вынікам абмеркавання ў „Батальёне”.

Яму заставалася загадкай, чаму я адхіляю „божую літасць” і лепш буду чакаць, пакуль мяне вызваляць.

— У кожным разе я ўдзячны вам і вашым верным сябрам ад шчырага сэрца, — расчуліўся я і паціснуў яму руку. — Калі мінуцца ўсе гароты, я буду першы, хто аддзячыць вам.

— Ай, ды чаго ўжо там, — шчыра адмовіўся Вэнцаль, — адшпіліце пару куфляў „пльзеня”, але не больш, і мы вам дзякуя дамо. Пан Хароўсэк у нас за скарбніка ў „Батальёне”, ён ужо раскажаў нам, што вы наш тайны дабрадзеі. Што яму перадаць, калі я праз пару дзянькоў выйду на волю?

— Ага ж, калі ласка, — хуценька скумекаў я, — скажыце яму, хай наведае Гілея і перадаць яму, што я вельмі непакоюся за здароўе ягонай дачкі. Гілея не павінен вачэй з яе зводзіць. Запомнілі — Гілея?

— Гірэль?

— Не, Гілея.

— Гілер?

— Ды не ж, Гі-лея.

Вэнцаль мала што язык сабе не вывіхнуў, вымаўляючы нязвыклае чэшскаму вуху імя, але нарэшце такі адолеў яго.

— І потым яшчэ адно: няхай пан Хароўсэк — як сябар прашу яго, наколькі гэта

будзе яму па сіле, паклапоціцца пра адну знатную даму. Ён добра ведае, пра каго я вам...

— Відаць, вы пра тую шыкарную плісачку, што забавлялася са сваім немчыкам — доктаркам Саполі? Дык жа яна развялася з мужыком і змылася разам з байструком і Саполі.

— Вы дакладна ведаеце?

Голас у мяне задрывае. Як я ні ўзрадаваўся за Ангеліну, тым не меней сэрца маё зайшлося.

Колькі хваляванняў прыпала мне праз яе, і маеш табе — яна мяне забыла.

Можа, яна лічыла, што я і праўда забойца?

Да горла падступіў горкі камяк.

Бэйбус, здавалася, адчуваў, што безабароннаму чалавеку ўласціва гаварыць пра ўсё, што звязана з ягоным каханнем, ён здагадаўся, што рабілася ў маёй душы, бо нясмела адвёў вочы і не адказаў на маё пытанне.

— Можа, вы ведаеце, што з дачкою Гілея Мір'ям? Вы знаёмыя з ёю? — здушаным голасам вымавіў я.

— Мір'ям? Мір'ям? — Вэнцаль наморшчыў лоб, — Гэта ці не тая раптам, што па начах часта ашываецца ў „Лойзічку“?

— Не, не тая.

Я міжволі ўсміхнуўся.

— Тады не ведаю, — суха адказаў Вэнцаль.

Мы памаўчалі.

— Што Васэртрума чэрці забралі, пра гэта вы, канечне, чулі?

Я ў жаху ўскочыў.

— Ну але ж, — Вэнцаль рабром далоні правёў па горле. — Забіты, забіты, кашмар, далажу я вам. Калі ўзламалі лаўку — бо ж некалькі дзён яго не бачылі, — я, само сабой, першы дапяў, — а чаго мне губляцца! І там у сваім паганым крэсле сядзеў Васэртрум, усе грудзі ў крыві, вочы вылезлі. Ведаеце, я хлопец з нэрвамі, але і ў мяне ў булавешцы ўсё дагары павяло, скажу я вам, і тут я спетрыў, што вось-вось упаду без памяці, умлею на месцы. І пачаў сам сабе паўтараць: Вэнцаль, паўтараю, Вэнцаль, ня дрэйфі, гэта толькі мёртвы жывы. У горла яму ўсадзілі напільнік, а ў лаўцы ўсё растрыбушана, усё дагары нагамі. Натуральна, — артыкул забойства з мэтай рабунку...

„Напільнік! Напільнік!“ Я адчуў, як у мяне ад жаху стала сэрца. Напільнік! Значыцца, знайшоў ён дарогу да Васэртрума!

— Я нават ведаю, хто яго прышыў, — напайголасу сказаў Вэнцаль, крыху памаўчаўшы. — Апрача рабога Лойзы, не было каму, скажу я вам, ніхто не пайшоў бы на макруху. На падлозе ў лаўцы я якраз і знайшоў ягоны сцізорык і мігам замёў яго, каб лягавыя не пранюхалі. А ў лаўку ён пранік праз падземны ход.

Вэнцаль рэзка перапыніў расказ і секунду-другую напружана ўслухоўваўся, потым кінуўся на нары і аглушальна захроп.

Адразу рыгнула засаўка, у камеру ўвайшоў наглядчык і падазрона агледзеў мяне.

Я зрабіў абыякавы твар, а Вэнцаль хроп.

Толькі пасля некалькіх штуршкоў ён, пазяхаючы, падняўся і пайшоў за наглядчыкам, пахістваючыся спрасонку.

Увесь у нецярпенні я разгарнуў Хароўсэкава пісьмо і пачаў чытаць.

„12 траўня.

Дарагі мой бедны дружа і дабрадзею!

Я чакаў тыднямі, што Вас нарэшце вызваліць — але ўсё дарма, — рабіў усё магчымае, каб сабраць матэрыял, які даказвае Вашу невінаватасць, але нічога не знайшоў.

Я прасіў следчага паскорыць вядзенне справы, але за кожным разам чуў, што ён

нічога не можа зрабіць — гэта функцыі пракуратуры, а не яго. Казённая цяганіна!

Толькі што гадзіну таму назад мне тым не меней сёе-тое ўдалося, і таму я спадзяюся на *самы лепшы* вынік: я даведаўся, што Ярамір прадаў Васэртруму залаты гадзіннік, знойдзены ім пасля тадыташняга арышту Лойзы ў ягоным ложку.

У „Лойзічку”, куды, як Вы ведаеце, завітваюць дэтэктывы, ходзяць пагалоскі, што ў Вас знайшлі гадзіннік, які належаў Цотману, труп якога, зрэштты, пакуль што не знойдзены, гэта *corpus delicti*²⁶ супроць Вас. Астатняе я звязваю з Васэртрумам *et cetera!*

Я таксама рашыў даць Яраміру 1000 гульдэнаў...”

Я чытаў і слёзы радасці засцілалі мне вочы: толькі Ангеліна магла даць Хароўсэку такія грошы. Ні ў Цвака, ні ў Пракопа з Фрызландэрам такіх сумаў зроду не было. Значыцца яна мяне не забыла! Я чытаў далей.

„... 1000 гульдэнаў і абяцаў аддаць пазней яшчэ 2000, калі ён тут жа пойдзе са мною ў паліцыю і прызнаецца, што знайшоў гадзіннік у брата і прадаў яго.

Але ўсё гэта адбудзецца, калі пісьмо маё ўжо будзе ў Вэнцаля ў дарозе да Вас. Часу пад абрэз.

Будзьце пэўныя — так і будзе. Ужо сёння. Ручаюся.

Ні хвіліны не сумняваюся, што забойства ўчыніў Лойза, ён жа і гадзіннік у Цотмана ўкраў.

Калі ж насуперак усяму нешта не зладзіцца, ну, тады Ярамір ведае, што рабіць, — у *любым выпадку ён апазнае гадзіннік, як той самы, што знайшлі ў вас.*

Дык вось, набярыцеся цярпліваасці і не ўпадайце ў распач! Магчыма, дзень Вашага вызвалення не за гарамі!

Нягледзячы на гэта, ці настане дзень, калі мы сустрэнемся?

Не ведаю.

Мушу сказаць, што не веру, бо са мною неўзабаве ўсё будзе пакончана і я *павінен глядзець і глядзець, каб смерць не застала мяне знянацку.*

Але ў адным я цвёрда перакананы — мы *павінны* сустрэцца.

Калі нават і не ў гэтым жыцці і не за труною, але ў той дзень, калі настане канец свету, калі, як сказана ў Бібліі, Гасподзь выкіне з вуснаў сваіх тых, што былі цёплыя, і не халодныя і не гарачыя ўспомніць²⁷.

Не здзіўляйцеся, што я так кажу! Я ніколі не гутарыў з Вамі пра такія рэчы, але калі Вы аднаго разу закранулі Каббалу, я ўхіліўся ад гаворкі, але — ведаю тое, што ведаю.

Магчыма, Вы разумееце, пра што я кажу, а калі не, прашу вас, тое, што я сказаў, выкіньце з галавы. Аднаго разу ў гарачцы я думаў, што бачу на Вашых грудзях знакі. Вельмі нават магчыма, што я бачыў сон на яве.

Калі вам на самай справе мяне не зразумець, лічыце, што я маю пэўныя веды з самага дзяцінства, якія вядуць мяне па нязнаным шляху, веды, якія немагчыма параўнаць з тымі, якім вучыць медыцына альбо, дзякуй Богу, якія ёй невядомыя. Спадзяюся, што ніколі і не будуць вядомыя.

Але я не дазволю дурыць сябе навуковымі ведамі, найвышэйшая мэта якіх упрыгожваць „залу чакання”, замест таго, каб яе разбурыць.

Але годзе пра гэта.

Раскажу я Вам лепей, што там адбылося.

Напрыканцы красавіка Васэртрум ужо выспеліўся на тое, каб мой заговор пачаў на яго дзейнічаць.

Я заўважыў гэта па тым, як ён бясконца размахваў рукамі на вуліцы і ўголос гаварыў сам з сабою.

Гэта пэўны знак таго, што думкі ў чалавека рыхтаваліся да штурму, каб абваліцца

26 Склад злачынства (*лац.*).

27 „Але як што ты цёплы, а не гарачы і не халодны, дык выкіну цябе з вуснаў Маіх” (Адкр., 3:16).

на сваго гаспадара.

Потым ён купіў нататнічак і нешта ў яго запісваў.

Ён пісаў! Пісаў! Я не жартую! Ён пісаў!

А пазней выправіўся да натарыуса. Унізе каля дома я ведаў, што ён рабіў намерсе, — ён пісаў тастамант.

Мне, зразумела, і да галавы не даходзіла, што ён можа зрабіць спадчыннікам мяне. Можа быць, мяне закалаціла б у скоках святога Віта ад асалоды, калі б я здагадаўся.

Ён зрабіў мяне сваім спадчыннікам, бо я быў адзіны чалавек на свеце, як ён лічыў, які даваў яму магчымасць акупіць віну. Сумленне аказалася хітэйшым за яго.

Магчыма, гэта нават была надзея, што я дабраслаўлю яго, калі пасля яго смерці — дзякуючы ягонай міласці — раптам убачу сябе мільянерам і тым самым звяду на нішто пракляцце, пачуае ім ад мяне ў Вашым пакоі.

Дык вось, мяркуючы па гэтым, мой загавор падзейнічаў тройчы.

Вельмі смешна, што ён, выходзіць, усё-такі тайна верыў у святую кару на тым свеце, хоць праз усё жыццё не хацеў нават гаварыць пра гэта.

Але такое здараецца з самымі разумнымі людзьмі. Што відаць па шалёнай лютасці, якая набягае на іх, калі толькі скажаш ім гэта ў вочы. Яны адчуваюць, што ўлезлі ў пастку.

З моманту прыходу Васэртрума ад натарыуса я ўжо вачэй з яго не зводзіў.

Уначы я прыслухоўваўся, што робіцца за перагародкай у яго лаўцы, бо кожнае хвілінны мог настаць фінал.

Я думаю, што праз сцяну мог пачуць жаданы хлапок каранца з ягонай пляшачкі з атрутай.

Не прайшло і гадзіны, як справа майго жыцця завяршылася.

Умяшаўся нязваны госць і забіў яго. Напільнікам.

Папрасіце расказаць пра гэта больш падрабязна Вэнцаля, мне ж непрыемна апісваць.

Назавіце гэта прымхамі, але калі я ўбачыў, што кроў *праліта*, а рэчы ў лаўцы перапэцканы ёю, мне здалося, што душа ягоная ўвінулася ад мяне.

Нешта — мабыць, беспамылковае чуццё — падказвала мне, што гэта не тое самае, як калі чалавек памірае ад чужой рукі ці ад сваёй: толькі тады я лічыў бы сваю місію споўненай, калі б Васэртрум сам панёс сваю кроў у магілу. А цяпер калі гэта адбылося інакш, я адчуваю сябе адкінутым, прыладай, якая не варта таго, каб быць у руках у анёла смерці.

Але я не спрабую пратэставаць. *Мая нянавіць такая, што жыве і ў пазасмерці*, і яшчэ, вядома, у мяне ёсць свая кроў, якую я змагу праліць як захачу, каб ісці за ім па пятах і ў царстве ценяў. - - - -

Кожны дзень пасля пахавання Васэртрума я сяджу на ягонай магіле, спрабуючы зразумець, што мне рабіць далей.

Я думаў, што ўжо ведаю, але пачакаю яшчэ, пакуль унутраны голас, які гаворыць ува мне, не стане ясны і чысты, як крыніца. Мы, людзі, перапоўнены поганню, і патрэбен увесь час доўгі пост і чуванне, пакуль нам не стануць зразумелыя пошпарты нашага сэрца.

А на тым тыдні мне афіцыйна паведамілі з суду, што Васэртрум адпісаў мне ўсю сваю спадчыну.

Што я не возьму аніводнага крэйцэра, у гэтым мне, бадай, і няварта Вас пераконваць, пан Пэрнат. Асцерагуся даць „яму” на тым свеце ў рукі зброю супроць мяне.

Дамы, якімі ён валодаў, я загадаў прадаць з малатка, рэчы, да якіх ён дакранаўся, аддам агню, а тое, што потым будзе грашыма альбо набудзе грашовую вартасць, траціна з гэтага пасля маёй смерці дастанецца Вам.

Уяўляю, як Вы ўскокваеце і пратэстуеце, але супакойцеся. Усё, што Вы

атрымаеце, — Ваша законная ўласнасць з усімі працэнтамі. Мне ўжо даўно стала вядома, што Васэртрум гадамі абіраў Вашага бацьку і яго сям'ю, толькі цяпер я магу гэта пацвердзіць дакументамі.

Другая траціна будзе аддадзена дванаццаці сябрам „Батальёна”, якія ведалі доктара Гульберта асабіста. Мне трэба, каб кожны з іх стаў багаты і атрымаў доступ у пражскі „вышэйшы свет”.

Пазасталая траціна у роўных долях належыць мне сямі забойцам акругі, якія будуць апраўданыя за адсутнасцю дастатковых доказаў.

Такім спосабам я выклічу скандал у грамадстве.

Ну вось, бадай што, і ўсё.

А цяпер, дарагі дружа, бывайце і не памінайце ліхам

Вашага шчырага і ўдзячнага

Інакенца Хароўсэка”.

Глыбока ўзрушаны, я выпусціў пісьмо з рук.

Нават вестка пра маё неўзабаўнае вызваленне не магла мяне парадваць.

Хароўсэк! Няшчасны Хароўсэк! Як брат ён турбаваўся пра мяне толькі таму, што я аднаго разу даў яму сто гульдэнаў. Калі б мне давалося яшчэ калі-небудзь паціснуць яму руку!

Я разумеў, што ён, вядома, меў рацыю: такі дзень ніколі не прыйдзе.

Ён паўставаў перад маімі вачыма з палкімі вачыма, вузкімі сухотлівымі плячмі і высокім высакародным лобам.

Можа, яно ўсё пайшло б зусім інакш, калі б у ягонае загіблае жыццё своечасова ўмяшалася гатовая дапамагчы рука.

Я зноў перачытаў пісьмо.

У апантанасці Хароўсэка была свая сістэма і логіка! Ды і наогул, — ці апантаны ён? Мне стала сорамна, як толькі я падумаў пра гэта.

Ці не былі дастаткова красамоўныя ягоныя намёкі? Ён такі самы чалавек, як Гілель, Мір'ям, як я; чалавек, які цалкам пад уладай сваёй душы, што вяла яго ў горныя вышыні праз глухія цясніны і прорвы жыцця, да вечных снягоў міфічнага прарока?!

Ён выконваў заповедзь, прадыхтаваную яму магутным парывам, нават не думаючы ні пра якую ўзнагароду ў гэтым свеце альбо ў жыцці на тым свеце.

Ці не было ўсё тое, што ён зрабіў, усяго толькі паслушлівым выкананнем абавязку ў таемным сэнсе слова?

„Маладушны, падступны, краважэрны, сухотлівы — супярэчлівая, злачынная натура” — чуюцца мне словы выраку, вынесенага натоўпам, калі са сваім нікчэмным ліхтаром палезе да яго ў душу, каб высветліць яе, гэты натоўп, які пырскае шумам, натоўп, які ніколі і нізавошта не зразумее, што атрутны восеньскі шафран у сто разоў прыгажэйшы і высакароднейшы за цыбулю...

Зноў звонку рыгнула засаўка, і я пачуў, як у камеру ўвялі заключонага. Я ні разу не азірнуўся, бо быў перапоўнены ўражаннямі ад пісьма Хароўсэка.

Ні слова пра Ангеліну, ні слова пра Гілея.

Ясна, Хароўсэк пісаў і спяшаўся, гэта было відаць па почарку.

А ці не маглі мне потайкам перадаць яшчэ адно пісьмо ад яго?

Я спадзяваўся на заўтрашні дзень, на агульны кругавы шпацыр у двары з заключонамі. Там было б лягчэй падсунуць мне непрыкметна яшчэ што-небудзь камусьці з „Батальёна”.

— Дазвольце, васпане, прадставіцца, — перапыніў мае разважанні ціхаваты голас. — Лапондар, Амадэй Лапондар.

Я абярнуўся.

Невысокага росту, худы, яшчэ даволі маладжавы чалавек, вытанчана апрануты, толькі без капелюша, як усе вязьні, аддаў ветлівы паклон.

Ён быў гладка паголены, як актор, і яго вялікія светла-зялёныя бліскучыя

міндальныя вочы былі скіраваныя ў сябе так, што хоць ён і глядзеў на мяне, здавалася, мяне не бачыць. У новага сукамерніка гэта было, мабыць, ад глыбокай рассяянасці.

Я прамармытаў, пакланіўшыся, сваё імя і хацеў быў адварнуцца, аднак ніяк не мог адвесці вачэй ад мужчыны — так неспасцігальна ўздзейнічала на мяне ягоная ўсмешка, падобная на ўсмешку кітайскай статуэткі, калі крыху прыўзнятыя куточки тонкіх губоў пастаянна падпіралі яго шчокі.

Ён нагадваў кітайскую статую Будды з ружовага кварцу — празрыстай скурай без ніводнай маршчынкі, па-дзявочы тонкім носам і нервовым раскрыллем ноздраў.

„Амадэй Лапондар, Амадэй Лапондар”, — паўтараў я сам сабе.

А ён што яшчэ мог начворыць такога?

МЕСЯЦ

— Вас ужо дапытвалі? — спытаў я праз нейкі час.

— Толькі што адтуль. Трэба спадзявацца, я нядоўга буду вам тут набрыдацца, — прыветліва адказаў ён.

„Небарака, — падумаў я, — ён і не падазравае, што ў яго наперадзе”.

Я рашыў падрыхтаваць яго без спеху.

— Паступова прывыкаеш гультаяваць, калі пройдуць першыя, самыя горшыя дні. -----

Яго твар стаў вельмі ўважлівы.

Мы памаўчалі.

— Доўга вас дапытвалі, пан Лапондар?

Ён рассяяна ўсміхнуўся.

— Не. У мяне толькі спыталі, ці прызнаю сябе вінаватым, і я падпісаў пратакол.

— Што прызнаецца?

— Вядома.

Ён гаварыў так, быццам гэта само сабой разумелася.

Я рашыў, што ён не здольны зрабіць нічога благога, бо заставаўся спакойны.

Мабыць, выклік на дуэль альбо нешта ў гэтым духу.

— На жаль, я тут так затрымаўся, што мне здаецца, быццам праседзеў цэлае жыццё. — Я міжволі ўздыхнуў, і ён спачувальна паглядзеў на мяне. — Зычу вам асабліва не перажываць, пан Лапондар. Мяркуючы па ўсім, думаю, вас неўзабаве вызваляць.

— Гэта як сказаць, — спакойна адказаў ён, і ў яго адказе я пачуў прыхаваны намёк.

— Не верыце? — усміхнуўся я. Ён паківаў галавой. — Як гэта разумець? Няўжо вы зрабілі нешта звышжахлівае? Прабачце, пан Лапондар, я не з цікаўнасці, а толькі ад спачування вам.

Ён павагаўся хвіліну, а потым адказаў, вокам не змаргнуўшы:

— Наўмыснае забойства на глебе палавых адхіленняў.

Мяне як доўбняй шарахнула па карку.

Ад жаху і агіды я не мог вымавіць ні слова.

Ён, здавалася, змеціў маю рэакцыю і тактоўна паглядзеў убок, але ніводнай маршчынкай на механічна ўсмешлівым твары не выдаў таго, што абражаны маімі адносінамі да яго, якія так раптоўна перамяніліся.

Мы маўчалі далей і ні разу не паглядзелі адзін на аднаго.

Як толькі змяркалася і я лёг, ён тут жа ўзяў з мяне прыклад, раздзеўся, акуратна павесіў вопратку на ўбіты ў сцяну цвік, выцягнуўся на нарах, і па яго спакойным глыбокім дыханні адчувалася, што ён адразу заснуў.

Усю ноч я не знаходзіў сабе спакою.

Пастаяннае адчуванне, што такая пачварына ляжыць побач і я павінен дыхаць з ім адным паветрам, было такое трывожнае і агіднае, што дзённыя ўражанні, пісьмо Хароўсэка і ўсё астатняе адышлі на задні план.

Я лёг тварам да забойцы так, каб увесь час трымаць яго на вачах; ведаць, што ён у мяне за плячыма, было нязносна.

Камера была асветлена цьмяным ззяннем месяца, і я бачыў, што Лапондар ляжыць нерухома, як скамянелы.

Яго рысы набылі нешта ад нябожчыка, а раззяўлены рот толькі ўзмацняў уражанне.

За доўгія гадзіны ён ні разу не перамяніў становішча цела.

Толькі глыбока ўначы, калі тонкі прамень месяца ўпаў яму на твар, ён ледзь прыкметна паварушыўся і бязгучна замыляў губамі, быццам гаварыў у сне. Гэта былі адны і тыя словы — можа, фраза з двух слоў, такіх, як „Пусці мяне. Пусці мяне”.

Прайшло яшчэ два дні, я быццам і не заўважаў яго, а ён таксама каб хоць слова.

Яго абыходжанне па-ранейшаму ветлівае. Калі б толькі я ні надумаў размяцца, ён тут жа быў увесь сама запабеглівасць і, калі сядзеў на нарах, тут жа прыбіраў ногі, каб даць мне прайсці.

Я пачаў дакараць сябе за чэрствасць, але ніяк не мог пазбыцца агіды да яго, як ні стараўся.

Я спадзяваўся абвыкнуцца з яго суседствам — нічога не выходзіла.

Нават начамаі я не спаў, сюд-туд толькі прыкархнуўшы хвілін па пятнаццаць.

Па вечарах усё паўтаралася тое самае: ён пачціва чакаў, пакуль я лягу, потым здымаў свой гарнітур, старанна газгладжваў на ім складкі, вешаў на цвік і ўсё ў такім родзе і так далей.

Аднаго разу ўначы — можа, недзе каля другой гадзіны — паўсонны ад стомы, я зноў залез на паліцу, углядаючыся ў круглы дыск месяца, прамяні якога алейна адбіваліся на медным абліччы вежавага гадзінніка, і з сумам думаў пра Мір’ям.

Калі раптам чую за сабою яе ціхі голас.

Я адразу атрос з сябе дрымоту, абярнуўся і, прыслухоўваючыся, пачаў назіраць. Прайшла хвіліна.

Я падумаў, што мне толькі здалося, як зноў пачуў голас.

Я дрэнна разбіраў словы, але яны гучалі просьбай: „Пытайся, пытайся”.

Несумненна, гэта быў голас Мір’ям.

Увесь у дрыжыках ад хвалявання, я спусціўся ўніз так ціха, як толькі было магчыма, і падышоў да пасцелі Лапондара. Месячны прамень выхапіў з мораку ўвесь ягоны твар, і я выразна разгледзеў, што павекі ў яго не заплюшчаныя, але відны толькі бялкі.

Па нерухомасці яго скулякоў я зразумеў, што ён спіць глыбокім сном.

Толькі губы варушыліся, як перад тым.

Спакваля я пачаў разумець словы, якія ён вымаўляў праз зубы: „Пытайся.

Пытайся”.

Голас быў на дзіва падобны на голас Мір’ям.

— Мір’ям? Мір’ям? — міжволі вымавіў я, але тут жа і прыглушыў голас, баючыся разбудзіць таго. Я пачакаў, пакуль ягоны твар зноў паспакайнеў, потым ледзь чутна паўтарыў:

— Мір’ям? Мір’ям?

Ягоныя губы ледзь чутна вымавілі, але выразна:

— Так.

Я прыхіліўся вухам ледзь не да самых ягоных вуснаў.

Праз нейкі час я пачуў *шэпт голасу Мір’ям* — несумненна гэта быў яе голас, і ў мяне мурашкі пабеглі па скуры.

Я так прагна ўбіраў у сябе словы, што ўхопліваў толькі іх сэнс. Яна гаварыла пра

каханне да мяне і пра невыказнае шчасце, што мы нарэшце знайшлі адно адное і ніколі больш не разлучымся, таропка — без паўзаў, быццам баючыся спыніцца.

Потым голас пачаў перарывацца, а часам заміраў зусім.

— Мір'ям? — спытаўся я, калоцячыся ад страху і затоіўшы дыханне. — Мір'ям, ты памерла?

Ніякага адказу.

Потым амаль неразборліва:

— Не... Жывая... Сплю...

І больш нічога.

Я прыслухоўваўся далей.

Дарма.

Ад хвалявання і дрыготкі я мусіў абaperціся на край нараў, каб не ўпасці на Лапондара.

Люзія была такая поўная, што час ад часу мне мроілася, быццам я і напраўду бачу перад сабою Мір'ям, і я мусіў сабраць усю сваю сілу, каб не пацалаваць у вусны забойцу.

— Энох! Энох! — пачуў я раптам ягоны лепет, а потым усё ясней і выразней: — Энох! Энох!

Я адразу пазнаў голас Гілея.

— Гэта ты, Гілень?

Ніякага адказу.

Я ўспомніў, што недзе чытаў, як чалавека ў сне, каб ён загаварыў, трэба пытаць не ў вуха, а ў сонечнае спляценне ў падлыжачную ямку.

Я так і зрабіў:

— Гілень?

— Так. Слухаю цябе.

— Мір'ям ці здаровая? Ты ўсё ведаеш? — таропка спытаўся я.

— Так, усё. Ужо даўно. Не турбуйся, Энох, і не бойся.

— Ты даруеш мне?

— Я ж табе сказаў — не турбуйся.

— Мы хутка ўбачымся? — Я баяўся, што больш не змагу разабраць адказу, апошняя фраза была ўжо ледзь чутная.

— Спадзяюся... Буду чакаць... цябе... Калі я змагу... пасля павінен... у краіну...

— Куды? У якую краіну? — Я амаль упаў на Лапондара. — У якую краіну? У якую?

— Краіна... Гад²⁸... Паўднёвая... Палестына...

Голас пагас.

Бясконцыя пытанні пераблыталіся ў маёй галаве: чаму ён назваў мяне Энохам? Цвак, Ярамір, гадзіннік, Фрызландэр, Ангеліна, *Хароўсэж*.

— Бывайце і не памінайце ліхам, — раптам гучна і выразна прамовілі губы забойцы. На гэты раз з інтанацыяй *Хароўсэж*, але так падобна, быццам гэта сказаў ён сам.

І мне даслоўна прыгадалася апошняя фраза з ягонага пісьма.

Твар забойцы ўжо знік у цемры. Месячны прамень падаў цяпер на ўзгалоўе сенніка. Праз пятнаццаць хвілін камера будзе ў поўным змроку.

Я бясконца задаваў пытанні, але адказу не было.

Забойца ляжаў нерухома як труп, і павекі яго самкнуліся.

Я праклінаў сябе за тое, што ўсе гэтыя дні бачыў у Лапондары ўсяго толькі садыста-злачынцу і ні разу не паглядзеў на яго як на чалавека.

Па тым, што толькі што адбылося са мною, было ясна: Лапондар — самнамбула, істота пад уплывам месячнай поўні.

28 Шчасце (*габр.*). Назва аднаго з дванаццаці ізраільскіх каленаў, якое пражывае ва Ўсходняй Ярданіі, яго родапачынальнікам, паводле Бібліі, быў Гад, сын Якава.

Магчыма, ён учыніў зладзейскае забойства ў стане памарачэння свядомасці. Напэўна.

Цяпер, калі развіднела, скамянеласць ягонага твару змякчылася і змянілася выразам шчаснай упакоранасці.

Не мог так бестурботна спаць чалавек, у якога на сумленні было забойства, пераконваў я самога сябе.

Я ледзь дачакаўся, калі ён прагнуўся.

Ці ведаў ён, што адбылося?

Нарэшце ён расплюшчыў вочы, перахапіў мой позірк і адварнуўся.

Я тут жа падышоў да яго і ўзяў яго за руку.

— Даруйце, пан Лапондар, што я дагэтуль быў так непрыветлівы з вамі. Але такі выпадак, што...

— Будзьце пэўны, пане мой, — жвава перабіў ён мяне, — я добра разумею, якое жахлівае павінна быць адчуванне, калі ты ў адной камеры з садыстам-забойцам.

— Не гаварыце больш пра гэта, — папрасіў я. — Сёння ўначы мне ў галаву лезла ўсякае, і я не магу пазбыцца думкі, што, магчыма, вы... — я спрабаваў знайсці патрэбнае слова.

— Вы лічыце мяне хворым, — дапамог ён мне.

Я згадзіўся.

— Думаю, можна дапусціць такое па некаторых знаках. Я... Я... Дазвольце спытацца проста, пане Лапондар?

— Калі ласка.

— Гэта будзе гучаць крыху дзіўна, але... Скажыце, што вам сёння снілася?

Ён з усмешкай паківаў галавой.

— Я ніколі не сплю.

— Але вы гаварылі ў сне.

Ён здзіўлена зірнуў на мяне. З хвіліну раздумаў. Потым упэўнена адказаў:

— Нешта, аднак, магло здарыцца, калі вы задалі такое пытанне. — Я пацвердзіў.

— Я ніколі не сплю. Я — я лунаю, — паўголосам дадаў ён пасля паўзы.

— Лунаеце? Як гэта зразумець?

Ён здавалася, не хацеў гаварыць пра гэта, і я палічыў, што будзе дарэчы назваць яму прычыны, якія прымусілі мяне лезці да яго ў душу, і збольшага расказаў, што адбылося ўначы.

— Вы можаце быць цвёрда ўпэўненыя, — сказаў ён сур'ёзна, калі я закончыў, — што ўсё адбывалася на самай справе так, як я казаў у сне, як я да гэтага заўважыў, я не сплю, а „лунаю”, і сцвярджаю гэта таму, што маё жыццё ў сне цячэ інакш, чым у *нармальнага* чалавека. Называйце гэта як хочаце, скажам, аддзяленнем ад цела. Такім чынам сёння ўначы, напрыклад, я трапіў у даволі нязвыклы пакой, куды ўваход вёў знізу праз люк.

— Як ён выглядаў? — спытаў я. — Нежылы? Пусты?

— Не, у ім была мэбля, праўда, рэчаў няшмат. І ложка, дзе спала дзяўчына, то была летаргія, а побач з ёю сядзеў мужчына і трымаў сваю руку на яе лобе. — Лапондар апісаў твары абаіх. Несумненна, гэта былі Гілель і Мір'ям.

Я не мог дыхаць ад напружання.

— Калі ласка, раскажыце далей. Апрача іх, ці быў там хто-небудзь яшчэ?

— Апрача іх? Чакайце, не, у пакоі больш нікога не было. На стале гарэла мінора. Потым я спусціўся па вінтавой лесвіцы.

— Яна была зламаная?

— Зламана? Не, не, яна была цэлая. Ад яе ўбок ішоў пакой, дзе сядзеў мужчына ў пантофлях з сярэбранымі спражкамі, даволі незвычайны з выгляду, такога тыпу людзей я яшчэ ніколі не сустракаў: жоўтага колеру твар з раскосымі вачыма.

Ён апусціў галаву і, здавалася, чагосці чакаў. Можа, нейкага даручэння.

— А кнігі, старой вялікай кнігі вы нідзе не заўважылі?

Ён пацёр лоб.

— Кнігу, кажаце? Ага, правільна. Кніга ляжала на падлозе. Яна была разгорнута, уся пергаментная і з вялізнай залатой літарай „А” на пачатку старонкі.

— Можа, не з „А”, а з „І”?

— Не, з „А”.

— Вы добра памятаеце? Гэта была не „І”?

— Не, была „А”.

Я паківаў галавою і не паверыў. Відавочна, у паўсне Лапондар прачытаў мае думкі і ўсё пераблытаў: Гілея, Мір’ям, Голэма, кнігу „Ibbug” і падземны ход.

— У вас даўно гэты дар „лунання”, як вы казалі? — спытаўся я.

— З дваццаці аднаго года... —

Ён змоўк. Здавалася, яму не хацелася гаварыць пра гэта; тут раптам на яго твары паявіўся выраз бязмежнага здзіўлення, і ён утаропіўся на мае грудзі, быццам нешта там угледзеў. Не зважаючы на маю недаўмёнасць, ён схопіў мяне за руку і пачаў прасіць:

— Дзеля Бога, скажыце мне ўсё. Сёння апошні дзень, калі я разам з вамі. Можа, ужо праз гадзіну мяне забяруць, каб прачытаць мне смяротны вырак.

— Тады вы павінны ўзяць мяне з сабою за сведку! — з жахам перапыніў я яго. — Я прысягну, што вы хворыя. Што вы лунатык. Не можа быць, каб вас пакаралі смерцю, не абследаваўшы вашага псіхічнага стану. Будзе ж разумны!

— Гэта не так важна, — нервова запырэчыў ён. — Прашу вас, раскажыце мне ўсё!

— А што я маю расказаць вам? Лепей пагаворым пра вас і...

— Вам, цяпер я гэта ведаю, давалося перажыць некаторыя дзівосныя рэчы, якія блізка мяне датычацца — бліжэй, чым вы можаце сабе падумаць. Калі ласка, раскажыце мне ўсё! — маліў ён.

Мне было незразумела, чаму мае жыццё цікавіць яго больш, чым яго ўласныя па-сапраўднаму сур’ёзныя справы; але каб яго супакоіць, я расказаў яму ўсё, што са мной адбывалася загадкавага.

З кожнай вялікай паўзай ён згодна ківаў галавой, быццам бачыў схаваныя пружыны падзеі.

Калі я пачаў расказаць, як перад мною паявілася безгалоная істота і працягнула мне чорна-чырвоныя зярняты, ён ледзь мог дачакацца канца.

— Значыцца, вы яго ўдарылі па руцэ, — разважаючы, сказаў ён. — Я ніколі не падумаў бы, што можа быць *трэці* шлях.

— Гэта быў не трэці шлях, — сказаў я, — гэта быў той самы шлях, калі б я не прыняў зярняты.

Ён засмяўся.

— Не верыце?

— Калі б вы іх не прынялі, вы, бадай што, пайшлі б „дарогай жыцця”, але зярняты з магічнай сілай не зніклі. Значыцца, яны пакаціліся па зямлі, як вы кажаце. Інакш кажучы, яны засталіся там і будуць даволі доўга аберагацца вашымі продкамі, пакуль ім не настане пара прарасці. А потым да жыцця будуць выкліканы сілы, якія цяпер яшчэ дрэмлюць у вас.

— Вы павінны часткова сімвалічна зразумець тое, што перажылі, — сказаў Лапондар. — Кола сініх бліскучых людзей, што абступілі вас, — гэта чарга спадчынных „я”, кожнае з гэтых „я”, народжанае адной маці, усюды занята само сабою. Душа не ёсць проста нешта „адзінкавае”, яна павінна толькі такою зрабіцца, і тады гэта называецца „бессмяротнасцю”; ваша душа складзена яшчэ з многіх „я”, гэтак сама як мурашнік з многіх мурашак; вы носіце ў сабе духоўныя рэшткі многіх тысяч продкаў — прашчураў вашага роду. І так яно ва ўсіх істотаў. Як магла б курыца, толькі вылучыўшыся, адразу знаходзіць патрэбны корм, калі б у ёй не спрацоўваў вопыт мільёнаў гадоў? Прысутнасць „інстынкту” выяўляе ў плоці і ў духу прысутнасць продкаў. Але даруйце, я не хацеў перабіваць вас.

Я закончыў расказ. Усё, нават тое, што казалі Мір’ям пра гермафрадыта.

Калі я змоўк і зірнуў на яго, дык заўважыў, што Лапондар пабялеў і слёзы

пацяклі па яго шчоках.

Я ўстаў, зрабіў выгляд, што нічога не ўбачыў, і пачаў хадзіць па камеры, каб дачакацца, калі ён супакоіцца.

Потым я сеў насупраць яго і даў волю свайму красамоўству, каб пераканаць яго, што трэба тэрмінова паказаць на свой хваравіты душэўны стан судзі.

— Калі б вы, прынамсі, не прызналі сябе вінаватым у забойстве! — заключыў я.

— Але я павінен быў зрабіць гэта! Я адказваю перад сваім сумленнем! — прастадушна адказаў ён.

— Няўжо вы лічыце, што падман горшы, чым... чым забойства? — здзіўлена спытаўся я.

— Увогуле, можа, і не, але ў маім выпадку — так. Бачыце, калі следчы спытаўся ў мяне, ці прызнаю я сябе вінаватым, у мяне хапіла сілы сказаць праўду. Значыцца, у мяне быў выбар — схлусіць альбо не схлусіць. Калі я ўчыніў зверскае забойства — прашу не распытваць пра падрабязнасці, гэта было так страшна, не хачу вярэдзіць гэтым памяць, — калі я ўчыніў забойства, тады ў мяне *не было* выбару. Калі нават я дзейнічаў з яснай свядомасцю, дык *усё-такі не меў выбару*: нешта, пра што ў сабе я ніколі і не падазраваў, прачнулася і было мацней за мяне. Паверце, калі б у мяне быў выбар, няўжо я забіў бы? Я ніколі не забіваў — ніколі нават мухі не пакрыўдзіў бы, ды і зараз напэўна не мог бы зрабіць гэтага.

Уявіце, што для чалавека існаваў бы закон — забі. І за невыкананне яго належала б смерць — аналагічны выпадак на вайне, — я не заслугоўваў бы пакарання. У мяне не было б выбару. Я проста не змог бы забіць. Тады ж, калі я ўчыніў забойства, усё было пастаўлена з ног на галаву.

— Тым болей вы павінны, калі адчуваеце сябе цяпер, так сказаць, іншым, пусціць у ход усё, каб пазбегнуць смяротнага прыгавору! — запырэчыў я.

Лапондар замахаў рукою, пратэстуючы:

— Памыляецеся! Судзі маюць поўную рацыю, са свайго пункту гледжання. Магчыма, у іх ёсць права дазволіць чалавеку, такому, як я, свабодна разгульвацца, дзе яму хочацца? Каб заўтра альбо паслязаўтра зноў грывнула бяда?

— Не, але яго трэба пакласці ў бальніцу для душэўнахворых. Гэта ўсё, што я сцвярджаю!

— Калі б я быў вар’ят, вы мелі б рацыю, — раўнадушна адказаў Лапондар. — Але я не такі. Ува мне ёсць нешта зусім іншае — нешта, што толькі нагадвае стан апантанасці, але цалкам процілеглае яму. Калі ласка, паслухайце. І вы адразу зразумеете мяне. Тое, што вы перад гэтым расказалі пра безгаловую здань, канечне, сімвал: гэты фантом, ключ да якога вы лёгка маглі б знайсці, калі задумаецеся над гэтым, аднаго разу ён дакладна гэтак сама паявіўся і перад мною. Толькі я зярнаты *ўзяў*. Значыцца, я іду „дарогаю смерці”. Для мяне самае святое — гэта тое, што я магу думаць, што духоўнасцю кіруюць ува мне мае ўчынкі. Слепа, даверліва іду я, куды б дарога ні вяла — да шыбеніцы альбо да трона, да беднасці альбо да багацця. Я ніколі не вагаўся, калі выбар залежаў ад мяне.

Таму я і праўда ж не зманіў, калі выбар быў у маіх руках.

Ведаеце словы прарока Міхея:

„О, чалавек! сказана табе, што — дабро і чаго ад цябе патрабуе Гасподзь”²⁹

Калі б я зманіў, я знайшоў бы прычыну, чаму ў мяне быў выбар; калі я ўчыніў забойства, у мяне не было матыву: толькі дзеянне аднаго *матыву*, які даўно затоіўся ўва мне, над якім я болей не меў улады, вызваліла мяне.

Значыцца, рукі мае чыстыя.

Дзякуючы таму, што мая духоўнасць прывяла да забойства, яна ж мяне і

29 Мх., 6:8.

пакарала; дзякуючы таму, што людзі ставяць мне шыбеніцу, мой лёс адарваны ад іхняга лёсу — я здабываю свабоду.

Ён святы, падумаў я, і валасы ў мяне ўсталі ад усведамлення сваёй нікчэмнасці.

— Вы расказалі, што ад гіпнатычнага ўмяшання ўрача ў вашу свядомасць вы надоўга страцілі памяць пра свае маладыя гады, — гаварыў ён далей. — Гэта прыкмета — знак — усіх тых, хто быў укушаны „змеем духоўнага царства”. Здаецца, у нас павіны быць прышчэплены адно да аднаго два жыцці, як прышчэп на дзікім дрэве, перш чым мог адбыцца *цуд уваскрашэння*; тое, што аддзяляецца толькі з прычыны смерці, тут адбываецца з прычыны згасання памяці — а часам з прычыны раптоўнага душэўнага перавароту.

Так сталася і са мною, калі я, відаць, без вонкавых прычынаў, аднаго разу раніцай, калі мне быў дваццаць адзін год, прачнуўся пераўвасоблены. Тое, што я датуль любіў, здалося мне абыякавым: жыццё здалося мне недарэчнай гісторыяй індзейцаў і страціла сваю рэальнасць; сны зрабіліся — пэўнасцю, даказанай і пацверджанай пэўнасцю, зразумейце мяне правільна: *даказанай, рэальнай пэўнасцю*, а ява зрабілася сном.

Усе людзі маглі б гэта ведаць, калі б завалодалі ключом да загадкі. А ключ адзіна і толькі ў тым, каб усвядоміць вобраз свайго „Я”, так сказаць, сваю *скуру* ў сне — знайсці вузкую шчыліну, куды нашая свядомасць праскоквае паміж яваю і сном.

Менавіта таму я і сказаў раней, што „лунаю”, а не „сплю”.

Бітва за бессмяротнасць — гэта змаганне за жазло супроць уласцівых нашай душы гукаў і прывідаў; а чаканне імператарскай каранацыі ўласнага „Я” — гэта чаканне Месіі.

Прывідны „Гаўла дэ-Гармэй”, якога вы назіралі, „дух касцей” Каббалы — гэта і быў імператар. Калі ён будзе каранавацца, тады парве вяроўку, якою вы праз вонкавае адчуванне і комін розуму былі звязаны са светам.

Вы спытаецеся, як магло стацца, што я — нягледзячы на сваю адарванасць ад жыцця — здольны быў сярод ночы зрабіцца садыстам-забойцам? Чалавек — гэта як бы шкляная трубка, па якой коцяцца каляровыя шарыкі: амаль ва ўсіх у жыцці шарык бывае адзін. Калі шарык чырвоны, чалавека называюць „ліхім”, калі жоўты — „добрым”. Калі ж адзін за адным коцяцца чырвоны і жоўты, тады гэта чалавек з „няўстойлівым” характарам. Мы ўсе ў жыцці зведалі „ўкус змея”, гэтак сама як і ўсё чалавецтва за ўвесь свой час: каляровыя шарыкі шалёна коцяцца адзін за адным па шкляной трубцы, і калі яны знікаюць, тады мы — прарокі, якія зрабіліся падабенствам Божым.

Лапондар замоўк.

Я доўга не мог прамовіць ні слова. Ягоны маналог узрушыў мяне.

— Чаму вы так настойліва дапытваліся ў мяне пра мае перажыванні, калі самі намнога вышэйшыя за мяне? — нарэшце спытаўся я.

— Памыляецеся, — адказаў Лапондар, — я намнога ніжэйшы. А распытваўся я ў вас, бо інтуітыўна адчуваў, што вы трымаеце ключ да разгадкі, якога няма ў мяне.

— Я? Ключ? О Госпадзе!

— Вядома, *вы!* І вы яго мне далі. Я не веру, што на зямлі ёсць хоць адзін чалавек, шчаслівейшы, чым я сёння.

Звонку пачуўся шолах; з шоргатам адчыніліся засаўкі. Лапондар не звярнуў на гэта ўвагі:

— Ключ да разгадкі звязаны з гермафрдытам. Я здабыў упэўненасць. Ужо таму я так рады, што ўдалося атрымаць яго, бо неўзабаве буду каля мэты.

Слёзы засцілі мне вочы, я не бачыў Лапондара, я толькі *чуў*, што ён, гаворачы, усміхаўся.

— А цяпер бывайце, пан Пэрнат, і падумайце пра тое, што, калі заўтра мяне павесяць, гэта будзе толькі мая вопратка, вы адчынілі мне самае цудоўнае — апошняе, чаго я яшчэ не ведаў. Цяпер гаворка вядзецца пра вяселле... — Ён устаў і пайшоў за наглядчыкам. — Гэта цесна звязана з забойствам на глебе палавога

адхілення, — былі яго апошнія словы, пачутыя мною, але сэнс іх мне застаўся няясны.

Калі пасля той ночы на неба выплыла поўня, здавалася, што я бачу твар Лапондара, які спіць на сенніку.

У наступныя дні, пасля таго як яго забралі, з двара, дзе каралі асуджаных, да мяне даносіўся стук і грукат малаткоў аб дошкі, доўжылася гэта да світання.

Я здагадаўся, што гэта азначала, і ў роспачы гадзінамі затульваў сабе вушы.

Праходзілі месяцы — я глядзеў на згасанне кволай расліннасці на дварэ, удыхаў пах плесні на сценах.

Ледзь толькі мае вочы на шпацыры затрымліваліся на паўмёртвым дрэве з выявай Дзева Марыі на шкле, што ўрасло ў кару, мне кожнага разу прыходзіла ў галаву параўнанне: вось гэтак глыбока ўрэзаўся, урос у мяне твар Лапондара. Ён увесь час быў ува мне, гэты твар Будды з гладкай скурай і загадкавай вечнай усмешкай.

Толькі адзін раз, у верасні, мяне выклікаў следчы і падазрона дыпытваў, чаму каля акенца банкаўскай касы я казаў, што мне трэба тэрмінова ехаць, чаму я да свайго арышту так непакоіўся і хацеў схваць усе све каштоўнасці.

На мой адказ, што я збіраўся пакончыць з сабой, за бюро зноў нехта пакепліва забляяў.

Дагэтуль я заставаўся ў камеры адзін і мог аддавацца сваім думкам пра Лапондара і тузе па Мір'ям, сваёй скрусе па Хароўсэку, які, паводле маіх дапушчэнняў, ужо даўно памёр.

Потым зноў паявіліся новыя арыштантаў: зладзюганы-прыказчыкі з панашанымі фізіяноміямі, таўстапузья банкаўскія касіры — „сіроткі”, як іх назваў бы Чорны Восатка, і атруцілі мне паветра і настрой.

Неяк адзін з іх абурыўся зладзейскім забойствам, якое нядаўна адбылося ў горадзе, і быў вельмі рады, што забойцу злавілі і з ім абышліся без лішніх цырымоній.

— Яго звалі Лапондар, нікчэмны падонак, — заягліў маладзён з тварам драпежнага зверга, засуджаны на чатырнаццаць сутак турмы за здзекі з дзяцей. — Накрылі на месцы злачынства. У вэрхале ад разбітых лямпаў усчаўся пажар, і ўвесь пакой выгараў. Труп дзяўчынкі так абвугліўся, што і да сёння не дапытацца, хто гэта, уласна кажучы, быў. Чорныя валасы і худы твар, вось і ўсё, што вядома. І Лапондар так і здох, не назваўшы яе імя. Калі б ён прыйшоў да мяне, я злупіў бы з яго скуру і пасыпаў бы перцам. Вось вам і шляхетнае панства! Адны забойцы. Быццам няма іншых сродкаў, калі хочаш адчапіцца ад дзяўчаці, — дадаў ён з цынчнай усмешкай.

Я ўвесь кіпеў ад шалу, гатовы збіць нягодніка на падлогу.

Цэлымі начамі ён хроп на нарах, дзе раней ляжаў Лапондар. Я з палёгкаю ўздыхнуў, калі яго нарэшце выпусцілі.

Але і пасля гэтага я ўсё яшчэ не мог выкінуць яго з галавы. Словы яго заселі ўва мне, як вастрыё стралы.

З наступленнем цемнаты мяне ўвесь час даймала страшнае падазрэнне, што ахвяраю Лапондара была Мір'ям.

Чым больш я змагаўся з гэтым падазрэннем, тым мацней у яго ўцягваўся, пакуль яно не зрабілася навязлівай ідэяй.

Часам мне рабілася лягчэй, асабліва калі праз краты ярка свяціў месяц: я тады мог уваскрашаць гадзіны, перажытыя мною з Лапондарам, і глыбокае пачуццё да яго палягчала мае пакуты — але толькі надта часта наставалі хвіліны, калі я ўяўляў сабе Мір'ям забітай і абвугленай і думаў, што ад страху звар'яцею.

Хісткія падставы для падазрэнняў згусчаліся ў такія гадзіны ў адно цэлае — у карціну, поўную неверагодна страшных падрабязнасцяў.

На пачатку лістапада, каля дзесяці гадзін вечара, калі ўжо не было відаць сваёй рукі і роспач ува мне дайшла да вышэйшага пункту, так што я, каб не закрычаць,

зубамі ўгрызаўся ў сяннік, як звер, які канае ад смагі, наглядчык раптам адчыніў дзверы камеры і загадаў мне ісці з ім да следчага, я адчуваў такую слабасць, што больш хістаўся на месцы, чым ішоў наперад.

Надзея калі-небудзь выцерабіцца з гэтага кашмарнага астрога даўно памерла ўва мне.

Я быў гатовы, каб мне зноў задавалі раўнадушным тонам пытанні, быў гатовы выслухоўваць завучанае бляянне за бюро і потым вярнуцца ў цемру.

Пан барон Ляйзэтрэтэр ужо сышоў дамоў, і ў пакоі быў толькі лядашчы ўнураны сакратар з павучынымі пальцамі.

Я тупа чакаў, што будзе далей.

І тут заўважыў, што наглядчык увайшоў разам са мною і дабрадушна падмігвае мне. Але я быў настолькі прыгнечаны, што не зразумеў яго подмігаў.

— „Следствам устаноўлена... — пачаў сакратар, потым, забляяўшы, узлез на крэсла і спачатку доўга корпаўся на кніжнай паліцы ў папках з дакументамі, перш чым гаварыць далей, — ... устаноўлена, што Карл Цотман, па якім вядзецца справа, перад сваёй смерцю падчас тайнага спаткання з былой прастытуткай Разінай Мецэлес, на той час вядомай пад мянушкай „Рыжая Разіна”, а пазней выкупленай з рэстарана „Каўцкі” глуханямым, які цяпер знаходзіцца пад паліцэйскім наглядом, выразальшчыкам сілуэтаў на імя Ярамір Кваснічка, і якая, памянёная „Рыжая Разіна”, некалькі месяцаў таму назад жыла з яго светласцю князем Фэры Атэнштэтам у незаконнай сувязі ў якасці палюбоўніцы, вераломнай рукою быў заваблены ў закінуты падвал дома нумар conscriptionis 21873, дроб рымская тры, на Ганпасгасэ, парадкавы нумар сем, быў жа замкнёны ў памянёным падвале і, будучы пакінуты на самога сябе, адпаведна спачыў у бозе галоднай смерцю альбо ад холаду. Менавіта вышэйпамянёны Цотман... — сакратар паглядзеў на мяне паўзверх акуляраў і пагартаў пратакол. — ... следствам жа далей устаноўлена, што ў вышэйпамянёнага Карла Цотмана, па ўсёй верагоднасці, пасля — пасля насталай смерці ўсе ягоныя рэчы, якія былі пры ім, у прыватнасці, прыкладзеныя ніжэй у справе рымская „Р” дроб „бэ-е” кішэнны зэгарак з двайным вечкам, — сакратар высока падняў гадзіннік за ланцужок, — былі ўкрадзеныя. Дадзенаму пад прысягай паказанню выразальніка сілуэтаў Яраміра Кваснічкі, асірацелага сына памерлага семнаццаць гадоў назад прасвірніка таго ж самага імя, што зэгарак, знойдзены ў ложку яго брата Лойзы, які тымчасам бегаў — і неаднакроць — да гандляра патрыманых рэчаў, зышлага на цяперашні час з жыцця ўладальніка зямельных пляцаў Аарона Васэртрума, па атрыманне грашовай вартасці, быў прададзены, за адсутнасцю фактычных доказаў можна не надаваць значэння.

Далей следствам устаноўлена, што памерлы Карл Цотман насіў у задняй кішэні штаноў — да часу яго выяўлення — нататнік, дзе згодна з магчымым меркаваннем ужо за некалькі дзён да адпаведнага скону рабіў запісы, і дзякуючы апошнім прасвятлілася і было аблегчана затрыманне злачынцы імператарска-каралеўскімі ўладамі.

У выніку вышэйвыкладзенага задачай Галоўнай імператарска-каралеўскай пракуратуры стала кіраўніцтва тэрміновым вышукам западозранага і зніклага Лойзы Кваснічкі, на грунце апошніх запісаў Цотмана, і ў сувязі з гэтым пастанаваць: адмяніць папярэдняе ўвязненне рэзчыка гемаў Атанасіуса Пэрната як невінаватага і крымінальную справу супроць яго спыніць.

Прага, ліпень

Падпісаў

доктар фон Ляйзэтрэтэр”.

Зямля паплыла ў мяне з-пад ног, і я самлеў.

Ачуўся я, ужо седзячы на крэсле, і наглядчык па-сяброўску паляпваў мяне па плячы.

Сакратар заставаўся абсалютна спакойны, ён пракашляўся, высмаркаўся і

звярнуўся да мяне:

— Чытанне рашэння суду адкладвалася да сённяшняга дня, бо ваша прозвішча пачынаецца з літары „Пэ-э” і, натуральна, у алфавіце пазначаецца бліжэй да канца.

Пасля ён прадоўжыў чытанне:

— Звыш таго, паставіць да ведаму Атанасіуса Пэрната, рэзчыка гемаў, што згодна з тастамантам студэнта-медыкуса Інакенца Хароўсэка, які памёр у траўні, яму належыцца траціна ўсёй маёмасці памерлага, і паложана падпісаць пратакол.

Закончыўшы, сакратар умачыў пяро ў чарніліцу і пачаў нешта страчыць.

Я чакаў, што ён, як заўсёды забляе, але сакратар маўчаў.

— Інакенц Хароўсэк, — паўтарыў я рассяяна.

Наглядчык схіліўся да мяне і прашаптаў над самым вухам:

— Незадоўга да смерці доктар Хароўсэк быў у мяне і распытваўся пра вас. Прасіў перадаць вялікае-вялікае прывітанне. Вядома, такога я тады зрабіць не мог, нам самым строгім чынам забаронена. Зрэшты, ён страшна скончыў, гэты доктар Хароўсэк. Сам у сябе жыццё забраў. Яго знайшлі мёртвага на магіле Аарона Васэртрума. Ён ляжаў на ёй ніцма. А да таго выкапаў у магіле дзве ямкі, перарэзаў сабе жылы і сунуў рукі ў тыя ямкі. Сплыў крывёю. З вялікім, здаецца, бзікам быў гэты доктар Хароў...

Сакратар шумна адсунуў крэсла і даў мне пяро падпісаць пратакол.

Потым ён горда выпрастаўся і сказаў тонам свайго начальніка барона:

— Наглядчык, выведзіце чалавека...

Зноў, як даўным-даўно, дзяжурны з шабляй на баку трымаў у каленях млынок на каву; толькі гэтым разам абшукваць мяне не абшукваў, а аддаў мне мае каштоўнасці, кашалёк з дзесяццю гульдэнамі, паліто і ўсё астатняе.

Я апынуўся на вуліцы.

— Мір'ям! Мір'ям! Нарэшце мы ўбачымся! — Я заглушыў у сабе крык захаплення.

Мабыць, была ўжо поўнач, круглы цьмяны месяц вісеў у небе, як талерка з светлай латуні, прыгліёная туманам.

Брук быў пакрыты гразкім пластам бруду.

Хістаючыся, я пайшоў да дрожак, якія ў тумане выглядалі знясіленай дапатопавай пачварай.

Ногі не хацелі слухацца, я развучыўся хадзіць і ледзь перастаўляў анямелыя ступакі, быццам хворы на сухоты спіннага мозгу.

— Фурман, як мага хутчэй на Ганпасгасэ, сем! Разумееш? Ганпасгасэ, сем.

НА ВОЛІ

Метрў праз дзесяць фурман спыніў экіпаж.

— Ганпасгасэ, пане?

— Так-так, толькі хутчэй.

Дрожкі зноў трошкі праехалі наперад і зноў спыніліся.

— Божа мой, што там у вас?

— Ганпасгасэ, пане?

— Ну але, я ж сказаў!

— На Ганпасгасэ больш не праехаць!

— Чаму?

— Пэракопаны ўвэсь брук. Пэрабудова ўсяго жыдоўскага квартала.

— Тады едзьце, як хочаце, але прашу хутчэй.

Конь з месца ўзяў у галоп і тут жа, спатыкаючыся, няспешна паплёўся далей.

Я апусціў акенца і прагна ўдыхнуў свежага паветра.

Усё было мне тут чужое і новае: дамы, вуліцы, зачыненыя крамы.

Адзінока і паныла подбегаю тухаў па мокрым тратуары белы сабака. Я паглядзеў услед яму. Дзіўна! Сабака! Я зусім забыў, што на белым свеце жывуць такія жывёлы. Я радасна крыкнуў яму ўслед:

— Ну-ну! Не вешай носа!

Што сказаў бы Гілель?! І Мір'ям?

Яшчэ некалькі хвілін, і я буду ў іх. Буду грукаць у дзверы, пакуль не падыму іх з пасцелі.

Сёння, канечне, усё добра — усе няшчасці гэтага года ззаду! Якія будуць Каляды!

Цяпер я іх не прасплю, як апошні раз. На імгненне я зноў спалохаўся, успомніўшы словы арыштанта з мордай драпежніка.

Абгарэлы твар — зверскае забойства — але не, не. Я сілаю стараўся адагнаць гэтыя падазрэнні: гэтага не можа, не можа быць, Мір'ям жывая! Я ж чуў яе голас з вуснаў Лапондара.

Яшчэ хвіліна — паўхвіліны — і тады...

Дрожкі спыніліся перад грудай руінаў. Усюды завалы камення!

На іх чырвоныя ліхтары.

Мноства рабочых пры святле факелаў капалі зямлю.

Груды будаўнічага смецця і абломкаў сцен завалілі дарогу. Я караскаўся цераз іх, загразаючы па калені ў шчабёнку і друз.

Гэта тое, што, мабыць, было Ганпасгасэ?!

Я цяжка сіліўся ўцяміць, куды трапіў. Навокал нічога, адны руіны.

Хіба не там стаяў дом, у якім я жыў?

Фасад знесены.

Я ўскараскаўся на земляную кучу, глыбока ўнізе пад мною на месцы ранейшай вулікі ззяла чорная выкладзеная каменем траншэя. Я падняў галаву — як велізарныя пчаліныя соты, павіслі ў паветры аголеныя пакоі, асветленыя ліхтарамі і месяцам.

Там, угары, тое, што мелася быць маім пакоем, я пазнаў па колеры шпалераў. Ад іх засталася толькі палоска.

А вось і суседняя з ім студыя Савіёлі. У душы я раптам адчуў поўную пустату. Дзіўна! Студыя... Ангеліна!.. Як далёка, як бясконца далёка сышло ўсё гэта ад мяне ў мінулае!

Я абярнуўся — ад дома, дзе жыў Аарон Васэртрум, не засталася каменя на камені. Усё з зямлёй зраўняна — лаўка старызніка, падвальная канура Хароўсэка... усё... усё чыста і начыста...

„Чалавек ступае туды, быццам цень”, — успомніў я дзесьці калісьці вычытаную фразу.

Я спытаўся ў рабочага, ці часам не ведае ён, дзе цяпер жывуць тыя, каго адсюль выселілі, — можа, ён знаёмы з архівістам Шэмаяхам Гілелем?

— Нікэ дэйч... Нэмецкі нэ розумэм, — адказаў ён.

Я падзякаваў яму гульдэнам, і, хоць ён адразу зразумеў нэмецкі, але толкам нічога сказаць не мог.

І ніхто з ягоных сяброў.

Можа, у „Лойзічка” што-небудзь ведалі?

„Лойзічак” быў абгароджаны. Гэта азначала, што там ішоў рамонт.

Тады разбуджу каго-небудзь з суседзяў. Можа, удасца?

— Ані сабакі навокал, не тое што людзей, — адказаў рабочы. — Забаронена ўладамі. У нас тут тыфус.

— А „Унгельт”? Ён, мабыць-такі, адчынены?

— Зачынілі.

— Праўда?

— Праўда.

Я наўздагад назваў некалькі імёнаў латочнікаў і прадаўшчыц тытуню, якія жылі паблізу, потым назваў Цвака, Фрызландэра і Пракопа.

І за кожным разам рабочы ківаў галавой.

— Можа, Яраміра Кваснічку ведаеце?
 Рабочы насцярожыўся:
 — Ярамір? Глуханямы?
 Я ўзрадаваўся. Ну, слава табе Госпадзе! Хоць адзін знаёмы знайшоўся.
 — Але, глухі нямка. Дзе ён жыве?
 — Здэцца, патрэцікі выцінае? З чорнага паперу. Ну але ж бо. Гэта ён. Дзе яго найці?..

Наколькі было магчыма, ён падрабязна апісаў начную кавярню ў цэнтры горада і адразу ўзяўся за рыдлёўку.

Больш за гадзіну блукаў я па барыкадах смецця, балансаваў на хісткіх дошках, пралазіў пад бэлькамі, што загароджвалі вуліцу. Увесь яўрэйскі квартал ператварыўся ў адну суцэльную каменную пустыню, быццам горад начыста разваліў землятрус.

Задыхаючыся ад хвалявання, увесь у брудзе, з падранымі чаравікамі я нарэшце выцерабіўся з гэтага лабірынта.

Два-тры рады дамоў, і я апынуўся перад патрэбным мне прытонам.

Над дзвярмі шылда: „Кавярня „Хаос”.

Бязплодны малюпасенькі падвальчык, дзе хапала месца толькі на тры-чатыры сталы, падсунутыя да сцяны.

Пасярэдзіне пакоя на крываногім більярдзе спаў, пахропваючы, кельнер.

Паставіўшы перад сабою кош з гароднінай, рыначная гандлярка дзюбала носам над шклянкай нейкага пойла.

Кельнер нарэшце зрабіў ласку падняцца і спытацца, што мне трэба. Па яго нахабным позірку, якім ён акінуў мяне з галавы да ног, я адразу скеміў, што выглядаю баяком і абадранцам.

Я паглядзеўся ў люстра і жахнуўся: чужы бяскроўны твар, памяты і шэры, як аконны кіт, з раскудлачанай барадой і пакаўтуненымі доўгімі валасамі ўтаропіўся на мяне.

— А ці не бывае тут Ярамір? — спытаўся я і загазаў кубачак кавы.
 — Ня ведаю, дзе яго чэрці носюць, — пазяхаючы, адказаў ён.
 Ён уклаўся на більярд і зноў захроп.
 Я зняў са сцяны газеты і пачаў чакаць.

Літары разбягаліся па паласе, як мурашкі, і я ні слова не разумеў з таго, што чытаў.

Час ішоў, і за вокнамі ўжо наплывала глыбокая цёмная сіль, якая пагражала склепкі у з газавым асвятленнем світаннем.

Час ад часу заходзілі паліцэйскія з зеленаватымі султанами на капелюшах і няспешным грузлым крокам зноў выходзілі на вуліцу.

Увайшло трох жаўнераў, бледных ад бяссоннай ночы.

Дворнік загазаў шнапс.

Нарэшце паявіўся Ярамір.

Ён так перамяніўся, што я спачатку зусім не пазнаў яго — вочы пагаслыя, прырэднія зубы павыпадалі, валасы парадзелі, а за вушамі глыбокія цёмныя ўпадзіны.

Пасля доўгай адсутнасці я быў так рады ўбачыць знаёмы твар, што ўскочыў, падышоў да яго і паціснуў яму руку.

Ён паводзіўся неверагодна баязліва і бясконца азіраўся на дзверы. Жэстамі я ўсяляк спрабаваў уталкаваць яму, што рады сустрэчы з ім. Здавалася, ён доўга не верыў мне.

Але я ўвесь час задаваў сабе адно і тое ж пытанне — чаму ён бясконца робіць адзін і той рух рукой, быццам не разумее мяне?

Як яму растлумачыць?

Стоп! Ідзя!

Я дастаў аловак і пачаў размахваць рукамі ў паветры, грымасамі і мігамі

паказваючы, што лічу грошы, а яго пальцы замаршыравалі па стале, і ён ударыў сябе па тыльным баку рукі. Я здагадаўся: усе трое, відаць, атрымалі ад Хароўсэка грошы і цяпер выправіліся ў белы свет у якасці гандлёвай каманіі з расшыраным тэатрам марыянетак.

— А, Гілель? Дзе ён жыве? — Я намаляваў твар архівіста, яго дом і пыталынік.

Знака Ярамір не зразумеў — ён не ўмеў чытаць, але здагадаўся, што мне ад яго трэба, узяў запалку, быццам адкінуў яе, і яна, як у спрытнага фокусніка, знікла.

Што гэта значыла? І Гілель з'ехаў?

Я намаляваў яўрэйскую Ратушу.

Нямко рэзка заматаў галавой.

— Гілея больш там няма?

— Не! — (Ён паматаў галавой.)

— Дзе ж ён?

Паўтарыўся фокус з запалкай.

— Нябось, ён кажа, што пан выехаў, і ніхто не ведае куды, — падказаў дворнік, які ўвесь гэты час з цікаўнасцю сачыў за намі.

Ад страху ў мяне сціснулася сэрца — Гілель выехаў! Цяпер я адзін на зямлі як палец. Усё паплыло перад вачыма.

— А Мір'ям?

Мая рука так моцна дрыжала, што я доўга не мог намаляваць твар, падобны на яе твар.

— Мір'ям таксама знікла?

— Так. Таксама знікла. Следу не пакінула.

Я застагнаў на ўвесь голас, пачаў кідацца з кута ў кут, так што трое салдат недаўмёна пераглянуліся.

Ярамір спрабаваў супакоіць мяне, стараючыся паведаміць мне штосьці іншае, тое, што, як яму здавалася, ён ведаў: ён паклаў галаву на руку, быццам заснуў.

Я схапіўся за край стала:

— Божа мілы, Мір'ям памерла?

Ён зноў пакруціў галавой. Ярамір паўтарыў сцэну са сном.

— Захварэла?

Я намаляваў медыцынскую шклянку.

Ярамір пакруціў галавой і зноў паклаў галаву на сагнутую ў локці руку. - - - -

Бралася на раніцу, тухлі адзін за адным язычкі полымя ў газавых ражках, а я ўсё не мог даведацца, што павінен быў азначаць гэты жэст.

Я быў азадачаны. Круціў галаву.

Адзінае, што мне заставалася, — гэта пайсці раніцай у яўрэйскую Ратушу і там распытацца, куды маглі выехаць Гілель з дачкою.

Мне трэба дагнаць іх. - - - -

Я моўчкі сядзеў поплич з Ярамірам, глухі і нямы, як ён.

Калі, праз даволі доўгі час, я падняў галаву, дык убачыў, што ён выцінае нажніцамі сілуэт.

Я пазнаў профіль Разіны. Ён паклаў сілуэт на стол перад мною, засланіў вочы рукою і ціха заплакаў.

Потым раптам усхапіўся і, не развітваючыся, ледзь трымаючыся на нагах, паплёўся да дзвярэй...

- - - -

Архівіст Шэмаях Гілель неяк сышоў кудысьці без аніякіх на тое прычын і больш не вяртаўся. Сваю дачку, відаць, забраў з сабою, бо яе таксама больш не бачылі з таго часу, — так мне казалі ў яўрэйскай Ратушы. І гэта было ўсё, што мне ўдалося даведацца.

І ані намёку, куды яны маглі падзецца.

У банку мне паведамілі, што на мае грошы паводле пастановы суду ўсё яшчэ накладзены арышт, але кожнага дня след чакаць дазволу выдаць.

Значыцца, Хароўсэкава спадчына таксама яшчэ ідзе па інстанцыях, і я з вялікім нясцерпам чакаў грошай, каб потым прыкласці ўсе намаганні і выйсці на след Гілея і Мір'ям.

Я прадаў каштоўныя камяні, якія ўсё яшчэ ляжалі ў кішэні, і зняў паддашак з двух невялікіх сумежных пакояў на Старашкольнай — адзінай вуліцы, якая засталася пасля перабудовы яўрэйскага квартала.

Дзіўнае супадзенне — гэта быў той самы знакаміты дом, пра які легенда павядала, што ў ім калісьці знік Голэм.

Я папытаўся ў суседзяў — пераважна гэта былі гандляры і рамеснікі, — ці ёсць якая праўда ў чутках пра „пакой без дзвярэй”, і з мяне пасмяяліся — ну, як можна верыць у такое глупства!

Мае ўласныя прыгоды набылі ў турме бляклае адценне даўным-даўно развеенага сну, і я бачыў у іх толькі сімвалы, без плоці і крыві, і выкрасліў іх з кнігі сваёй памяці.

Словы Лапондара, якія часам уваскрасалі ў маёй душы так ясна, быццам ён сядзеў насупраць, як тады ў камеры, і гутарыў са мною, пераконвалі мяне мяне, што я чыста духоўна мог сузіраць тое, што мне калісьці здавалася адчувальнай рэальнасцю.

Няўжо памерла і развеена па ветры ўсё, чым я калісьці валодаў? Кніга „Ibbug”, загадкавая калода картаў, Ангеліна і мае даўнія сябры Цвак, Фрызландэр і Пракоп!

Быў калядны вечар, і я прынёс дамоў невялічкую елачку і чырвоныя свечкі. Мне хацелася яшчэ раз успомніць маладосць, выкупацца ў калядным ззянні і ўдыхнуць водар яловых іголак і запаленых свечак.

Перш чым закончыцца год, я, магчыма ужо буду ў дарозе па гарадах і сёлах альбо ж пачну шукаць Гілея і Мір'ям там, куды мяне душа павядзе.

Уся нецярплівасць, усё чаканне памалу перасталі мяне непакоіць, знік страх, што Мір'ям можа памерці, і я сэрцам чуў, што знайду іх абайх.

Я жыў з пастаяннай усмешкай у сабе і, калі дакранаўся да чаго-небудзь рукой, мне мроілася, што рука мае гоўню сілу. Мяне напаўняла дзівоснае супакаенне чалавека, які вяртаецца дамоў пасля доўгіх вандровак і здалёку бачыць зіхоткія вежы свайго роднага горада.

Я ўжо пабываў у падвальчыку „Хаос”, каб запрасіць да сябе на Каляды Яраміра. Ён тут больш не паяўляўся, даведаўся я і ўжо, засмучаны, хацеў павярнуць назад, калі ў скляпок увайшоў нейкі стары і прапанаваў купіць танныя старыя рэчы.

Я перабіраў у ягонай скрынцы бірулькі ад гадзіннікаў, невялікія распяці, грабянцы і брошкі, і тут мне пад рукі падлезла сэрцайка з карала на выпвілай шаўковай стужцы. І я са здзіўленнем пазнаў дарунак, які мне паднесла Ангеліна ў дзяцінстве каля фантана ў яе замку.

І адразу перад мною паўстала мая маладосць, быццам я ў глыбіні раю ўбачыў праз шклінку па-дзіцячы расфарбаваны абразок.

Доўга-доўга стаяў я ўражаны і не адводзіў вачэй ад маленькага чырвонага сэрцайка ў руцэ.

Я сядзеў у сваім паддашку і слухаў патрэскванне іголак на елцы, калі то тут, то там пад свечкамі пачынала тлець маленькая галінка.

Магчыма, якраз цяпер стары Цвак дзе-небудзь у белым свеце грае свой „лялечны калядны вечар”, уявіў я сабе, і таямнічым голасам чытае радкі свайго любімага паэта Оскара Вінэра:

*Дык дзе ж каралавае сэрца?
Яно на стужцы палка б'еца —
Яго на сэрцы я нашу;*

*Яго пяшчотна я любіла,
І сем гадоў яго душу
Мая душа ў душы насіла.*

Святочна і радасна зрабілася мне на душы!
Свечкі дагарэлі. Толькі адна яшчэ спрабавала затрымаць на сабе мігатлівы
язычок полымца. Па пакоі клубіўся дым.

Мяне быццам нехта пацягнуў за руку, я азірнуўся і...

*На парозе стаяла чыстае маё падабенства. Мой дваінік. У белым. З каронай
на галаве.*

Толькі на адно імгненне.

Потым праз дашчаныя дзверы прабілася лізучае полымя, і клубы задушлівага
гарачага дыму забушавалі ў пакоі.

Дом гарыць! Пажар! Пажар!

Я рыўком адчыняю акно. Лезу на дах.

Здалёк ужо чуюцца рэзкія званкі пажарнай каманды.

Блішчаць каскі, ляцяць чаканныя словы загадаў.

Потым чуюцца загадкавыя і рытмічныя хлапкі і ўздыхі помпаў, яны выгнутыя,
як вадзяныя д'яблы, гатовыя кінуцца на свайго смяротнага ворага — разбушаваны
агонь.

Звініць шкло, крываваыя языкі полымя бухаюць з усіх вокан.

Скінуты ўніз матрацы, уся вуліца закідана імі. Людзі скачуць на іх згары,
параненых выносяць.

Але ўва мне нешта крычыць ад шалёна-радаснага захаплення, не ведаю чаму.
Валасы на галаве ўстаюць дыбарам.

Я падбягаю да коміна, каб не апаліцца, бо вогненныя языкі хоўпаюць на мяне.

Бачу вярхоўку камінара, зматаную ў кальцо.

Я — да яе, разматваю, абвязваю ёю запясе і ступак, як мяне, хлапчука, вучылі на
ўроках гімнастыкі, і спакойна спускаюся па фасадзе.

Апускаюся міма акна. Заглядваю.

Усярэдзіне ўсё сляпуча блішчыць.

*І там раптам бачу — там бачу, — усё маё цела робіцца адным звонкім крыкам
радасці:*

— Гілень! Мір'ям! Гілень!

Хачу ўхапіцца за пруты рашоткі.

Хапаюся побач за сцяну. Губляю апору, выпусціўшы з рук вярхоўку.

На імгненне павісаю галавою ўніз, скрыжаваўшы ногі, паміж небам і зямлёй.

Вярхоўка ад рыўка стогне, як парваная струна. З хрустам лопаюцца валокны.

Я лячу ўніз.

Прытомнасць гасне.

Яшчэ падаючы, хапаюся за падаконнік, але рукі зрываюцца.

Няма апоры: камень коўзкі.

Гладкі, як кавалак

сала.

ЭПЛОГ

... як кавалак сала.

Гэта камень, падобны на кавалак сала.

Словы яшчэ гучаць у мяне ў свядомасці. Потым я падымаюся і спрабую
зразумець, дзе я.

Я ляжу на ложку, жыву ў гатэлі.

Тым не меней мяне не завуць Пэрнатам.
 Ці не прыснілася мне гэта?
 Не! Такого ў сне не бывае.
 Я гляджу на гадзіннік: сон трываў не больш гадзіны. Цяпер палавіна трэцяй.
 Вунь вісіць чужы капялюш, які я напярэдадні пераблытаў са сваім, калі ў саборы на Градчанах сядзеў на лаўцы падчас набажэнства.
 А ці стаіць на ім імя гаспадара?
 Я здымаю яго і чытаю залатыя літары на белай шаўковай падкладцы. Чужое імя і тым не меней такое знаёмае імя:

ATHANASIUS PERNATH

Цяпер мне няма спакою, я спешна апрачаюся і бягом па лесвіцы ўніз.
 — Парць! Адчыніце! Я гадзінку прайдуся.
 — Куды, даруйце велікадушна?
 — У яўрэйскі квартал на Ганпасгасэ. Увогуле, а ці ёсць вуліца з такою назвай?
 — А як жа, як жа, — парць зларадна выскаляецца. — Але яўрэйскага квартала, звярніце ўвагу, ужо няма. Усё, прашу дараваць, пабудавана нанова.
 — Гэта нічога. Дзе яна, ваша Ганпасгасэ?
 Тоўсты палец парць паўзе па карце.
 — Вось тут.
 — А кабачок „Лойзічак“?
 — Вось, калі ласка.
 — Дайце вялікі аркуш паперы.
 — Прашу вас.
 Я загортаю капялюш Пэрната. Дзіва дзіўнае: ён амаль новы, бездакорна чысты і тым не меней так пацёрты, быццам яго занесла сюды з легендарных часоў.
 Па дарозе я разважаю: усё, што перажыў гэты Атанасіус Пэрнат, я перажыў разам з ім у сне, у адну ноч бачыў разам з ім, разам з ім слухаў і адчуваў, нібыта я быў ім. Чаму ж мне невядома, што ён убачыў у той момант за рашоткай акна, калі вяроўка абарвалася і ён крыкнуў „Гілель! Гілель!“?
 Я зразумеў, што ў гэты момант ён аддзяліўся ад мяне.
 Я павінен знайсці гэтага Пэрната, нават калі мне давядзецца бегаць тры дні і тры ночы, я бяруся за гэта.

Ну вось, гэта Ганпасгасэ?
 Нічога нават прыблізна падобнага я ў сне не бачыў!
 Чыстыя новыя дамы.

Праз хвіліну я сяджу ў кавярні „Лойзічак“. Няціхі, даволі зграбны і ўтульны, чысты салон.
 У глыбіні, ясна — памосткі з балюстрадкай; пэўнага падабенства са старым „Лойзічкам“, які мне прысніўся, адмаўляць нельга.
 — Слухаю пана, што пан жадае? — спыталася кельнерка, крута ссуканая дзеўка, якая літаральна выпіралася са свайго чырвонага аксамітнага фракка.
 — Каньяк, паненка.
 — Добра, дзякую.

 — Гм, паненка...
 — Прашу вас?
 — Скажыце, хто гаспадар кавярні?
 — Пан камерцый раднік Лойзічак. Увесь дом належыць яму. Вельмі знакаміты і багаты чалавек.
 Ага, гэта той са свінымі зубамі на ланцужку ад гадзінніка! — згадваецца мне.

У мяне добрая нагода правесці разведку.
 — Скажыце...
 — Слухаю вас.
 — Калі абваліўся Каменны мост?
 — Трыццаць тры гады таму назад.
 — Гм. Трыццаць тры гады. — Я падумаў: значыцца, Пэрнату, рэзчыку гемаў, мабыць, цяпер за семдзесят.
 — Паненка...
 — Слухаю вас?
 — Ці няма тут каго сярод гасцей, хто яшчэ можа памятаць, як выглядаў у тыя часы стары яўрэйскі квартал? Я пісьменнік, і мне цікава было б даведацца.
 Кельнерка думае.
 — З гасцей? Не. Але ж бо, чакайце, — маркёр, ён гуляе са студэнтамі ў карамболь на бильярдзе — бачыце яго? Вунь той гарбаносы стары, ён усё яшчэ жыве тут і пра ўсё вам раскажа. Мне яго паклікаць, калі ён закончыць партыю?
 Я паглядзеў туды, куды і дзяўчына.
 Хударлявы сівы мужчына ў гадах абапіраецца аб люстра і крэйдзіць кій.
 Зацяганы, але на рэдкасць высакародны твар. Каго ж ён мне нагадвае?
 — Як завуць маркёра?
 Кельнерка стоячы абапіраецца локцем аб стол, слініць аловак і імгненна піша бясконцую колькасць разоў сваё імя на мармуровым сталі і тут жа сцірае мокрым пальцам напісанае. І тым часам кідае на мяне палымяныя позірккі, агонь якіх то слабне, то ўспыхвае зноў. Ясна, з непазбежным узлётам брывоў, бо гэта ўзмацняе магічную сілу яе вачэй.
 — Як завуць маркёра? — зноў пытаюся. Гляджу на яе, і мне карціць сказаць: ясачка, чаму б вам не зняць з сябе ўсё, апрача фракка, альбо нешта падобнае, але я гэтага не раблю — галава надта задурманена сном.
 — Ага, як яго завуць, пытаецца пан? — усміхаецца яна. — Здаецца, Фэры. Фэры Атэнштэт.
 — Ды што вы? Фэры Атэнштэт! Гм. Значыцца, зноў стары знаёмы. Мілая, а ці не расказалі б вы мне пра яго крышку больш, — забуркатаў я, але тут жа мусіў падсілкавацца каньяком. — Вы так міла шчабечаце (я быў сам сабе агідны).
 Яна таямніча нахіляецца да мяне, каб валасы паказыталі мне твар, і шэпча:
 — Фэры — ого-го! А што ён са старажытнага шляхецкага роду, гэта, вядома, толькі пустая балбатня, бо ж у яго няма барады. Меў пропадзь грошай. Рыжая жыдоўка, ну тая, што змалку спала з кім папала, — яна зноў разы два хуткім махам напісала сваё імя на мармуры, — раздзела яго да ніткі. Думаю, да апошняга грошыка. А пасля, калі ўсе яго грошы пакацілі ў трубу, дала яму адлуп і адразу пад вянец з нейкім важным пузапанам, з... — Яна прашаптала імя, але я не разабраў яго. — І такому важнаму гер-пану давялося, натуральна адмовіцца ад усякага почату, і з таго часу ён узяў сабе іншае імя — Рытар фон Дэмэрых, „рыцар поцемкаў”. Ну вось. Але, што ў яе засталася ад ранейшага рамяства, ад гэтага ён, бадай што, адскрэбіцца не змог. Я заўсёды кажу...
 — Фрыцы! Рахунак! — гукнуў нехта з памосткаў.
 Мае вочы блукаюць па зале, раптам за спінай чую сухі металічны шэлест, быццам стракоча свярчок.
 З цікаўнасцю абарочваюся. Вачам не веру.
 Тварам да сцяны, старазапаветны, як Мафусаіл, стары з музычнай шкатулкай — памерам з карабок ад цыгарэт — у кашчавых дрыготкіх пальцах, сядзіць у куце, увесь у сабе — *стары сляпец Нэфталі Шафранак*, — і круціць малюпасенькую завадную ручку шкатулкі.
 Я падыходжу да яго.
 Амаль упошапт ён фальшыва напявае сабе пад нос:

Пані Пік,
Пані Пук,
Пані Пшык-а- фэ,
Стаяць на гуліцэ
І выскаляюцэ...

— Вы не ведаеце, як завуць таго старога? — спытаўся я ў кельнера, які ляцеў міма мяне.

— Не, пане, ніхто не ведае ні старога, ні як яго завуць. Ды і сам ён ці памятае... Зусім адзін на белым свеце. А што — усё-такі яму сто дзесяць гадоў. Кожнае ночы ён мае ў нас так званую „мілажальную каву”.

Я схіляюся да старца і крычу яму ў самае вуха:

— Шафранак!

Ён уздрыгвае як громам удараны. Нешта мармыча, задуменна пацірае лоб.

— Вы разумееце мяне, пане Шафранак?

Ён ківае.

— Слухайце мяне ўважліва! Мне трэба распытацца ў вас сёе-тое з мінулага. Калі вы скажаце, мецьмеце гульдэн, я кладу яго на ваш столік.

— Гульдэн, — паўтарае стары і тут жа як ненармальны пачынае круціць ручку шкатулкі.

Я моцна сціскаю яго пальцы.

— *Засяродзьцеся! Вам не даводзілася трыццаць тры гады таму назад сустракацца з рэзчыкам гемаў панам Пэрнатам?*

— Хадрболец!?!... Кравец штаноў... — задыхаючыся, мармыча ён і расплываецца ва ўсмешцы, думаючы, што я расказваю яму пікантны анекдот.

— Ды не, не Хадрболец, — *Пэрнат!*

— Пэрлаты!? — Ён проста ў захапленні.

— Ды не пэрлаты, а *Пэр-нат!*

— Патлаты? — Ён рагоча ад радасці.

Я расчаравана спыняю свае спробы. -----

— Вы хацелі перагаварыць са мною, пане? — Маркёр Фэры Атэнштэт стаіць перад мною і стрымана кланяецца.

— Так-так. Рацыя. Пры гэтым вы можаце гуляць на більярдзе.

— На грошы, пане? Гуляем да ста, даю вам фору дзевяноста.

— Згода. На гульдэн. Можа, пачняце вы, маркёр.

Яго светласць бярэ кій, прыцэльваецца, кіксуе, робіць кіслую міну. Як гэта мне знаёма: ён дасць мне выбіць дзевяноста дзевяць, а потым адным махам пашле ўсе шары ў лузы.

Мне робіцца ўсё больш забаўна. Я адразу пераходжу да справы:

— Вы ці не прыгадаеце часам, пане маркёр, даўным-даўно, прыкладна калі заваліўся Каменны мост, у тадыташнім яўрэйскім квартале вы ці не сустракаліся з *нейкім Атанасіусам Пэрнатам?*

Касавокі мужчына ў палатнянай курце ў чырвона-белую палоску і маленькімі завушніцамі, які сядзеў на ўслончыку каля сцяны і чытаў газету, ускоквае, лупіць на мяне вочы і жагнаецца.

— Пэрнат? Пэрнат... — паўтарае маркёр і натужліва думае. — Пэрнат? А ці не той высокі такі, худзюзны, як тычка? Шатэн, коратка стрыжаная бародка з сівізнай?

— Рацыя.

— На той час яму было гадоў так пад сорок ці нават за? Выглядаў, як... — Яго светласць раптам глядзіць пільна на мяне са здзіўленнем. — Вы ці не сваяк ягоны, пане?!

Касавокі жагнаецца.

— Я? Сваяк? Дзіўная падумка. Не, я проста цікаўлюся ім. Больш вам нічога не вядома? — няўзрушна пытаюся я, але адчуваю, як сціскаецца сэрца.

Фэры Атэнштэт зноў раздумвае.

— Калі не мылюся, сваім часам яго лічылі за вар'ята. Аднаго разу ён бажыўся, што яго завуць — пажджыце-но — ага, Лапондарам! А потым выдаваў сябе за нейкага Хароўсэка.

— Няпраўда! — умешваецца касавокі. — *Хароўсэк* быў такі сапраўды. Мой бацька атрымаў ад яго спадчыну больш за тысячу гульдэнаў.

— Хто гэты мужчына? — нягучна пытаюся ў маркёра.

— Паромшчык Чамрда. А што да Пэрната, дык я толькі згадваю, ці мне здаецца, прынамсі, што пазней ён ажаніўся з прыгожай смуглянкай-жыдоўкай.

„Мір'ям!” — кажу я сабе і западаю ў такое хваляванне, што ў мяне пачынаюць дрыжаць рукі, і я не магу працягваць гульню.

Паромшчык жагнаецца.

— Што з вамі, пане Чамрда? — здзіўляецца маркёр.

— Пэрната ніколі на свеце не было, — крычыць касавокі. — Не веру.

Я тут жа наліваю каньяку, каб развязаць ім язык.

— Вядома, знаходзяцца людзі, якія божацца, што Пэрнат усё яшчэ жывы, — выказваецца нарэшце паромшчык. — Я сам чуў, ён рэжа гемы і жыве на Градчанах.

— А дзе менавіта на Градчанах?

— Вось то ж бо тое і яно, — перажагнаўся паромшчык. — Яго дом там, дзе ніводная жывая душа жыць не можа, — паблізу „*Мура каля апошняга ліхтара*”.

— Вы ведаеце, дзе яго дом, пане... пане Чамрда?

— Мяне туды і на вяроўцы не зацягнеш! — прырэчыць паромшчык. — За каго вы мяне маеце? Езус Марыя!..

— Але дарогу туды вы ўсё-такі маглі б мне паказаць хоць бы здалёку?

— Гэта можна, — буркае паромшчык. — Калі вам рацыя чакаць да шостаі раніцы; потым я спусчуся да Влтавы. Але вам я не раю! Вы заваліцеся ў Аленеў яр і скруціце сабе вязы! Мацер Божая!

Разам мы ідзём раніцай. З ракі свежы вецер. Ад нецярплівасці ног пад сабою не чую.

Раптам перад мною паяўляецца дом на Старашкольнай.

Я зноў пазнаю кожнае акно, выгнутую дажджавую рыну, рашотку, тлуста бліскучыя каменныя падаконнікі — усё, усё!

— Калі гэты дом гарэў? — пытаюся ў касавокага. Ад напругі шум у скронях.

— Гарэў? Ды ніколі!

— Ну як жа! Я добра ведаю.

— Ды не ж.

— Але ж я ведаю. Хочаце ў заклад?

— На колькі?

— На гульдэн.

— На гульдэн.

— Па руках! — І Чамрда выклікае старшага дворніка. — Гэты дом калі-небудзь гарэў?

— Чаго б яно тое? — дворнік смяецца.

Я веру і не веру.

— Лічы, сёмы дзясятка у ім жыву, — запэўнівае дворнік, — і каму, як не мне, ведаць праўду...

Неверагодна, проста неверагодна.

Чамрда перавозіць мяне на сваім чаўне з васьмі неабструганах дошак, пацешнымі рыўкамі вёслаў ведучы яго да другога берагу. Жоўтыя хвалі пеняцца, б'юць аб барты. Дахі Градчанаў у ранішніх сонечных прамянях аддаюць чырванню. Неапсальна святочнае адчуванне ахапіла мяне. Ледзь улоўнае адчуванне, як колісь, калі свет вакол мяне быў чароўны, — стан, з якім я часам жыву адразу ў некалькіх

месцах.

Я вылажу з чаўна.

— Колькі я вінен вам, пане Чамрда?

— Крэйцэр. А калі б дапамагли веславаць — два крэйцэры.

Тою самаю дарогаю, па якой я ішоў сёння ўначы ў сне, зноў падымаюся па вузкай закінутай сцежцы. Сэрца стукаціць, і я прадбачу паяўленне голага дрэва, голле якога перакінута цераз каменны мур.

Але не — дрэва ў белай квецені.

Паветра напоена п'янімі водарам конскага бэзу.

Каля маіх ног у прамянях світання раскінуўся горад — як відзеж зямлі абяцанай. Ні гуку. Толькі водар і ззянне.

Заплюшчыўшы вочы, я мог бы знайсці на версе вузкую загадкавую вуліцу Алхімікаў, так раптам я стаў упэўнены ў кожным сваім кроку.

Але калі сёння ноччу ў сне перад мігатлівым белым домам паявілася драўляная рашотка, дык цяпер вуліцу зачынае раскошная пазалочаная рашотка.

З цвяцістага нізкага кустарніку выступаюць вяршыні двух цісаў — яны стаяць абапал брамы каля сцяны, што цягнецца за рашоткай.

Садовы мур выкладзены мазаікай. Турэцкі блакіт з залатымі фрэскамі, якія своеасабліва выкладзены ракушкамі, фрэскі выяўляюць культ бога Асірыса.

Крылы брамы флігеля — сам бог-гермафрадыт з двух палавінаў брамы: правая — жаночая, левая мужчынская палавіна. Ён сядзіць на раскошным пляскатым перламутравым троне — у паўрэльеф, — і ў яго залатая заечая галава. Вушы тырчма і так шчыльна пастаўлены, што падобныя на старонкі разгорнутай кнігі. Пахне расой, а над сцяной вее духам гіяцынтаў.

Я доўга стаю тут, застылы ад здзіўлення, быццам перад мною ўзнік неведомы свет. І стары садоўнік альбо слуга, з сярэбранымі спражкамі на чаравіках, у жабо і нязвыклага крою каптане, ідзе за рашоткаю, падыходзіць да мяне злева і пытаецца праз брусы, што мне трэба.

Я моўчкі падаю яму загорнуты ў паперу капялюш Атанасіуса Пэрната.

Ён бярэ яго і ідзе ў браму.

Калі ён яе адчыняе, за ёю мне відзён мармуровы дом, падобны на храм, а на яго прыступках

ATHANASIUS PERNATH

і абапіраецца на яго

MIRJAM,

і абое глядзяць уніз на горад.

На імгненне Мір'ям азіраецца, заўважае мяне, усміхаецца і нешта шэпча Пэрнату.

Я зачараваны яе прыгажосцю.

Яна такая самая маладая, якою я яе бачыў сёння ў сне.

Атанасіус Пэрнат няспешна азіраецца, і мае сэрца замірае.

Мне мроіцца, нібыта я гляджу ў люстра, так падобны ягоны твар на мой.

Потым крылы брамы зачыняюцца, і я толькі бачу мігатлівага гермафрадыта.

Стары слуга падае мне капялюш і кажа — яго голас даносіцца да мяне як бы з глыбіні зямлі:

— *Пан Атанасіус Пэрнат шчыра дзякуе вам і просіць не лічыць яго негасцінным гаспадаром, як што не запрашае вас зайсці ў сад, але такі спрадзеку*

строгі закон дома.

*Павінен вам паведаміць, што капялюш ваш ён не надзяваў, бо адразу
заўважыў, што ён чужы.*

*Ён таксама хоча спадзявацца, што ягоны капялюш не спрычыніў вам болю
галавы.*